

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

SAMİHA AYVERDİ’NİN BEŞ ESERİNDE TASAVVUF
UNSURLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

YRD. DOÇ. DR.TARIK ÖZCAN

HAZIRLAYAN

TUBA ÖZER

ELAZIĞ 2008

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

SAMİHA AYVERDİ’NİN BEŞ ESERİNDE TASAVVUF
UNSURLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Bu tez / / 2008 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile
kabul edilmiştir**

DANIŞMAN

ÜYE

ÜYE

YRD.DOÇ.DR. TARIK ÖZCAN

**Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun /...../2008 tarih
ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.**

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sâmiha Ayverdi'nin Beş Eserinde Tasavvuf Unsurları

TUBA ÖZER

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

2008; Sayfa: X+178

Son dönem romancılarımızdan olan Sâmiha Ayverdi, bir imparatorluğun çöküşüne şahit olmakla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna da şahit olmuştur. O, toplum hayatının dönüm noktası olan tarihleri bizzat yaşamıştır. Toplumsal değişimlerin sancılı olduğu muhakkaktır. Sâmiha Hanım da yeniye adapte olmak adına, eskinin hunharca yok edilmeye çalışıldığı dönemlerin sancılarını dile getirmeye çalışmıştır.

Gelenek – Modernite ikileminin, toplumları bir yere götürmeyeceğini bilen Ayverdi, kültürel yozlaşmanın yüzündeki maskeyi düşürmüş, toplumu, değerlerine sahip çıkmaya çağırmıştır. Sâmiha Ayverdi deyince, milli şuur ve ilahi aşk dışında her şey silinir hafızalardan. Onu, tasavvuf boyutunda ele aldığımızda her satırda aşk ile karşılarız. Aşk, mevcudatın yaratılış sebebi olarak gören Ayverdi, kalemini tevhid düşüncesinin emrine vermiştir. Aşktan ilham alan tevhid düşüncesi, biraz da tarih şuuruyla birleşince, ortaya hem tarihî hem de tasavvufî boyutu olan bir kültür mirası çıkmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sâmiha Ayverdi, roman, tarih bilinci, tasavvuf.

SUMMARY

Thesis Of High Degree

Sufism (islamic mysticism) in the five Works of Sâmiha Ayverdi

TUBA ÖZER

Fırat University

Social Sciences Institutions

Turkish Language And Literature Main Subject Of Science

2008:Page :X+178

Sâmiha Ayverdi, who belongs to our old period of writers, witnesses the establishment of Turkish Republic along with the collopse of the empire. She lives the periods which are the milestone of social life in the first view. It is true that social changes are painful. For the sake of the adaption to new, Sâmiha Hanım tries to mention about the grieves of old periods which has been destructed mercilessly.

Ayverdi, who knows that the dilemma of tradition and modernism don't lead to society anywhere, drops the mask on the face of cultural degeneration and calls the society to save their values. When it comes to Sâmiha Ayverdi, everything in mind is wiped except national conscious and love. If we consider her in the dimension of sufism (islamic mysticisim), we encounter with love in each line. Ayverdi who assumes the love as the nature of the existence of creation gives her pen under the command of unification. This unification is inspired by love. Partly integrated with history consciousness, unification brings to light both a historical and mystical dimension of cultural heritage.

Key Words: Sâmiha Ayverdi, Novel, Conscious of History, Sufism (islamic mysticisim)

ÖNSÖZ

Auguste Comte, Karl Marx, Charles Darwin gibi isimlerden toplumlara miras kalan “pozitivizm”, “materyalizm”, “ampirizm” gibi terimler, uzun yıllar boyunca birçok topluma yön vermiştir. Avrupa’da yıllarca konuşulan bu akımların kökleri Rönesans ile gelen bilimci bakış açısına dayanmaktadır. Deneyle denetlenemeyen hiçbir şeyi, dolayısıyla da metafizik düşünceyi tümüyle dışlayan bu anlayış, 19. yüzyılda filizlenip, 20.yy.da iyiden iyiye topluma yerleşmiştir. Birçok düşünür, insanı doğanın

bir parçası olarak görmüş, hatta Darwin ve takipçileri insan neslinin soyunu bir hayvana dayandırabilecek kadar ileri gitmiştir. Tanrıyı yadsıma yolunda büyük efor sarf eden bu tiplerin çabaları sonucunda tamamen maddeci nesiller ortaya çıkmış, mânevî yönünü kaybeden insan kanserli bir hücre yığını gibi etrafına zarar vermeye başlamıştır.

Nesnellikten uzak çirkin önyargıların kara kılıfına bürünmemiş bilim adamları, yüzyıllar boyunca evreni anlamaya çalışmıştır. Bugün gözlerimizi doğaya ve bilime çevirdiğimizde, teknolojinin birçok yönden doğadan esinlemiş, doğayı model almış olduğunu görmemek mümkün değildir. Sonunda evrenin tesadüf üzerine meydana gelemeyecek kadar kompleks bir yapı olduğu, bazılarının acı gelse de kanıtlanmıştır. Elbette bilim, deney, madde medeniyetinin temel taşlarından ve insanoğlu için vazgeçilmez bir değere sahiptir. Ancak her şeyin bir ilki vardır, hiçbir şey tesadüften meydana gelemez. Zaten, bir yandan bilimden söz eden bir ağzın, diğer yandan tesadüften söz etmesi anlaşılacak bir şey değildir.

Modernizm, söz konusu felsefî akımlarının etkisiyle zamanla gelişmiş ve tanrıtanımazlığa kadar gitmiştir. Bir süre sonra moderniteye Tanrı’yı inkâr, ikrardan daha kolay gelmeye başlamıştır. Oysa terazisi madde ile manayı dengelemeyen toplumların sonu hüsrandan başka bir şey olmamıştır, olmayacaktır... Bilimi, deneyi ve ampirik yaklaşımların bir sonucu olan teknolojiyi sınırsızca kullanmalarına rağmen Batı toplumları, problemleri çözme konusunda etkisiz, yetersiz kalmış; bu yetersizliğin sonucunda da maddeci anlayışının asla çözemeyeceği bir moral çöküntüsü (demoralization) içine girmiştir. Bu değerler toplandığında ortaya, nevrotik kişilik yapılarından başka bir şey çıkmamış; aynalara hep mutsuz, huzursuz insan görüntüleri

yansımıştır. Yıllar önce kapıldığı bu derin yanılgıyı kavrayan Batı, modernitenin huzursuz cübbesini üzerinden atmaya çalışmaktadır. Bu cübbeden sıyrılmak da, ancak mânâya tutunmakla mümkün olacaktır.

Gerçeği kavramaktan ibaret olan huzur, gözleri gerçeği görebilenler için, kucak açmış beklemektedir. “Eğer insanlar geçmişle ilgisini keserse her türlü ideolojinin kör müminleri kesilirler ve toplumları ilizyonlar yönetmeye başlar.” diyen William Chittick,

ne güzel söylemiştir. Dinine, kültürüne, değerlerine sırtını dönüp, kendine ait olmayan kültürlerle evinin kapılarını ardına kadar açan insanlık elbet mutlu olmayacaktır. Geçmişin mânêvî mirasına kayıtsız kalmanın, telafisi zor, hatta imkânsız durumlara neden olacağı âşikârdır. Sâmiha Ayverdi de eserlerinde manevi miraslarına kayıtsız kalmış olan insanların üzerinde taşıdıkları huzursuzluk cübbesine dikkatleri çekmiş ve dinin sosyal nizama olan etkisine sık sık değinmiştir.

Bu tezin amacı Sâmiha Ayverdi’nin Mesihpaşa İmamı, Mabette Bir Gece, İnsan

ve Şeytan, Yolcu Nereye Gidiyorsun ve İbrahim Efendi Konağı isimli eserlerinde geçen tasavvuf unsurlarını bulmaktır. Üç bölüm halinde hazırladığımız çalışmanın ilk bölümünü tasavvuf ve tarihi gelişimine ayırdık. Tasavvufu ana hatlarıyla tanıtmaya çalıştık. İkinci bölümde Sâmiha Ayverdi’nin hayatını, fikirlerini, edebi kişiliğini ve eserlerini ele aldık. Çalışmamızın ana kısmını da ise eserlerinde geçen tasavvuf unsurlarını inceledik. Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nin kapısından içeri adım attığım ilk yıl, karşılaştığım Divan edebiyatı beyitleri beni ziyadesiyle şaşırtmıştı. Gazellerin çoğu yüce bir aşktan söz eder; ben içimden olanca cehaletimle, hâlen böyle kutsal aşklar mevcut mu? diye düşünürken; hocamız da kafamdaki beliren soruyu görmüşçesine: “Beşeri değil ilâhî aşk” derdi. Bu söz, öğrenciliğimin ilk yıllarından beri kulağımda bir akis, içimde bir merak olarak durmaya devam ederken, nihayet üniversite son sınıfta Tasavvuf Edebiyatı dersi, tüm müphemiyetiyle karşıma çıkıverdi. Böylesine derin bir konu için, bir yıl elbette yetersiz kalacaktı. Mezun olduktan sonra da bu merak hiç

küllenmedi. Biraz bu meraktan, biraz da hayatımın en sıkıntılı günlerinde bana huzurun

kapılarını açan bu eşsiz duyguya duyduğum saygıdan kaynaklansa gerek, bu çalışmamda tasavvuf üzerinde durdum.

İtiraf etmek gerekirse varlığından dahi habersiz olduğum, “ Kalp hayatını bulmadıkça insan bir makineden ibarettir. Asıl ölüm, kalbin habersizliğidir.” diyebilecek kadar yüce bir gönle sahip olan Sâmiha Hanım’ı, saygıdeğer hocam Yrd.Doç.Dr. Tarık Özcan’ın tavsiyesi üzeri ne tanıma fırsatı buldum. Yolumun karanlığa düştüğü yerde bana ışık yakan ve “ kalp hayatını” tanıyıp hayatıma mânâ katmama vesile olan hocam Tarık Bey’e teşekkür ediyorum.

29. 12. 2007

Tuba ÖZER

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
K I S A L T M A L A R.....	VI
1. BÖLÜM: TÜRK EDEBİYATINDA TASAVVUF VE TARİHİ GELİŞİMİ	
1. Tasavvuf Nedir?.....	2
1.1. Tasavvuf Kelimesinin Menşei	3
1.2. Tasavvufun Gayesi	4
2. Tasavvufun Tarihi Seyri	6
3. Tasavvuf ve Yaratılış Düşüncesi	15
2. BÖLÜM: SAMİHA AYVERDİ’NİN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	
1. Sâmiha Ayverdi’nin Hayatı.....	20
2. Edebi Kişiliği ve Fikirleri	29
3. Eserleri.....	44
4. Ödülleri.....	46
3. BÖLÜM: ESERLERİNDEKİ TASAVVUFİ İSTİLAHLAR (UNSURLAR)	
Eserlerinin Kimliği	48
1.Tövbe ve Takva	51
2. Sıdk.....	58
3. Sabır	61
4.Tevekkül	64
5. Mürid-Mürşid Bağı	67

6. Seyr ü Sülük.....	76
7. Nefis.....	87
8. Kalb.....	97
9. Masiva.....	106
10. Halvet.....	116
11.Zikir.....	119
12.Ma'rifet.....	125
13.Vecd ve Sekr.....	130
14.Vahdet-i Vücud.....	136
15. Tecelli.....	146
16. Aşk.....	150
17. İnsan-ı Kamil.....	158
SONUÇ.....	166
KAYNAKÇA.....	169
1. Kitaplar.....	169
2. Makaleler.....	170
3. Sözlükler.....	171
4. Hakkında yazılanlar.....	171
5. Samiha Ayverdi'nin mensur şiir ve makaleleri.....	174
EKLER	183
ÖZGEÇMİŞ	186

KISALTMALAR

Arabî-a	: Hakikat ve Tefekkür
Arabî-b	: Tasavvuf Makamı
A.S.	: Aleyhisselam
A.Y.	: Aynı Yer
Bs.	: Basım
Bkz.	:Bakınız
C.C.	: Celle Celalehu
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
İ.E.K.	: İbrahim Efendi Konağı
İ.v.Ş.	: İnsan ve Şeytan
İst.	: İstanbul
K.A.M	: Kubbealtı Akademi Mecmuası
Mad.	: Madde
M.B.G.	: Mabette Bir Gece
M.i.	: Mesihpaşa İmamı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SAV.	: Sallalahü Aleyh-i ve Sellem
Schimmel-a	: İslam'ın Mistik Boyutları
Schimmel-b	: Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri
T.D.T.D.	: Türk Dünyası Tarih Dergisi
T.E.	: Türk Edebiyatı
Ter.	: Tercüme eden
T.Y.	: Türk Yurdu
Yay.	: Yayın
YNG	: Yolcu Nereye Gidiyorsun

1. BÖLÜM:

TÜRK EDEBİYATINDA TASAVVUF VE TARİHİ GELİŞİMİ

1. TASAVVUF NEDİR?

Her şeyden önce tasavvuf, mânevî bir hadisedir. İnsanın iç dünyasına yönelmesiyle başlayan tasavvuf, arınma ile devam eder ve kalbin hakka ulaşmasıyla son bulur.

Tasavvuf ruhi bir değişim sürecidir. Mâneviyatla ilgili olan her şeyin ifadesinde olduğu gibi, tasavvufun ifadesinde de kelimeler elbette kifayetsiz kalacaktır. Daha da ötesi, tasavvufun kâl ilmi değil hâl ilmi olduğunu bildiğimizden, “tatmayan bilmez” sözünü mesnet alarak sözü, söz konusu ruhi halleri tatmış olan mutasavvıflarımıza bırakmanın daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Selçuk Eraydın’ın Kuşeyri’den naklettiği bazı tasavvuf tanımları şu şekildedir:

Cüneyd Bağdâdî’ye göre tasavvuf: “*İhtiyârı terk etmektir. Hakk’ın seni senden öldürmesi ve kendisiyle ihyâsıdır.*” (Eraydın 2004: 36)

Ebu Muhammed Cerîfî’ye göre tasavvuf: “*Güzel ve ulvî olan her çeşit huyları kazanma girişiminde bulunmak ve çirkin her nevî huylardan da uzaklaşmaya çalışmaktır.*” (Eraydın 2004:37)

Amr bin Osman El Mekkî’ye göre tasavvuf: “*Kulun her zaman o an içinde işlenmesi ve en uygun olan amel ile meşgul olmasıdır.*” (Eraydın 2004: 37)

Rüveym’e göre tasavvuf: “*Allah’ın murat ettiğiine teveccüh etmek ve onun iradesine teslim olmaktır. Tasavvuf, fakra yapışmak, bezl, îsâr ve cömertlik ile birlikte itiraz ve ihtiyârı terk etmektir.*” (Eraydın 2004:36)

Ma’rûf’a göre tasavvuf: “*Hakikatleri almak ve halkın elinde bulunana ümit bağlamamaktır.*” Semmûn’a göre tasavvuf: “*Ne bir şeye mâlik olman ne de bir şeyin sana mâlik olmasıdır.*” (Eraydın 2004:37)

Ebu Hüseyin en Nûri’ye göre tasavvuf: “*Nefsın bütün hazlarını terk etmektir.*” (Eraydın 2004:38)

Ali b. Sehl el İsfânî’ye göre tasavvuf: “*Hakk’ın gayrinden uzak ve mâsivâdan hali olmaktır.*” (Eraydın 2004:39)

Seyyid Şerif Cürcânî'ye göre tasavvuf: “*Şeriatın zahir ve batınını, ahkâm ve âdâbını bilip yaşamaktır.*” (Eraydın2004:39)

Muhyiddin İbnü'l Arabî'ye göre tasavvuf: “*Ubûdiyet ahlâkıyla süslenmektir.*” (Eraydın 2004:39)

Ele aldığımız bu tanımları daha da çoğaltmak mümkündür. Dikkat edilirse her sufinin tasavvufu kendine göre tanımladığı görülecektir. Bu durum, sufilerin içinde bulunduğu makamların ve yaşadıkları hallerin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Tasavvuf tanımları her ne kadar birbirinden farklı görünse de hepsinin merkezinde aynı temel düşünceler yer alır. Söz konusu tarifler incelendiğinde tasavvufî düşüncenin; edeplenmek, Allah ve Resulü'nün ahlâkı ile ahlaklanmak, Kur'ân'da bildirilen emir ve yasaklara uymak, Peygamberin sünnetinden ayrılmamak ve insanın “eşref-i mahlûkat” sıfatıyla anılmasına neden olan ruhunu, Hakk aşkından gayri kalan her şeyden temizlemek, özündeki cevherin farkına varıp onu arındırarak kurtuluşa ermek temeline dayandığı görülecektir.

1.1. TASAVVUF KELİMESİNİN MENŞEİ

Tasavvuf kelimesinin iştikâkı hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. İlk görüş, tasavvufun Ashâb-Suffa'dan geldiğini bildirir. Sufî, Ashâb-ı Suffa'ya mensup kimsedir. Ashâb-ı Suffa, Mekke'den Medine'ye hicret eden fakir ve kimsesiz Müslümanlara verilen isimdir. Mescidi-i Nebvî'nin sofasında kaldıkları için bu isimle anılmışlardır. Bir diğer görüş Saff-ı Evvel'den geldiğini ileri sürer. Saff-ı evvel, ön safta bulunan anlamına gelmektedir. Üçüncü görüş, yüz çevirmek manasına gelen Savf'dan türediğini bildirir. Dördüncü görüş tasavvufun, Benü's-Sûfa'dan geldiğini bildirir. Kaynaklar Benü's-Sûfa adı verilen bu topluluğun, Kâbe'nin tüm hizmetini gördüğünü kaydetmektedir. Beşinci görüş, saf ve duru soydan gelen manasındaki Safevi kelimesinden geldiğini bildirir. Bir diğer görüş, Yunancada felsefe anlamına gelen Sofos-Sophia kelimesinden türediğini ileri sürer. Sufinin menşei hakkında muhtelif görüşler bulunmakla birlikte, en çok kabul gören görüş, yün manasına gelen “sof”tan türediğidir. Renksiz, kaba kumaştan yapılmış olan elbise giymenin, eski dönemlerde günahlardan pişmanlık duyma anlamına gelmekte olduğu söylenmiştir.

Tasavvuf ve sufi kelimelerinin menşelerine değindikten sonra “sufi kimdir?” sorusunu cevaplamak gerekmektedir. Tasavvuf ve sufi kelimeleri, asr-ı saadet, sahabe ve tâbiîn devirlerinde kullanılmıştır. Züht ve takvada Peygamberi ve sahabeleri izleyen, vaktini her dem Allah’ı zikretmekle geçiren, kalp temizliğini her şeyden üstün tutan, dünyaya muhabbet etmeyip yüzünü mutlak varlığa çeviren ve daima ruhî kabiliyetlerini geliştirmeye çalışan kişiye “sufi”, yoluna da tasavvuf adı verilir. Osman Karabulut, İslamda Gerçek Tasavvuf ve Edepleri isimli eserinde, Cüneydî Bağdadî’den iktibas ettiği metinde sufi ile ilgili şu tanımlamayı yapar: “*Sufi toprak gibidir. Her fena şey ona akıtlabilir, fakat ondan sadece güzel şeyler çıkar.*” (Karabulut 1994:22)

“Sufi kimdir” mevzuunda, burada zikrettiklerimiz dışında kaleme almadığımız diğer tanımlamaları da göz önünde bulundurursak sufiyi şu şekilde hülâsa edebiliriz: Sufi odur ki; ihtiyacı olanla kendi vârını paylaşır, azı çoktan üstün görür, mülkün kendisine ait olmadığını bilir. Halkın içinde bulunsa da halktan ayrılp Hak ile yaşamayı kendisine düstur edinir. İyi huylarla huylanır ve nefsin dileklerine kalbini kapatır. Sufi odur ki, sonradan var olanı, evveline bir evvel daha bulunmayanda yok eder ve kendi dileğiyle yokluğu varlığa tercih eder.

Vasıflarını belirterek tanımlamaya çalıştığımız bu güzel kişiye tasavvufî literatürde “sufi” dışında başka isimler de verilmiştir. Mesela bir kısım sufiler, inancını yaymaya çalıştığından yer yurt edinmeyip sürekli dolaştıklarından seyyahîn, mal mülk sahibi olmayı hoş görmediklerinden yoksullar anlamına gelen fukara, az yemeyi prensip edinip çoğu zaman aç bulunduklarından açlığı kabul edenler anlamına gelen cû’îyye, mağaralarda yaşadıklarından mağara ehli anlamına gelen şüküftiyye gibi isimlerle de anılmışlardır.

1.2. TASAVVUFUN GAYESİ

“Tek ve gerçek özgürlüğümüz içimizdeki ruhanî duyguyu ortaya çıkarmak ve kurtarmaktır.”

-Mahatma Gandhi-

Tasavvuf manevi bir arınma sürecidir. Nasıl ki temizlenmek için su bulamadığımızda toprağa yani kendi özümüze başvuruyorsak, tam anlamıyla arınmak için de kendi özümüze dönmemiz gerekecektir. Hiç şüphesiz kendi içimize yönelmek, dünyadan yüz çevirmek ve masivadan sayılan ne varsa kalpten atmakla mümkün olacaktır. Bakışlarını özüne çeviren insanın ilk işi, nefsinde bulunan kiri pası temizlemekten ibarettir. Kirden pastan kurtulan nefiste, boş kalan tahta elbette ki güzel ahlâk gelip kurulacaktır. Ve tasavvuf birçok sufinin dediğine göre Peygamber ahlâkı ile ahlaklanmaktır. Yine Peygamber Efendimiz (S.A.V.) : “*Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.*” buyurmuştur.

Tasavvuf ilmiyle uğraşan bazı ediplerin kaleminden dökülenlere kulak verirse, kulaklarımıza şu cümleler çalınır: “*Tasavvufun gâyesi nefsi terbiye ve tezkiye, kalbi tasfiye ederek güzel ahlâkı elde etmek, onu kemal mertebesine vardırmaktır. Yani ahlâk-ı Muhammediye’ye nail olmaktır.*”(Karabulut 1994: 6) Erol Güngör de nefis temizliği üzerinde durmuştur: “*Tasavvufî din anlayışının belirgin vasıfları; yaratan ile yaratılan arasında varlık itibarı ile ayrılık bulunmadığını, çünkü Allah’tan başka varlık bulunmadığını*”(Güngör 1991: 22) kabul etmektedir. İnsanın Allah’tan geldiği gibi yine Allah’a gideceğini, ancak bunun için mutlaka ölümü beklemek gerekmediğini, nefsi tertemiz kılmakla ezeldeki birliğe daha hayatta iken dönülebileceğini iddia etmektedir. Yine nefis temizliği konusunda merhum Selçuk Eraydın da hemfikirdir: “*İnsan ceset ve ruhtan meydana gelmiştir. Latif olan ruh, kesif olan bedene girince maddi varlığın ruh üzerinde yaptığı te’sirler, ruhun berraklığını söndürür. İnsanın ruhi olgunluğu, nefis tezkiyesi ile tahakkuk edeceğinden, ruhun beden üzerine üstünlüğünü temin için alınan tedbirler de tasavvufun gâyesini teşkil etmiştir.*” (Eraydın 2004: 56) Hülâsası nefis temizliği ve güzel ahlâk olan ve bunun gibi tanımlar içerisinde, sanırım en güzel tanımlamayı, “*İslam ve tasavvufun bütün uygulamaları tek bir gâyeye yöneliktir: İnsanların gözlerini*

açmalarını ve görmelerini sağlamak.”(Chittick 2006: 105) diyen engin kalem William Chittick yapmıştır.

2. TASAVVUFUN TARİHİ SEYRİ

“Tasavvuf nedir?” sorusunu açıklığa kavuşturduktan sonra, tasavvufun kaynağı nedir? Nerede, ne zaman doğmuştur? Tarihî-sosyal manzarası nedir? Ve zamanın değiştiren gücü tasavvufu ne denli etkilemiştir... gibi soruları da cevaplanmalıdır.

Her şeyden evvel tasavvufun kaynağına değinecek olursak, onun beslendiği en büyük kaynağın Kur’ân olduğunu söylemek gerekecektir. Tasavvufi ıstılahların açıklanmasında birinci derecede referans gösterebileceğimiz kaynak Kur’ân ayetleridir. Kur’ân dışındaki diğer kaynak ise yine Kur’ân’ın en mükemmel uygulayıcısı olan Hz. Muhammed’tir. Peygamberin yaşamış olduğu zühdi hayat, O’nun ashâbı ve ondan sonra gelenler tarafından da benimsenmiştir. Tasavvufu tam anlamıyla yaşamak için her şeyden evvel tam teslimiyet gerekmektedir.

Tasavvufa teslimiyet ise, onun kaynağına yani Kur’ân’a teslim olmaktır. Kur’ân’a teslimiyet de geçmişten günümüze tüm mutasavvıfların dilinden düşürmediği “Emru bi’l-Ma’rûf ve Nehyü Anî’l-Münker” düsturuna uymakla olur. İlâhi emir ve yasaklara uymak noktasında da düğüm Hz. Muhammed’te çözülür. Zira Kur’ân’a teslimiyet, Peygamber’e (S.A.V.) tâbi olmakla olur. Kutsal kitabın bildirdiğine göre Peygamber, **“En doğru yoldadır.”** (En’âm-6/161), **“Kim ki Allah ve Resûlüne karşı gelirse, şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır.”** (Ahzâb-33/36), **“Kim ki Peygambere itaat ederse, Allah’a itaat etmiş olur.”** (Nisâ-4/80) ve **“Andolsun, Allah’ın Resûlünde sizin için; Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah’ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.”** (Ahzâb-33/21) Ayetlerden de anlaşılacağı gibi, güzeli ve doğruyu arayan için en mükemmel örnek Hz. Muhammed’tir. Belki de bu yüzden Annemaria Schimmel: **“Tasavvuf Muhammed’in kendi gizemciliğinden doğmuştur ve O’nun gizemciliği ile açıklanmalıdır.”** (Schimmel-a 2004: 27) demiştir.

Yine sufi gönüllü birçok kaleme ilham kaynağı olmuş ünlü mutasavvıf Cüneyd Bağdâdî, tasavvuf yoluna ancak sağ ele Kur'ân'ı, sol ele sünneti alarak girilebileceğinin, şüphe çukurlarına düşmemek ve bidat karanlıklarında kaybolmamak için bu iki meşalenin ışıklarına ihtiyacımız olduğunun altını çizer.

Tasavvuf hareketlerinin ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, her asır biraz daha uzayan tasavvuf silsilesi zincirinin ilk halkasını Hz. Muhammed'e kadar götürmek, kabul gören genel bir görüştür. Doğal olarak asr-ı saadette yaşayanlar, Peygamberin zühdi kişiliğinden etkilenmişlerdir. Bu nedenle ilk sufiler daha ziyade zühd ve takva ile ön plana çıkmışlardır. Tasavvufun metafizik devri daha sonraları gelecektir. Kaynaklarda geçen ilk sufi isimleri Ebû Haşim, Ebû Zer Gıfârî, Huzeyfe't-ül Yemânî, İmran İbni Hasan Huzaî, Süfyân-ı Servi gibi isimlerdir. Bunları Allah yolunda; maddi varlıklarını hiçe saydıkları, dünyevi varlıklardan kurtuldukları, zühd ve takvada aşırı gittiklerinden sufi yerine zahid diye nitelendirmek daha doğru olacaktır. Mevlânâ Câmî tasavvufun ilk olarak Basra'da ortaya çıktığını söylemektedir. Bununla birlikte kaynaklar, ilk tasavvufî cereyanların kök saldıgı muhitler arasında Horasan, Mısır, Irak ve Suriye gibi merkezlerin üzerinde durmuştur.

Sufilik ve tasavvuf anlayışının hicri ikinci yüzyılda ortaya çıktığı kabul edilir. Bu tarihten Hallâc'a kadar (Ö.922) gelen ilk mutasavvıfların düşünceleri hakkındaki bilgiler derli toplu değildir. *“Bağdat'ta tasavvufa sempati duyan birçok muhaddis ve edipler meclisler tertipliyorlardı. İslam tasavvufu üzerine ilk anekdotlar burada çıkmıştır. Bu anekdotları toplayan ansiklopediler sayesinde sufilik popüler bir hâle gelmiştir ki, bunların en eskileri Burculanî'nin Kitâbü'r- Ruhbân'ı ile Kerem ve Cûd ve Sehâ en-Nüfûs'tur. Bundan sonra ibni Ebi'd-Dünyâ'nın eseri geliyor.. Bunlarla birlikte Huldi'nin Hikâyât'ı ve Ebû Nuaym'ın Hilye'si sonraki kitapların başlıca kaynağı olmuştur.”*(Güngör 1991: 68)

Dokuzuncu yüzyıldan itibaren bu zühdi hareket, daha çok mistik bir karakter kazanmaya başlamıştır. Mistisizm, insanın aklî melekeleri ile ulaşamadığı yüceliğe yani “Mutlak”a, sezgi yoluyla ulaşmasıdır. Tasavvuf literatüründe “Sırrilik” olarak da geçen İslam mistisizmi, hiçbir felsefî düşünce sisteminin savunmasını yapmamıştır. İlk sufilerimizin hayatları incelendiğinde, İslam mistisizminin en belirgin özelliğinin hayata karşı bir tavır takınmak ve bu tavra uygun bir hayat yaşamak olduğu kolaylıkla görülecektir.

Mistik karakter kazanmaya başlayan tasavvufî cereyanın, bu döneminde, diğerlerinden farklı bir renge sahip düşüncesiyle dikkatleri üzerine toplayan kişisi Harîs Muhasibî'dir. Muhasibî doktrininin farklı yanı, ilahi aşk konusunda söyledikleri olmuştur. Ona kadar zühd ve takva düşüncesi ön planda iken, ondan sonra Kutsal'ın yaratılmışlara bahşettiği, belki de en büyük lütûf olan aşk, tasavvuf tarihinin sahnelerinde boy göstermeye başlamıştır. Önceleri sufilerin dudaklarından korku ile dökülen Allah kelimesi, şimdilerde aşkın daha da sevimli hâle getirdiği çehrelerinde, tatlı bir tebessüm gibi dudaklarına takılıp kalmıştır.

Muhasibî'nin başını çektiği bu kervana kısa zaman sonra Zünnûn-i Mısrî (Ö.861), Beyâzîd-ı Bistamî (Ö.875) ve Cüneyd Bağdâdî de (Ö.910) katılmıştır. Bunlar "*Kulun benliğinin kaybolması ile tevhidin gerçekleşmesi*" (Cebecioğlu 2005: 209) şeklinde açıklanan fena teorisine dikkat çekmekle kalmamış, bir de üstüne kimselerin yorumlayamadığı, anlayamadığı şathiyatlarını ulu orta söylediklerinden zındıklıkla suçlanmışlardır.

Sufiler arasında "*dikişsiz şathiyatın sebep olduğu kargaşalıklar*"(Güngör 1991: 78) yüzünden ortam gerilmişse de nihayet bu hengâmenin arasına Hızır gibi düşen Gazâlî, kaleme aldığı ölümsüz eserleriyle sufiliğin İslam dışı bir istikamet tutmasına engel olmuştur. Eğer Gazâlî'den söz edeceksek bu noktada durup sözü Schimmel'e bırakalım. O: "*Hiçbir ortaçağ İslam düşünürü batılı bilginlerin dikkatini Gazâlî kadar çekmemiştir*" (Schimmel-a 2004: 114) diyerek, İhyâ'nın tümüyle ölüme hazırlık olduğu hususuna dikkat çekmiştir. Gazâlî, Müslümanlığın kaidelerini kabul etmekle beraber, dinin rutin bir tekrardan daha fazla bir şey olduğunu düşünür. Her gün tekrarlanan ibadetlerin maneviyattan yoksun olmaması gerektiğinin, söz konusu derûnî hayatın kapılarını da, ancak sufiliğin açabileceğinin altını çizer.

Tasavvufa felsefî bir boyut kazandıranların içinde, ilk büyük adımı Sühreverdî'nin attığı kabul edilir. 1191 yılında Halep'te Eyyûbî hükümdarının emriyle idam edildiğinden "maktul" diye anılan Sühreverdî, hareket noktası olarak Platinus'un sūdûr (emanation) teorisini seçmiştir. Ona göre varlık tekdır ve tecellilerin bu denli farklı görünmesi, mükemmellik bakımından farklı olmalarından kaynaklanır. Kâinat tek varlığın özde aynı fakat mükemmellik derecesi bakımından

farklı tezahürlerinden ibarettir. Erol Güngör, Sühreverdî'nin ontolojik bakımdan Tanrı ile insan arasındaki farkı kaldırdığını belirtir. Sühreverdî'ye göre: “*İnsan kusurlu bir Tanrı veya Tanrı mükemmel bir insandır.*” Sühreverdî'nin bu fikirlerini nazarı dikkate alırsak, onun büyük ölçüde panteizmden etkilendiğini söyleyebiliriz. Bu noktada şuna değinmeden geçmemek gerekir ki, İslam tasavvufundaki vahdet-i vücud anlayışı ile panteizm arasında ciddi farklar vardır. Panteizm, Allah'ın kâinattan ibaret olduğunu vurgularken; Vahdet-i vücud doktrini, kâinatın Allah'ın bir tezahürü olduğunu kabul etmekle birlikte, Allah'ın kâinattan çok daha fazla bir şey olduğu fikri üzerinde ısrarla durmaktadır. Vahdet-i vücud deyince İbn Arabî'den söz etmemek elbette mümkün değildir. O, vahdet-i vücud doktrininin şiddetli bir savunucusu olmakla kalmamış, ortaya attığı fikirlerle, tasavvuf dünyasında bir dönüm noktası olmuştur. İbn Arabî, ismiyle âdetâ aynileşen vahdet-i vücud düşüncesinin zirvesine oturmuştur.

Arabî'ye göre varlık tekdir ve kâinatta bulunan her şey bu mutlak varlık olan Tanrı'dan südür etmiştir. Yalnız, daha sonraki bölümlerde daha detaylı bir şekilde değineceğimiz Arabî'nin vahdet anlayışı, Sünnî İslamın vahdet anlayışından farklıdır. Sünnî İslamda Tanrı'nın yegâne olduğu düşüncesi hâkimken, Arabî 'de varlığın tek olduğu anlayışı ön plana çıkar. Bu noktada Arabî'nin fikirleri, ünlü mutasavvıf Gâzâlî'nin fikirleri ile çarpışır. Gâzâlî'nin İhya'sı hemen her müslümanın kitaplığında temel eser olarak yerini alsa da; Arabî, belki düşüncelerinin farklılığından, belki de anlaşılması zor bir felsefe yarattığından daha dar bir kesimin dikkatini çekebilmiştir.

Arabî'nin açtığı tasavvuf metafiziği yolunda, sebatla ilerleyenlerden biri Abdülkerim El-Cîlî; diğeri ise önceleri Arabî'nin öğrencisi iken sonraları oğlu olan Sadrettin Konevî'dir. Belki de tasavvuf tarihinde hiç kimse İbn Arabî kadar çok tartışılmamıştır. Öyle ki, sufi çevrelerince büyük üstat kabul edilen ve “Şeyh-i Ekber” (En büyük şeyh) olarak yâd edilen Arabî, selefiyeciler tarafından “Şeyh-i Ekfer” (En kâfir şeyh) olarak anılmıştır.

Tüm bunlardan ayrı olarak tasavvufu, sosyal-tarihî bir zeminde ele alacak olursak, Moğol istilasına kadar geri gitmek gerekecektir. Zaman, mekân, dil, din, ırk ayrımı yapmaksızın kabul edeceğimiz bir gerçek vardır ki, alışılmış şartların ve süregelen nizamın her bozulduğunda, tüm farklılıkların ortak paydası olan insan, bu yıkımdan ziyadesi ile etkilenir. Her etkinin

ardından bir tepki geleceğine göre, tasavvuf da, karınca sürüsü gibi ard arda gelen Moğol istilasının yakıp yıktığı topraklarda yeni günün doğuşuyla birlikte filiz vermiştir. Bu sosyal-siyasî kargaşanın yarattığı bezginlik, insan denen varlığı muhakkak etkileyecektir; etkilemiştir de... Netice itibarıyla insanın kendi içine yönelmesinden ilham alan tasavvuf zincirinin istilâya verdiği reaksiyon, gün geçtikçe bünyesine yeni bir halka daha eklemek olmuştur.

Türkler İslamiyeti kabul etmeden önce Şamanizm'e inanıyorlardı. Göktürkler döneminde inanılan Göktanrı dini, Uygurlar döneminde yerini Budizm ve Maniheizm'e bırakmıştır. Sonraları Brahmanizm'e inanalar olduğu gibi, Bulgarların Tuna boyu gibi Hristiyanlığı kabul etmiş Türk boyları da olmuştur. Bunların dışında Hazarlar, Türk tarihi boyunca Museviliği kabul etmiş ilk ve tek Türk boyu olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlk Türk İslam ilişkilerine geldiğimizde ise, tarihin tozlu sayfaları nazarıdikkatimizi Hz. Ömer dönemine çekmektedir. Hz. Ömer Sasani İmparatorluğu'na son verip İran ve Irak'ın bir bölümünü fethedince Horasan'da yaşayan Türklerle sınır komşusu olmuştur. Hz. Osman döneminde sınırdaki anlaşmazlıklar yüzünden ilk Türk İslam savaşları başlamıştır. Fakat en yoğun ve şiddetli Türk-İslam mücadelesi, uyguladıkları Mevali politikası yüzünden Emeviler döneminde Abdülmelik zamanında yaşanmıştır. Hz. Osman döneminde Hazarlar; Emeviler döneminde ise Turgişler İslam ordusuna karşı savaştırmıştır.

Emevilerin ırkçı ve baskıcı politikaları Abbasiler döneminde terk edilmiş, hoşgörü temel alınmış ve kısa zamanda Türk-Arap dostluğu güçlenmiştir. Sırtını engin hoşgörüye dayayan bu dostluk Talas Savaşı ile (751) pekişmiştir. Bu savaşın sonunda Türk-Müslüman mücadelesi sona ermiştir. Böylece İslamiyet ile tanışan Türkler, bu yeni dindeki tek tanrı inancı ile iman, ahlâk ve erdem gibi anlayışlardaki ortak noktalar nedeniyle, kitleler halinde Müslüman olmaya başlamışlardır. Türklerin topluluk halinde İslamiyeti kabul etmeleri Karahanlılar dönemine (812-1240) rastlar. Bu dönemde Samanoğulları (892-999) zamanında iki yüz bin çadır halkından oluşan bir topluluk İslamiyeti kabul etmiştir. Türk- İslam sentezinin ilk eserlerini de, ilk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılar ortaya koymuştur.

İslâmiyetin kabulünü takiben Ahmet Yesevi ile başlayan tasavvufi yaklaşım, sonraki yıllarda da sürmüştür. Yesevi, Türkistan’da tasavvuf düşüncesini yaymak için çok çaba sarf etmiştir. Yetiştirdiği yüzlerce öğrenci, Moğol akınlarının batıya doğru yönelmesiyle Anadolu’ya gelmiş ve burada tasavvuf düşüncesini yaymıştır. İslamiyetten sonra gelişen Türk edebiyatı, ana hatlarıyla iki kolda ilerlemeye devam etmiştir. Bir koldan Arapça ve Farsçaya hâkim olan ve yüksek zümreye hitap eden divan edebiyatı şairleri; diğer koldan halka hitap eden ve dini tasavvufi halk edebiyatını oluşturan şairler ilerlemiştir. İslamiyet sonrası oluşan bu dini tasavvufî halk edebiyatının içeriğini, tekke ve tarikat çevresinde yetişen kişilerin ürünleri oluşturmaktadır. Türk halk edebiyatının Türkler arasında yayılmasını, “Hikmet” adı verilen tasavvufi şiirleriyle tekke şiiri geleneğinin oluşmasını Ahmet Yesevi sağlamıştır. Hacı Bektaş-i Velî, Hacı Bayram-ı Velî, Mevlânâ, Pir Sultan Abdal, Kaygusuz Abdal bu geleneğin en önemli isimleridir ve Ahmet Yesevi, bunlar gibi birçok şair ve düşünürün yetişmesine katkı sağlamıştır. O, göçebe Türk halkının anlayabileceği tarzda, temiz bir dil kullanarak hece ölçüsüyle yazmış olduğu şiirleri ile özellikle Anadolu’da tasavvuf düşüncesi ve edebiyatının gelişmesinde hatırı sayılır rol oynamıştır. Değirmeden geçmeyelim ki, Ahmet Yesevi’nin açtığı bu yoldan zirveye tırmanan iki nadide isim: Mevlânâ ve Yunus Emre’dir.

Sema’sı, Ney’i, Şeb’i Arus’u ve Mesnevi’si ile üzerinde çok konuşulmuş, çok düşünülmüş isimlerden biri de şüphesiz Mevlânâ’dır. O, İslam dinini şiir, sanat, raks ve müzik yoluyla en ince yorumlayan kişidir. Bu yorum, İslamiyet ve İslamiyet dışında kabul görmüş; tüm insanlığa esin kaynağı olmuştur. Batıda birçok bilim adamı ömrünü Mevlânâ’yı anlayabilmeye vakfetmiştir. O, yıllardır etkisini ve canlılığını yitirmemiş olan bir büyük ozan ve düşünce adamıdır. Kişi inanç ve düşünce sistemine olağanüstü bir değer vermesi, bütün insanları saygıya ve sevgiye çağırması onun en belirgin özelliğidir. Tasvufi yönü ön plana çıktığından hoşgörü, müsamaha, tevazu ve bütün bunların ötesinde aşk, onda doruk noktasına ulaşmıştır. Bu anlayışı sergilemesinden kaynaklansa gerek, dünyanın her yerinde Mevlânâ denilince hümanizm akla gelir. Mevlânâ tam bir vahdet-i vücud (vücudun birliği) savunucusudur. Ona göre asıl konu insandır. Din, felsefe, ahlâk insanı daha mutlu etme yolunda gelişen araçlardan başka bir şey değildir. Gerçeğe giden yol sadece “aşk”tan geçer. Mevlânâ’nın ilkeleri ve düşünce sisteminden Mevlevî tarikatı doğmuştur ama Mevlânâ bir tarikat kurucusu değildir. Mevlevîlik tarikatı, onun ölümünden sonra oğlu Sultan Veled tarafından kurulmuştur.

İslamiyetten sonra gelişen tasavvuf edebiyatının şekillenmesine hatırı sayılır bir katkı sağlayan Yunus Emre'yi de kuşkusuz unutmamak gerekir. Hayatı ve şahsiyeti hakkında pek az şey bildiğimiz Yunus Emre, Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmaya ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde küçük büyük Türk beyliklerinin kurulmaya başladığı 13.yüzyıl ortaları ile 14. yüzyılın ilk çeyreğinde Orta Anadolu havzasında yaşamıştır. Yunus, tasavvuf anlayışı yönünden Ahmet Yesevi ekolüne bağlıdır. Anadolu'da gelişen Türk edebiyatının en büyük isimlerinden sayılan Yunus Emre yalnız halk ve tekke şiirini değil, divan şiirini de etkilemiştir. Tasavvufla beslenen dizelerinde, insanın kendisiyle ve Allah'la olan ilişkilerini incelemiştir. Doğum, ölüm, ilahi adalet gibi konuları, tüm bunların ötesinde insan sevgisini işlemiştir. Çağına hâkim düşünüş biçimlerini, yalın ve akıcı bir şekilde dile getiren Yunus, çağdaşlarının yapıtlarında geçen kavramlara yeni bir deyiş katmıştır. Bu yönüyle tasavvuf düşüncesini zenginleştiren Yunus Emre, kendi adıyla birlikte anılan tekke şiirinin Anadolu'daki ilk temsilcilerinden olmuştur.

Toparlarsak, tasavvuf dokuzuncu yüzyılın ilk yarısından itibaren daha yaygın hâle gelmiştir. Bu manevi hareket on ikinci yüzyıla geldiğinde bünyesine tekke ve tarikatları da katarak daha sistematik bir görünüm kazanmıştır. On dördüncü yüzyıl ortalarına doğru da kitleleri yakından ilgilendiren bir hayat tarzı haline gelerek, düşünce ve edebiyat dünyası içindeki yerini almıştır.

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatına baktığımızda birçok edebi cereyan görürüz. Belirtmek gerekir ki, söz konusu edebi cereyanlar içinde mistik temayüller hemen göze çarpmaktadır. Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde İslami kaynağa dönüş, bir başka deyişle muhtevanın İslamileşmesi Mehmet Akif ile gerçekleşmiştir. Nazım Hikmet'in başını çektiği, insanın manevi taraflarının ihmal edildiği Marksist şiir anlayışına karşı bir kısım şairlerin sesi yükselmiş ve insanın maddeden ibaret bir varlık olmadığını, onu değerli kılanın manevi yönü olduğunu belirtmeye başlamışlardır. Hareket noktası olarak memleket edebiyatını seçen bu şairler, görünenlerin bir de görünmeyen iç âlemleri, ferdi duyuları olduğunu anlatmak istediler. Öz şiir peşinde gidenlerin başlangıç noktasını temsil eden Necip Fazıl Kısakürek, mistik bir heyecana kapılmıştır. Görünenin ardını araştıran ve mistik anlayışı geliştiren Necip Fazıl, Nazım Hikmet'in tam karşısına dikilmiştir.

Necip Fazıl Cumhuriyet dönemi şairleri içinde en trajik veya daha uygun bir ifadeyle en “patetik” olanıdır. O’nun fikir ve manevi dünyasında meydana gelen esaslı değişiklikler, 1934’ten sonra mistik bir şair karakteri kazanmasına neden olmuştur. Dine yöneldikçe başlangıçtaki trajik duyusunu kaybeder. “*Bizce şiir, mutlak hakikati arama işidir.*” diyen Necip Fazıl, en çok sonsuzluk ve Allah temasını işlemiş; 1960’lardan sonra İslami dünya görüşünü savunanlar arasında geniş bir tesir alanı yaratmıştır.

Mistik edebiyatın en orijinal örneklerinden birini de Asaf Halet Çelebi’de görürüz. Şiir hayatına gazel ve rubai yazarak başlayan Asaf Halet Çelebi’nin şiirine mistik, egzotik ve soyut unsurlar hâkimdir. O, sadece İslam tasavvufundan değil, diğer ilahi dinlerin mistisizminden de yararlanır. Asaf Halet Çelebi, çoğunlukla realiteyi mistisizmle karıştıran irrealist söyleyişiyle batılı şairlere yakınlık kurarken, diğer yandan doğulu mutasavvıf şairlerden beslenmeyi ihmal etmeyen yenilikçi bir şairdir.

Cumhuriyet dönemi şairleri içinde mistik temayüller taşıyan bir diğer isim, ikinci yeninin içinde farklı çizgisiyle karşımıza çıkan Sezai Karakoç’tur. Şiirlerindeki evrensel İslami imaj onun, Müslüman Anadolu’nun çağdaş şairi olarak anılmasına neden olmuştur. O, sosyalist eğilimlerin çoğunlukta olduğu bir dönemde, İslami söylemi tercih etmiştir. Sezai Karakoç şiiri, biçimsel olarak ikinci yeni şiiridir; ancak muhteva açısından çok başka satırlar dökülür kaleminden. İkinci yeni şiiri anlamsızlığı ve gerçeküstücülüğü içerirken, Karakoç şiiri, bunlardan farklı düzeyde bir anlam ve yoğun bir mistisizm içerir.

Tasavvuf, anahtarı yalnızca tevhit anlayışı olan kurtuluş kapısını açan bireysel bir tecrübedir. Tasavvuf her türlü hengâmenin, kargaşanın, siyasî çöküntünün içinde, Eraydın’ın deyişiyle, “*Kalbe pencereler açmak ve onu aydınlatmaktır.*” (Eraydın 2004: 55) Yaratılan her şey “mutlak varlık” olan Allah’tan (C.C) kopup gelmiştir ve çıktığı bu kısa yolculuğun sonunda yeniden Allah’a dönecektir. Fakat şu inkâr edilemez bir gerçektir ki, Allah’ a dönenler arasında pek azı yaratılış nedenini hatırlayarak kemâl mertebesine ulaşacaktır. İnsan-ı kâmil olmak Allah’a lâıykıyla geri dönmekse ve tasavvuf yolcusunun menzili kâmil insan olmaksızın; tasavvuf için gönül rahatlığıyla yaratıcı kudrete benzeme çabası diyebiliriz.

3. TASAVVUF DÜŞÜNCESİ VE YARATILIŞ

Din, kaynağını insan yaratılışından alan fitri bir ihtiyaçtır. İnsan, doğası itibariyle dine meyillidir. Her canlı kalbine vurulmuş bir inanç mührüyle dünyaya gözlerini açar. İnsanın inanmaya ihtiyaç duyduğu, inanç üzerine düşünen herkesin ortak görüşüdür. Farklı olan ise inanılan şeyin mahiyetidir. Kimileri her şeyden mücerret olan Tanrı'yı kutsarken, kimleri ateşi, kimileri güneşi, kimileri de hayvanı veya kendi eliyle yaptığı putları kutsal sayar. Hiç bir şeye inanmıyor gibi görünen ateistlerin bile inandığı bir gerçek vardır: inançsızlık...

İnsanın her şeyde bir gaye ve anlam görmesi eğilimi içindedir. İnanma ihtiyacı konusunda, Prof. Dr. Hüseyin Aydın: *“Tanrı-insan ilişkisi şuurlu her fertte vardır. Bazılarında yok denecek kadar azdır, bazılarında çok canlıdır. Tanrı-insan ilişkisinden soyulmuş, protonlaşmış (Allah, din, ibadet, günah... vb. kelimelere karşı körelmiş, sağırlaşmış ve dilsizleşmiş) bir insanı düşünmek bile mümkün değildir.”*(Aydın 1991: 169) diyerek; inancın, insanın varlık temeline kök salmış olduğuna dikkat çeker.

İnsan mücerret bir varlık değil, içinde yaşamak zorunda olduğu bir toplumla birlikte karşımıza çıkan sosyal bir varlıktır. Bu noktada din, ferdin toplum ile ilişkilerini düzenleyen kayda değer bir olgu olarak tezahür etmektedir. Dinin sosyal nizâma olan faydaları şüphesiz çok fazladır. Fakat tüm banların dışında din, tabiatüstü bir kuvvetin varlığını kabul etmesi ve bu kuvvete ulaşabilmenin yollarını tüm açıklığıyla, ulaşacak olanın önüne sermesi bakımından, insan hayatında eşiz bir yere sahiptir.

Tasavvuf, yaratılmış olandan “Mutlak”a açılan kapıdır. Bu kapının mahiyetini anlayabilmek için, önündeki ve ardındaki varlığı tanımak gerekir. “İlk akıl” olarak da isimlendirilen Tanrı'yı, bizlerin cüz'i aklı elbette tanımlayamayacaktır. Zira O, her türlü tanımlamanın ötesinde yegâne gerçekliktir. Bu durumda kapının ardında kalan büyük sırrı açıklayamayacağımıza göre, kapının önünde duran yaratılmışın yaratılışını açıklamak gerekecektir.

Yaratılış konusunda geriye doğru gittiğimizde varabildiğimiz en son nokta, felsefenin ilk madde dediği “temel varlık” problemidir. Varlığın temelinde bir ilk madde olup olmadığı sorunu, günümüz kozmolojisi tarafından hâlen çözümlenmeyi beklemektedir.

Kâinatın ve insanın yaratılışı konusunda değişik görüşler vardır. Evrimcilerin enteresan, enteresan olduğu kadar da komik olan düşüncelerine göre kâinat tesadüften meydana gelmiştir. Onların genetik biliminin gerçeklerini görmezden gelerek ve bilimin tesadüfe asla tahammül edemeyeceğini unutarak, insan neslinin maymundan türediğini ileri süren safdil düşüncelerini, nazarıdikkate almamak elbette yerinde bir davranış olacaktır. Kâinatın yaratılışı konusunda, boy gösteren diğer bir görüş, George Gamov’un ileri sürdüğü “Büyük Patlama” (Big-Bang) teorisidir. O, kâinatı oluşturan ilk maddeye “patlatıcı madde” demektedir. Gamov, bu patlayıcı maddenin ne olduğu sorusunu, kendine de defalarca sormuş ve “*Bu sorunun cevabı oldukça hayal kırıcıdır*” (Gamov 1952: 231) diyerek, bu ilk maddenin bilinmediğine dikkat çekmiştir.

Bu teoriye göre, büyük patlama ile “kâinatın mayası” etrafa bir gaz bulutu hâlinde yayılmaya başlamıştır. Buradaki “gaz bulutu” ifadesi, düşünürlerin “ama” dedikleri maddeyi hatırlatır. Sonra bu gaz bulutu, yoğunluğunun azalması sonucu sıcaklığını kaybederek, atomu oluşturan proton, nötron ve elektronları meydana getirmiştir.

Evrimcilerinkinden daha mâkul görünen Gamov’un açıklamalarını geride bırakıp Kur’ân’a döndüğümüz zaman, Bakara suresinin 117. ayeti ile karşı karşıya kalırız: “***O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır. Bir işe hükmetti mi ona sadece ‘ol’ der, o da hemen olur.***” (Bakara-2/117) İman esaslarına göre Allah kâinatı yoktan yaratmıştır. Kur’ân’da geçen ve yalnızca Allah’a mahsus olarak kullanılan “Halk etmek” tâbiri, benzeri ve örneği olmaksızın yaratmak anlamına gelmektedir.

“***Allah’tan başka yaratan var mı?***” (Fâtır-35/3)

“***Haberiniz olsun ki, yaratmak (halk) da emir de O’na mahsustur.***” (A’râf-7/54)

Kur’ân’da geçen söz konusu ayetler de, kâinatın Allah tarafından, hiçbir benzeri olmadan yaratıldığı görüşünü desteklemektedir. Bununla beraber vücudiyeci doktrine göre, var olan her şey, tek varlık olan Yaratıcı’dan südür etmiştir.

“İlk madde” konusunda, Türklerin yaratılış efsanelerini referans alacak olursak; Türklerin kâinat anlayışında yoktan yaratma gibi bir düşüncenin olmadığını, ilk maddenin “su” olarak geçtiğini görürüz. Nitekim Altay Türklerinin yaratılış destanı, her yerin uçsuz bucaksız sularla kaplı olduğunu söyleyerek başlar. Yaratılış destanının da işaret ettiği üzere ilk madde sudur. Türklerin yaratılış efsanelerinin zaman zaman başka dinlerin efsanelerinden etkilendiği söylenmektedir. Ancak bu destanın, Kur’ân’daki bir ayete telmih etmesi hayli ilgi çekicidir. Enbiyâ sûresi: **“Diri olan her şeyi sudan meydana getirdik”** (Enbiyâ-21/30) demektedir. Bununla birlikte; şeytanın ateşten, insanın topraktan yaratıldığı da Kur’ân’da geçmektedir. İlk maddenin ne olduğu konusunda ne zahiri ilimlerin, ne de batını ilimlerin verebileceği kesin bir cevap olmasa da, kesin bir şey vardır ki, o da, Tanrı’nın yaratıcı ve sonsuz olduğudur. Orhun Âbideleri’nde geçen *“Zamanı Tanrı yaşar, insanoğlu hep ölmek için türemiş”* ifadesinden de anlaşılacağı üzere Tanrı ebedîdir. Ayrıca kaynaklar, Türklerin yaratıcıya *“Uluğ Bayat”* adını verdiğini de kaydetmektedir. Bayat, kadim, ebedî anlamına gelmektedir.

Yaratılış hakkında ileri sürülen diğer bir görüş, ilk maddenin su olduğu görüşüdür. Su, İslamiyet öncesi Türklerde olduğu gibi Yunan yaratılış felsefesinin de temelini oluşturur. Yunan felsefesi, “Yoktan yok çıkar” diyerek, yaratılışın yoktan olamayacağını, muhakkak ki bir ilk maddenin olması gerektiğini ileri sürdükten sonra, bu ilk maddeyi su olarak açıklamışlardır. Yunan’ın bu düşüncesi, semavî dinlerin getirdiği yoktan yaratma düşüncesiyle taban tabana zıttır. Yunan felsefesine göre okyanus, Tanrıların ve insanların çıktığı yerdir.

Yunanistan’daki mistik hareketlerin kurucusu Pisagor, Sokrat ve Eflatun’dur. Eflatun, zaman ve mekân dışında var olmaya devam edecek olan idealar dünyası düşüncesiyle hafızalarda iz bırakmayı başarmıştır. Ona göre kadim olan bir ilk madde vardır; fakat görülmeyecek, tanımlanamayacak kadar belirsizdir. Bu ilk madde, tesir ederek nesneler dünyasını yaratır. Bu durumda Eflatun’da varlık, yoktan yaratılmamış, tesir sonucunda oluşmuştur. Eflatun’un öğrencisi Aristoteles, bu ilk maddeye “Hyle” adını vermiştir. Bu isim, daha sonra İslam

felsefesine “heyula” olarak geçmiştir. Bu ilk neden, “ İlk hareket ettirici salt Form ” şeklinde tanımlanmıştır. Salt form, tesir ederek nesnelere suret olarak girmiş ve böylece nesneler dünyası oluşmuştur.

Görüşler çeşitli olsa da, ilk madde olarak suyun kabul görmesi dikkate şayandır. Hüseyin Aydın’ın, Okyanus miti hakkında, pek yerinde bir tespiti vardır: *“Türk yaratılış efsanesinde okyanusun çok önemli bir yer alması, Türklere dışarıdan gelmiş bir tesir olarak görülüyorsa da, aynı görüşün bütün dünya mitolojilerinde yer alması ve hatta Yunan efsanesinde okyanusun, tanrıların ve insanların kaynağı olması, müşahedenin verdiği bir unsurun, efsaneleştirilip bütün milletlerin mitolojilerine etki tepki sonucu girmesi gibi basit bir olay olarak görülmez. Efsane, milletlerin metafizik bilgi ihtiyaçlarını karşılayıp tatmin eden, dinin tarihe karıştığı yerde ortaya çıkan, dinî bir modeldir ve insanların metafizik ihtiyaçlarını karşılar. Bu işi yaparken de sembollere başvurur. Dile getirdiği şey mutlakiyet arz eder ve bir şeyin gerçeğine varmanın edebî-estetik modelini verir. Bu nedenle efsanelerdeki sonsuz tanrısal okyanus ve su motifi, basit müşahedenen gelmiş bir unsurun, dinî yönde mutlaklaştırılıp genelleştirilmesi değil, tam aksine sonsuz kudret, sonsuz mutlak varlık olan Tanrı inancının zaman içinde bilgi yönünden aşınmaya uğraması, efsanenin sembolliğini işbaşına çağırmış, sonsuz varlık olan Tanrı düşüncesi, sonsuz okyanus kavramı ile sembolize edilmiştir.”*(Aydın 1991: 35)

İlk madde, gerek efsaneleştirilmiş, gerek sembolleştirilmiş, gerekse zihin yorucu bilimsel bir yaklaşımla açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak tüm uğraşlara rağmen kâinatın menşei problemi tam olarak açıklanamamıştır. Belki de hiç açıklanamayacaktır.... Zira biz ne kâinattaki toplam element sayısını saptayabilmek ne de kâinatın başlangıcını görmek şansına sahibiz. Cüz’i akıl taşıyan insana, bünyesinde büyük bir sırrı barındıran bu konu, birkaç beden büyük geleceğinden, daha fazla söz söylemek yerine, sözü, söz söyleyenlerin en güzeline bırakmak elbette daha doğru olacaktır.

“Ben onları ne göklerin, ne yerin, ne de kendilerinin yaratılışına müşahit kılmadım.”
(Kehf-18/51)

2. BÖLÜM:

SAMİHA AYVERDİ'NİN HAYATI,

EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

HAYATI

Sâmiha Ayverdi, 1906 senesinin 25 Kasım'a rastlayan gününde İstanbul'un karakteristik semtlerinden biri olan Şehzadebaşı'nda Toprak Sokak'ta dünyaya gözlerini açmıştır. Babası Piyade Kaymakamı İsmail Hakkı Bey'dir. İsmail Hakkı Bey, Balkan Harbi ve Birinci Cihan Harbi gazilerindendir. Baba tarafından soy kütüğünün Ramazanoğulları'na kadar uzandığı bildirilmektedir. İsmail Hakkı Bey'in babası Zerdebıyık Hasan Bey, bir yandan Ramazanoğulları'na diğer yandan İsfendiyaroğulları'na kadar uzanan bir ailenin evlâdıdır. 1866'da Girit isyanını bastırmak üzere gönderilen orduda bulunan Hasan Bey, orada şehit düşmüştür.

Sâmiha Ayverdi'nin annesi Meliha Hanım'ın soyu ise, Kanuni'nin Budin seferine iştirak ederek orada şehit düşmüş olan Gül Baba'ya dayanmaktadır. Anneannesi Halet Hanım, Mısır vekili Hacı Süleyman Ağa'nın torunudur. Halet Hanım'ın beyi ise Meclis-i Âli'ye Reisi İbrahim Efendi'dir. İbrahim Efendi konağının Şehzadebaşı'nda Kalenderhane Camii'nin önündeki meydana baktığı; İbrahim Efendi'nin kardeşi Hilmi Bey'in evinin de konağın hemen arka sokağında olduğu kaydedilmiştir.

Sâmiha Hanım'ın ağabeyi ise Ekrem Hakkı Ayverdi'dir. Yüksek Mühendis olan Ekrem Hakkı Bey için Türk Edebiyatı dergisi 128'inci sayısında özel bir bölüm oluşturmuştur. Sâmiha Ayverdi Hanımefendi'de ağabeyi Ekrem Ayverdi'nin çok özel yeri vardır. O, çocukluklarına dair anlattığı birkaç hatıradan, bakın ağabeyi için ne demiştir: *"Küçük Ekrem henüz dört yaşında. Yazlık evimize çok yakın bulunan mescidin, bir de çok tesirli ve tatlı sesli olan bir müezzini mevcut. Ezan başlar başlamaz o dört yaşındaki çocuk, bahçeye fırlayarak mescide daha yakın olan duvar dibine giderek bu yanık sesi dinlemeği îtiyat haline getirmiş bulunuyor. Günlerden bir gün, gene müezzinin, Allahû Ekber demesi ile çocuk bahçeye koşuyor. Fakat bu defa ezanı okuyan başkası; hem öyle bir başkası ki çatlak, akortsuz ve kerih denecek kadar bed bir sesin sahibi. Çocuk ezan bitince gene içeri giriyor ve annesinin yanına giderek: 'Anne, bu müezzini hapsetmeli diyor!'*

Güzelliği fark etmekte, seçmekte ve bilhassa gönül vermekte nasıl derûni bir hazırlıkla dünyaya gelmiş olmalı ki, bunu, yaşı ile ölçülemeyecek bir hassasiyet patlaması ile âşikar eyleyebiliyor. Gene annemden dinlediğim bir başka hatıra da şu: Küçük Ekrem gene aynı yaşlarda. Aile ile beraber bir akraba ziyaretine gidilmiştir. Misafir oldukları evde cama yüzünü yapıştıran çocuk, uzun zaman kımıldamaksızın dışarı bakıyor. Hareketli ve hayli de yaramaz, hatta asabi yapılı olan oğlunun bu ısrarlı sukûneti annesine merak olarak: ‘Oğlum böyle nereye bakıyorsun?’ diye sorunca, çocuk âdetâ beklediği bir sualle karşılaşmış gibi: ‘Karşıdaki evin pencerelerine bakıyorum. Saçağı ne kadar yakın, çok çirkin görünüyor’ demez mi?’(Ayverdi 1984: 59).

Ağabeyini, hayat sandığının en dibinde kalmış bohçalardan çıkardığı çocukluk hatıralarıyla anlatmaya çalışan Sâmiha Ayverdi, Ekrem Bey’in daha çocuk yaşta estetik ölçülere ve sanat zevkine sahip olduğunu belirtmiştir. O, Ekrem Bey için: “ *Cenâb-ı Hakk’ın, kendisini şeytanî ve nefsanî hurs, çirkinlik ve ayıplardan öldürtüp temizleyerek ilâhî vasıflarıyla kendine mal ettiği müstesnâlardandır.*” (Ayverdi 1984: 59) dediği satırlarda, ağabeyine biçtiği değeri ortaya koymuştur.

Mehmet Demirci, Sâmiha Ayverdi’nin yazı hayatının 50. yılı münasabetiyle yazmış olduğu makalesinde Ekrem Ayverdi’nin de mizâcına değinmiştir. Zira Sâmiha Hanım’ın hayatıyla uzaktan yakından ilgilenen herkes, ağabeyinin onda ne büyük bir yeri olduğunu muhakkak fark edecektir. Ekrem Bey’in, ruh kapılarını kötü olan, nefsanî olan, çirkin olan her şeye kapadığını; asabi bir mizacı olmasına rağmen, derviş gönüllü bir kişiliğe sahip olduğunu belirten Demirci, Ekrem Bey için şunları söyler: “ *Müteahhitliği sırasında bir gün, gece çalışmak durumunda olan işçilerini düşünerek: ‘ Şu anda işçilerim soğukta ve yağmur altında çalışırken ben sıcak evimde uyuyamam ’ diyerek inşaat yerine gitmiş, işçilere sıcak çorba, sahlepe, simit ikram ederek, ancak sabaha karşı evine dönmüştü.*”(Demirci 1988: 154) Demirci’nin naklettiği bu anekdot, Ekrem Hakkı Ayverdi’nin egoizmden uzak, empati gücü yüksek bir kişiliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Ağabey Ekrem Hakkı Bey’den söz edip de, onu en iyi tanıyanlardan olan eşine, yıllarca aynı yastığa baş koyup, aynı hayatı paylaştığı İlhan Ayverdi’ye söz vermemek, öyle sanıyoruz ki haksızlık olacaktır. Kaderin, Ekrem Hakkı ile ortak bir paydaya buluşturduğunu İlhan

Ayverdi'nin, eşi için yaptığı tesbitler, paylaştıkları yaşam kadar gerçek, bir o kadar da kayda değerdir: *“Ömrümün yirmi beş senesini birlikte geçirme talihine erdiğim Ekrem Hakkı Ayverdi, bu yirmi beş sene zarfında gözümde ve gönümde asla tükenmemiş, fikir ve karakter bakımından hiçbir zaman cüceleşmemiş, daima büyük kalmıştır. Çünkü o, çok kuvvetli bir îman ve milliyet duygusunun, son derece köklü bir kültür ile yoğrulmasından teşekkül etmiş bir şahsiyete sahipti ve kendine has sağlam, güvenilir hükümleri olan bir insandı. Sorulur, cevap alınır; ne dedi, ne diyecek diye beklenirdi ve dedikleri daima, tertemiz Müslüman imanının ve pırıl pırıl Türklük şuurunun imbiğinden geçmiş, sağlam, düşündürücü, insanı bir hedefe itici hükümler olurdu. Dini ve milli meselelerdeki hassasiyetini, celâdetini, neşvesini, azim ve iradesini, fisebilillah hizmet şuurunu zannederim kendisini tanımayanlara bu satırlarla anlatmak mümkün değil, daha doğrusu benim harcam değildir diyebilirim.”* (Ayverdi 1984: 62)

İşte bir yandan Ramazanoğulları'na bir yandan da Gül Baba'ya kadar dayanan köklü; köklü olduğu kadar kültürlü, dini ve milli kıymetlerin farkında olan; farkındalığının da farkına varan bir ailenin çocuğudur Sâmiha Ayverdi... Kâzım Yetiş'in, Sâmiha Hanım'ın ailesi hakkındaki şu cümleleri kayda değerdir: *“ Her cemiyette, olup bitenleri ancak uzaktan seyretmek durumunda bulunan, millet hayatındaki olayların perde arkasını görüp sezebilen fakat onlara hükmetmek mevkiinde olmayan, ekseriyette oldukları zaman, içinde yaşadıkları cemiyetin yüzünü güldüren ve yücelten, azaldıklarında toplulukların sarsıldığı ve yok olmaya doğru süratle kaydığı bir çeşit aile tipi vardır. İşte Sâmiha Ayverdi böyle bir ailede büyümüştür.”* (Yetiş 1984: 53) Onun çocukluğu ailesinin, özellikle büyükannesi Halet Hanım'ın şifâhi kültür birikiminden yararlanarak ve kaleme aldığı satırlarda değinmeden edemediği, babasının selamlık sohbetlerinden nasibini alarak geçmiştir. Bu selamlık sohbetleri, henüz çocuk denecek yaşta olan müellifin, fikirlerinin mayalandığı bir ortam olmuş, onun çok yönlülüğüne katkıda bulunmuştur. Babasının sohbet arkadaşlarından miras kalan aks-i sedalar, yıllar önce, onun çocuk hafızasının derinlerine işlemiş, yıllar yılı keçiboynuzu yer gibi oluşturduğu düşünce sisteminin içinde, lâıyk olduğu yeri almıştır.

Bu selamlık sohbetlerinin kendi üzerinde bıraktığı etkiyi kendisi şu şekilde ifade eder: *“Bir buçuk yaşından itibaren sahne sahne hatırladığım çocukluğumda farkında olmaksızın böylece yakalamış olduğum tabloları, üst üste biriken senelerden sonra birdenbire inkişaf edivermiş buldum. Şehzadebaşı gibi İstanbul'un karakteristik semtlerden birinde geçen*

*çocukluğum ve babamın dostlarıyla dolup boşalan selâmlığımız... Bize cömertçe iz bırakıp geçen mâzî levhalarıdır.”**

Sâmiha Ayverdi, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde, cemiyetin muhtelif yönlerini yansıttığı eseri İbrahim Efendi Konağı’nda, büyükannesi Halet Hanım’ı şu satırlarla anlatmıştır: *“Mısır Vekili Hacı Süleyman Ağa’nın torunu olan Hâlet Hanım da, kocası Hilmi Bey gibi, aile servetinden hislerine ancak mahrumiyet isâbet eden bir kimse olmakla beraber, içtimai seviye ve görgü tasnifinde İstanbul aristokrasisinin saygı, alâka ve güven mihraklarından birini teşkil ederdi. Gerçi Halet Hanım, devrin kânûnu icabı ‘dede mahrumu’ olarak, o büyük servetten payını alamamış bir kadın idi ise de, ailenin mânevî mîrâsı, kendisine cömertçe intikal etmiş bulunuyordu. Çocuk yaşında kaybettiği çok efendi, çok mütevâzi ve çok güzel bir kadın olan genç annesinden edep, erkân, ev kadınlığı ve el hüneri almış, fakat asıl büyükannesi Zekiye Hanımefendi’nin mânevi mirasçısı olmuştu.”* (İ.E.K., s.19) Yazar tarafından bu cümlelerle tanımlanan büyükanne Hâlet Hanım, kelimenin tam anlamıyla yaşayan bir kültürdür. Gürül gürül akan bu ırmağın kabına sığmayan yatak taşkınları, henüz hayatının erken dönemlerinde, küçük Sâmiha’nın gönül topraklarını sulamış ve orada envai çeşit güzelliğin filizlenmesini sağlamıştı

Sâmiha Ayverdi’nin eğitim hayatı üzerine kaynaklar çok fazla açıklama yapmamıştır. Bu konuda, hakkında yazılıp çizilenlerin belirttiği gibi “1921’de Süleymaniye İnas Nümûne Mektebi’ni bitirdi” cümlesi, onun eğitim hayatını ve eğitime bakışını anlatabilmek için ziyadesiyle yetersiz kalır. Eğitimin, bireyin hayatında ne denli önemli bir yer işgal ettiği herkesin malûmudur. Lâkin hemen belirtelim ki, bireyin eğitim seviyesini ölçen teraziden en gerçekçi sonucu almak için; kefeye diplomaları değil, ferdin bireysel gelişimine olan katkısını koymak gerekir.

* Türkiye Milli Kültür Vakfı’nın Sâmiha Ayverdi’ye sunduğu Türk Milli Kültürü’ne Hizmet Şeref Armağanı dolayısıyla Sabahattin Zaim’in 7 Nisan Cumartesi günü yaptığı konuşmadan alınmıştır. Bilindiği gibi bilim dünyası, ilkokulu bile bitiremediği halde, günlük hayatımızı kolaylaştıran birçok icadın altına imzasını atmış bilim adamlarıyla doludur. Sâmiha Ayverdi de, İnas Nümûne Mektebi’nden mezun olduktan sonra, Peygamberimizin “ İki günü eşit olan ziyadadır ” hadisi hükmünce; aldığı her nefeste terazinin kefesini biraz daha doldurmak için uğraşmış ve tahsil hayatına evde devam etmiştir.

Kâzım Yetiş'in belirttiğine göre müellif, kendisiyle yapılan bir mülâkatta, okul sonrası eğitim hayatı için şöyle demiştir: “ ... evde okudum... Ben bir buçuk yaşımdan beri hayatımı safha safha anlatırım ve kendime gelmeye başladığım zaman, dünyanın sırrını düşünmeye başladım. Satih üstü kıymetlerle aram hiç iyi gitmedi. Düşünmek ihtiyacı en büyük zevk oldu bana... Küçük yaşlardan beri edebi eserlerde durdum. On yaşında iken bile polisiye romanlara tahammül edemezdim. ” diyen Sâmiha Ayverdi, “ şimdi neler okuyorsunuz?” sualine de şu cevabı verir: “ Yine Mesnevî ve Divân-ı Kebîr... Ve her şey... Mümkün olduğu kadar dünya edebiyat ve fikir cereyanlarını takip ederim. Ama Şark’tan vazgeçemem. Muhyiddin-i Arabî, Şâdî, Hâfız-ı Şîrâzî...”(Yetiş 1984: 52)

Müellifin bu satırlarına istinaden, onun hayatının okumak ve yazmakla geçtiğini söyleyebiliriz. Küçük yaşlardan itibaren, gergef işlercesine sabırla, itinayla oluşturduğu edebi zevkini, mutasavvıf gönüllü yazarların nakışlarıyla süsleyerek, o emsalsiz üslûbu yaratmıştır. Okulunu bitirdikten sonra evde özel hocadan Fransızca dersi almaya başlamıştır. Ayrıca keman dersleri aldığı da kaydedilenler arasındadır. Aldığı özel dersler sayesinde yabancı dil öğrenen Sâmiha Ayverdi, Batı edebiyatını ve düşünce sistemini daha yakından tanıma imkânı bulmuştur. Bu durum, dış kuvvetlerin ülkemiz üzerindeki çirkin emellerini daha iyi anlamasına yardımcı olduğu gibi, millî meselelere karşı daha duyarlı olmasına da katkıda bulunmuştur.

İstanbul’da doğup büyüyen yazarın gönlünde bu şehir ayrı bir yere sahiptir. İstanbul, gerek jeopolitik konumunun cazibesi, gerekse Osmanlı İmparatorluğu gibi asırlarca ayakta durabilen, gelmiş geçmiş en uzun süreli devletin gözbebeği olması nedeniyle, tarih boyunca üzerinde plan proje yapılmış, senaryolar yazılmış bir cennet mekânıdır. Bu konuda Selçuk Hatipoğlu’na kulak verirse, onun: “ Sâmiha Ayverdi Hanımefendi için İstanbul, Orta Asya bozkırlarından kopup gelen ve İslâm’dan aldığı hız ve îmânla Anadolu’da; Konya, Bursa ve Edirne’yi merhale merhale aşarak kendisinde karar kılmış bir milletin meydana getirdiği, insanı merkez alması bakımından dünyanın tanıdığı tek medeniyetin zirveye doğru çıkışına ve sonra yavaş yavaş düşüşüne şahit olmuş, bu şehadetin binlerce işaretini bağrında barındırmış bir beldedir. İstanbul, Müslüman Türk medeniyetinin ulaşabildiği son merhaleye çıkıştaki bütün girinti ve çıkıntıların havasına, insanına, taşına toprağına sinmiş ve geriye dönüş yolunda bağrından yaralar açılarak delik – deşik olmuş bir terkiptir. O en bayağı manası ile beşerilikten ulvîliğe doğru yükselişin ve düşüşün, iki kutup arasındaki gidiş gelişlerin boy gösterdiği bir

mekândır. Bu bakımdan kıymetli yazarımız için İstanbul, sadece Türk zevkinin, Türk zekâsının meydana getirdiği bir medeniyetin merkezi değil; o medeniyetin darma dağınık hâle getirilişinin hatıraları ile yüklü bir şehirdir.” (Hatipoğlu 1988: 113) dediğini duyarız. Bu satırlar, Sâmiha Ayverdi nezdindeki İstanbul’u anlatmaya muktedir olmalıdır.

Sâmiha Hanım, ailesiyle birlikte İstanbul’da oturmaktadır. Tanzimat romanlarından âşına olduğumuz çift ikamet mekânları (konak-yalı), Ayvverdi’nin yaşamında da karşımıza çıkmaktadır. Kış mevsimini Şehzadebaşı’ndaki konaklarında geçiren yazar, yaz gelince Anadolu Hisarı’ndaki yalıya gitmektedir. Sonra sonra yazlarını, Çamlıca’dan aldıkları evde geçirmeye başlar. Kaynaklar, onun orta halli bir aileye mensup olduğu söylese de, içinde yaşadığı dönemin şartlarına göre evlerinde hizmetçilerin, dadıların, aşçıların bulunduğu da belirtilmiştir.

Sâmiha Hanım’ın çocukluk ve gençlik dönemleri Osmanlı İmparatorluğu’nun yaşam mücadelesi verdiği, alınının terlediği günlere rastlar. Yönetim biçimini de yaşam tarzını da belli bir sistematığe oturtmuş ve bu periyodiğe sadık kalarak yüzyıllar boyunca ayakta durmuş, sadece ayakta durmakla kalmayıp cihana hâkim olmuş asırlık çınar, kısa zaman içinde Meşrutiyet’i de İttihat Terakki zorbalığını da görmüş, mütarekelerin zorlu yokuşunu geride bırakarak Cumhuriyet düzlüğüne mazhar olmuştur. Müellifimiz, hem Abdülhamit döneminin izlerine hem de değişen bu yönetimlere şahit olmuş biri olarak, gözünü açtığı her yeni günde bir imparatorluğun çöküş serüvenini okumuş ve bu çöküşün sancısını çok derinden yaşamıştır. Sâmiha Hanım’ın, âdetâ tüm Osmanlı tebası adına çektiği bu sancı yazılarında, sağlam temeller üzerine oturtulmuş, görkemli bir tarih şuuru olarak karşımıza çıkar.

Sâmiha Hanım’ın hayatının mihenk taşarlarından biri de hocası Ken’an Rifâî’dir. Dayısı Sever Hilmi Bey’in okul arkadaşı olan ve 1908’de Ümm-i Kenan Dergâhı’nı açan Ken’an Rifâî, Sâmiha Hanım’ı çok etkilemiştir. Mürşidi için: “*Yıllarca evvel bu kapıyı bütün aileye açan, Server Bey’di. Vaktiyle haşarı bir Galatasaray talebesi olan küçük Server’e, alınının mutlu yazısı, seneler sonra aynı mektebin, hatta aynı sınıfın talebelerinden bir arkadaşı, insanlık tarihinin Ken’an Rifâî diyeceği bu ulu kişiyi, hidâyet ve hakikat meşalesi olarak gönderip, dünya karanlıklarını aydınlatmış, dünya görüşünü değiştirmiş, böylece de hayatını mânâlandırıp şuurlandırarak, eline gerçekte sahteyi değerlendirebilecek bir endaze vermiştir.*” (İ.E.K., s. 402)

diyen Ayverdi'nin üzerinde, Rıfâi'nin ve tasavvuf düşüncesinin etkisi, satırlara sığmayacak niteliktedir.

Henüz on altı yaşındayken (1921) hayatını bir kaymakamla birleştiren Sâmiha Ayverdi, bu evlilikten umduğunu bulamamış olacak ki izdivâcî kısa sürmüştür. Hiçbir yönden ortak bir paydada buluşamadığı eşiyle, beş yıl sonra yollarını ayırmıştır. Bu evlilikten Nadîde isimli bir kızı olan Sâmiha Hanım'ın, Gülşah adında bir kız, Sinan adında bir erkek torunu vardır.

Sâmiha Hanım, eşinden ayrıldıktan sonra, ağabeyi Ekrem Hakkı Ayverdi'nin yanına yerleşmiş ve burada annesinin de yardımıyla çocuğunu büyötmüştür. Yazar, bundan sonraki hayatını kızıyla ilgilenerek ve okuma hırsını tatmin ederek geçirmiştir. Söz konusu okuma aşkı, bir zaman sonra kaleminden damlayan mürekkeple hayat bulmuş ve zamanın eskiten, yıpratan, tahrip eden gücüne karşı, bir ölümsüzlük abidesi gibi dikilmiştir.

Kaynaklar, Sâmiha Ayverdi'nin sıhî nedenlerden dolayı Fransa, Almanya ve İngiltere'ye seyahat ettiğini, 1980 yılının Mart ayında da Libya'nın, Madrit'te düzenlediğı “Arap-İslam Medeniyetinin İnsanlık Üzerine Tesirleri ” konferansına katılmış olduğunu kaydetmektedir.

Osmanlı tarihi ile yakından ilgilenen Sâmiha Hanım'ın gönlünde, Fatih Sultan Mehmet'in ayrı bir yeri vardır. O, Sultan Mehmet'e büyük bir hayranlık beslemektedir. Fatih'e karşı duyulan hassasiyetin uzantısı olsa gerek, Sâmiha Hanım, başkanlığını ağabeyi Ekrem Hakkı Ayverdi'nin yaptığı Fetih Cemiyeti'nin faal üyesidir. Ayrıca yazar, Türk Ev Kadınları Derneğı'nin de kurucu üyesidir.

Kubbealtı Cemiyeti de, Sâmiha Hanım, ağabeyi Ekrem Hakkı Bey ve eşi İlhan Ayverdi ile Sâmiha Hanım'ın kendisi gibi milli kültür aşığı birkaç arkadaşının gayretiyle kurulmuştur.* İlim ve irfan yuvası olan bu cemiyet zamanla bir sanat merkezi, bir millî kültür akademisi hâline gelmiştir. Nermin Suner Pekin, bu cemiyetin faaliyetleri hakkında şöyle demiştir: *“Bu akademi bir taraftan dergisi ve neşriyatı ile memlekette milli kültürünün yayılması yolunda hizmet*

verirken, bir taraftan da bu kubbe altında haftanın iki günü yaptığı sohbet ve seminerleriyle gençleri birleştirmeye çalışmaktadır; senelerden beri millî kültürünün işlenmesi çerçevesinde, din, tarih, edebiyat, sanat,içtimaiyat, iktisat ve mimari gibi çeşitli mevzularda yapılan bu toplantılara konuşmacılar ekseriyette üniversite hocaları ve sahasında isim yapmış ilim adamlarıdır. Çok zevkli ve çok faydalı olan bu sohbetler dinleyenlerin soruları ve ilaveleriyle âdeta bir seminer mahiyeti almıştır.

Şehrin her tarafından akın akın ve çoğu fakülte talebesi olan kız, erkek nur yüzlü gençler, haftanın iki günü kar yağmur demeden, artık serbest bir üniversite halini alan bu kubbeye bir vecd ile koşarlar, akşamın geç saatlerine kadar konferansçıyı dinlerler, akıllıca sorular sorarlar, edeple ve tevazu ile konuşurlar.” (Pekin 1984: 64) Pekin, Müslüman-Türk kültürünü tüm incelikleriyle inceden inceye yaşayan ve yaşatan bu cemiyetin, kaybolmaya yüz tutmuş olan “Asım’ın Nesli’ni ” dirilttiğini belirtmiştir.

Hayatını millî meselelere adanmış olan Sâmiha Hanım için Kâzım Yetiş: “ Bütün ömrü boyunca Türkiye’nin ve İslam’ın meseleleri üzerinde zihin yoran, mesaisinin hemen tamamını bu konuda yazmaya, konuşmaya hasreden, bu bakımdan da kendine ayıracak bir zamanı kalmayan yazarımızın hayatını anlatmak gerçekten güçtür.” (Yetiş 1988: 16)

* Bu cemiyet sonraları vakıf haline de getirilmiş ve daha şümüllü bir mahiyet almıştır. Rahmetli Ekrem Hakkı Ayverdi evini ve mirasını buraya vakfetmiştir.

demıştır. Kelimelerin anlatmakla kifayetsiz kaldığı bu yüce kişi, 22 Mart 1993’te o engin gönlüne bir türlü sığdıramadığı Tanrı’sına doğru yolculuğa çıkmış ve böylece, “ Rabbim niçin beni bekletiyorsun? Senden kopup gelirken çektiğim acı yetmedi mi de şimdi kavuşacağım anı türlü bahaneler, sebeplerle uzatıp duruyorsun. ” (İ.v.Ş., s.122) satırlarındaki niyazına kavuşarak visâle bir adım daha yaklaşmıştır. Cenaze namazı, Ramazan Bayramı’nın ilk günü (24 Mart) öğle namazından sonra Merkez Efendi Camii’nde kılınmış, Merkez Efendi Camii haziresinde medfun bulunan hocasının ayakucu tarafındaki kabre defnedilmiştir.

2. EDEBİ KİŞİLİĞİ VE FİKİRLERİ

“ Kimsin diye sordular.

Bu dünyada işi bitenim! Dedim

Öyle de neden sefere çıkmazsın? Dediler

İşi bitmemiş olanlara yoldaşlık etmem muraddır, dedim.”

Hancı’dan...

Hamuru karılırken, içine birkaç tutam fazladan aşk karıştırılan bu hanım, âdeta aşkın cisimleşmiş hâlidir. Onun hiçbir zerresi yoktur ki aşka rastlanmasın. Müellifin mürekkebinden damlayan ile gönlünden sızan ister istemez paralellik göstereceğinden, yazılanları hissedilenlerin, muşahhası mücerretin, âşikârı gizlinin bir yansıması addedebiliriz. Niteliği ve niceliği ne olursa olsun her şey, aşkın sonsuzluk vasfından payını alır ve sonsuza uzanır. Belki de bu yüzden, yarım asrı aşkın bir süreyi geride bırakmasına rağmen yazdıkları ilk günkü canlılığını korumakta; sonsuzluğun bitmeyen yolunda çıktığı seferde sonsuza dek yol almaktadır.

Hangi kitabının kapağını aralarsak, burnumuza buram buram aşk, buram buram tasavvuf kokusu gelir. “ *Telkin ettiği duygu ve düşüncenin kaynağı îmandır, aşktır, vecddir. Kısacası Sâmiha Ayverdi için, yazmak bir ibadettir. Onun kalemi gönül deryasına dalıp yazmaya başladığı an, ney taksimindeki serâzâdlık başlar. Kalem artık heyecanın, vecdin ve aşkın emrindedir.*” (Açıkgöz 1988: 43) Onun okuyucuları eni sonu kendini vahdet kapısının önünde bulur.

Sâmiha Ayverdi’de tasavvuf düşüncesi denilince akla ilk gelen isim Ken’an Rifâî’dir. 1866’da Filibe’de dünyaya gelen Ken’an Büyükaksoy, nâm-ı diğer Ken’an Rıfâî, Rıfâîğin Türkiye’deki en önemli temsilcisidir. Galatasaray Lisesi mezunu olan, şeyhlik icâzetini Medine’de Şeyh Hamza Rıfâî’den alan Ken’an Rifâî, 1908’de Fatih’te açtığı tekke ile tarikat anlayışının bilhassa kadınlar arasında yaygınlaşmasını sağlamıştır. Entelektüel bir altyapıya sahip olan Rıfâîlik, İslam’ı modern şartlara göre yorumlaması, tesettür konusunda esnekliği ve

kadının toplum hayatında aktif olarak rol almasını öngören düşünce sistemiyle oldukça geniş kadın kitlelerine ulaşmıştır. Dergâhlarını birer kültür akademisi hâline getirmeyi amaçlayan Ken'an Rifâî'nin en önemli müridi ise Sâmiha Ayverdi'dir. Sâmiha Hanım, henüz yirmili yaşlarda, dayısı Server Bey aracılığıyla Ken'an Rifâî'yi tanıma imkânı bulmuştur. Server Bey'in mektep arkadaşı olan Ken'an Rifâî'nin, Sâmiha Hanım üzerinde yadsınamaz bir tesiri vardır.

Bu konuda Sâmiha Hanım'ın: “ *Vatan ve îmânı, kılıcın iki yüzü gibi birleştirmiş bir ailenin evlâdı olmakla beraber, dünya görüşü ve insanlık anlayışı yolunda atmaya çalıştığım her adıma, Hocam Ken'an Rifâî'ye borçluyumdur. Bir mânevi murakabe, derûnî muhasabe ve birlik görüşünden uzaklaştıkça ulvî duygu ve yapıcı düşüncelerini kaybeder olan cemiyet ve milletlerin, yüzlerinin gülmesi için şahsî ihtiras ve menfaat şâibesi ile kirlenmemiş rehber otoritelere muhtaç bulunduklarına inanıyorum. Hayatıma bir çizgi çekerek yekûnunu gözden geçirdiğim zaman kendi kendisinin emiri olduğu gibi, etrafındakileri de hayvanî ve nefsanî hırs ve çirkinliklerinden âzâde ederek hürriyete kavuşturma cihadı içinde olan bir Ulu'nun çömezi olmaklığımdan başka kârım olmadığı gerçeğini görüyorum. Bu Ulu Rehber'in cömertçe ve sel sel verdiği emekten payımı alamadımsa, suç onun değil, benim kabımın darlığındandır.*” dediği satırlarına bakılırsa, Rifâî'nin onun üzerindeki etkisi daha net anlaşılacaktır.

Sâmiha Hanım'da engin bir tasavvuf kültürü vardır. O, kendi birikimlerini, kendinden sonraki nesillere aktarma gâyesindedir. Zaten onun nezdinde edebiyat, amaç değil araçtır. Okuyucularını bilinçlendirme konusunda çok ciddi efor sarfeden Sâmiha Ayverdi'nin bu konudaki hassasiyeti tartışma götürmez bir gerçektir. Tasavvuf düşüncesi onun gönül tahtına yerleşmiştir. Çünkü o, insanı insan yapan değerlerin, tasavvufta gizli olduğu kanaatindedir. Onun düşüncesinde din: ahlâk ve faziletten ibarettir. Bunları elinin tersiyle bir kenara itip de makine misali ibadet etmek, Allah'ı kandırmaya kalkışmaktan başka bir şey değildir. Ona göre din, cemiyetleri birleştiren önemli bir unsurdur ve din hüviyeti olmayanların millî hüviyetleri olamaz. Ferdin diğer insanlarla ve ferdin vicdanı ile olan münasebetlerini tanzim eden din, yüce bir kavram olduğundan tüm yücelikleri de beraberinde getirir. İnsanları her tür çirkinlikten alıkoyması ve sosyal nizamı katkısı da dinin yüceliklerinden bazılarıdır.

Cemiyetin mükemmel bir ahlâk anlayışı içinde harama helâle, günaha sevaba riâyet edip aynı kibleye yönelmesini, iman hayatı olarak tanımlayan Hayri Bilecik, Sâmiha Ayverdi'den

iktibas ettiği, “ Eski zaman insanının bir Âmentü’sü vardı. Kibleleri ve inançları hemen hemen müşterekti. Vaktâ ki Kiblesizler devri revaç buldu, kitleler de o zaman ne tarafa döneceklerini bilemez oldu. Daha doğrusu Âmentü’sünü kaybetmekle teveccüh edeceği bir mukaddesi kalmadığından, kendi kendine tapmaya başladı. Böylece de cemiyet içinde bir curcunadır kopar oldu. Öyle ki, kimi şöhrete tapıyor, kimi başını varlığın ve dirliğin eşiğine koyuyor, kimine kadın, kimine evlat mâbut oluyor, kimi câh ve ikbâle taparak büyüklük şehvetiyle yere göğe sığmaz hâle geliyordu.”(Bilecik 1988: 78) satırlarda, müellifin cephesinden konuya açıklık getirmiştir.

Sâmiha Hanım’ın din anlayışını, en iyi açıklayabilecek olan yine onun kendi cümleleridir. Bu konuda İbrahim Efendi Konağı’nda: “ Çağların istidat ve talepleri yatağından akıp, beraberinde ezeli ve ilâhi hakikatler sürükleyip getirmiş olan o nebilerin beşeriyete sundukları kıvam ve nizam, insanoğlunun imanı ve dini olmuştur. Fakat din, ne sadece bir sezgi ve tefekkür ne de ibadet ve ameldir. Din doktrin bakımından öyle bir hakikatler sistemidir ki, hulûsla iltizam ve hakkıyla idrak edildiği takdirde, şahsiyeti değiştirip diğer bir hâle koymak tesir ve kudretine haiz olan bir ilâhi heyecandır. İnsan fıtratının, insan yaratılışının tabîi hatta zarurî bir icabı olan bu duyguya sanat, hamâset, ferâgat, aşk, ümit ve saadet şevkinin bir sentezi olan yüksek bir meyil ve tahassüs şahıkası da denilebilir.” (İ.E.K.,s.138) diyen yazar, inanma ihtiyacını insan fıtratının zarurî bir gereksinimi olarak algılamış, “ Din, cemiyetleri topyekûn yükseltip değiştirerek, kurduğu hayat sisteminden, iradeli, seciyeli, ferâgatli kitleler meydana çıkarmıştır. ” (İ.E.K., s.139) diyerek de, bu tabîi ihtiyacın, cemiyetleri yücelttiğini vurgulamıştır.

İçtimai meseleler üzerine, dengine nadiren rastlanacak bir hassasiyetle duran Sâmiha Hanım, toplumu her konuda bilgilendirip, her tehlikeye karşı uyarmayı kendine vazife saymış, hayatını bu uğraşla geçirmiştir. “ Şimdi gürül gürül aktığı görülmekte olan bu nehrin, yakın zamanlarda suyu baştan ve tamamen kesilecek, böylece de ortada bomboş bir dere yatağı ile cehalet çakıllarından ve taassup taşarlarından başka bir şey kalmayacaktır.” (İ.E.K., s.141) diyen satırlarında yazar, sahip olduğu muazzam öngörü kapasitesini konuşturmuş, dini değerlerine büyük bir hassasiyetle sahip çıkmayan toplumların, cehâlet taşları arasında boğulmaktan başka kaderi olamayacağını belirtmiştir.

Ona göre : “ *Dinsiz cemiyetler kurur, yavanlaşır ve septik temayüllerin boğuntusu ile içten içe bir azap, bir huzursuzluk hisseder.* ” (M.İ., s.76-77)

Ondaki din şuurunun temelinde aşk yatmaktadır. İbadet, Allah aşkı için yapılmalıdır, Allah korkusu için değil. “ *Adam avuç açan fakire sadaka verir; fakat karşılığında ya kazadan korunmak ümidi, ya da sevap kazanmak dileği vardır. İbadet eder; yine karşılığında cennete girmek ya da cehennemden kurtulmak endişesi gizlidir. Yok, bunlar benim işime gelmez. Ben bu çeşit dindarlığı istemiyorum. Onu evvela bir işkence aleti gibi dört tarafından sıkıştıran taassup ve menfaat bağlarından çözün, nefes aldırın.* ” (M.İ., s.78) diyen yazar, her daim ifrat ile tefritten uzak durmuş, taassuba karşı olan kızgınlığı da yazılarına yansımıştır. Zira dindarlık, ne dinî görevleri ağır bir yük gibi omuzlarda taşıyıp, bu yükün altında ezilmek, ne de pragmatist bir şekilde ibadetlerin karşılığını beklemektir. Tanrı’ya ulaşma gâyesinden ilham alan ruhun, aşk dolu çırpınışları dinin yegâne hakikatidir.

Yılmaz Öztuna, yazarın tasavvufî yönü için: “ *Büyük romancımızda en çarpıcı tarafın tasavvuf sevgisi olduğunu söyleyebilirim. Türke dönmek için bir iki nesil kesikliğe uğrayan bu sevginin de canlanması gerekiyordu. Bunu yapan kalemlerin başında Sâmiha Ayverdi’nin bulunduğunu söyleyebilirim. Tasavvuf, biz Müslüman Türkleri asırlarca yobazlıktan, taassuptan muhafaza etmiş, en büyük gönül insanlarımızı yetiştirmiştir.*”(1) demekte ve Sâmiha Hanım’ın önce kalbine, sonra da düşüncelerine kilitlediği tasavvuf anlayışının faydalarını dile getirmektedir.

Ondaki tasavvuf istidâdı o denli kuvvetlidir ki, bu hissiyatın akisleri, yazdığı her satırda kendini gösterir. Eserlerinde karşımıza çıkan olgun tiplerin hepsi, tasavvufa uzaktan yakından aşınadır. Bu durum, tasavvufun sağaltıcı, insan-ı kâmil mertebesine

1. 2 Eylül 1988 tarihli Tercüman gazetesinde yayınlanmıştır.

ulaştırıcı gücüyle açıklanabilir. 20. asır insanına Ken'an Rifâî'yi ve insan-ı kâmilî tanıtan, sevdiren Sâmiha Hanım, Rifâî'nin deyişiyle “ *Şu hayat gürültüsü içinde lâzım olan sesi duymuştur.*” Hayatının erken dönemlerinde yolu bir yerlerde Ken'an Rifâî ile kesişen Sâmiha Hanım'ın, kaleme aldığı ilk eserler, Rifâî tesiri taşıyan, tasavvuf ağırlıklı eserlerdir.

Türk tasavvuf zevkini bütün ruhuyla yaşayan Sâmiha Ayverdi'nin yazarlığını besleyen temel kaynak elbette tasavvuftur. Ancak göz ardı edilmemesi gereken önemli bir husus daha vardır ki, o da, Sâmiha Hanım'ın bir Osmanlı aşığı olduğudur. Onun eserleri baştan sona milli kültürdür. Özellikle eski edebiyatımız, onun için paha biçilmez bir değere sahiptir. Satır aralarında Fuzuli, Şeyh Galip gibi divan şiirimizin mihenk taşlarına rastlamak mümkündür. Cemiyet hayatını tüm ayrıntılarıyla veren müellif, bilhassa Osmanlı'nın kalbi olan İstanbul'u anlata anlata bitirememiştir. İbrahim Efendi Konağı'nda İstanbul hayatını ele alan yazar, âdetâ kelimelerle resim çizmiştir. İstanbul Ramazanları tüm canlılığıyla ele alınmış, bu mübarek ayın toplum üzerindeki latif etkisi vurgulanmak istenmiştir. O dönem İstanbul halkının yaşayış tarzını, sofralarındaki çatal kaşığa kadar tasvir etmiş bir milli kültür hazinesidir İbrahim Efendi Konağı...

Yazar, Ken'an Rifâî ve 20'nci Asırda Müslümanlık adlı eserinden sonra tarihi meselelere yönelmeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun ziyadesiyle kargaşalı geçen son yılları Sâmiha Hanım'ın ilgisini çekmiş olmalı ki, yakın tarih üzerine ciddi araştırmalar yapmıştır. Ergun Göze, Sâmiha Hanım için kaleme aldığı yazısında: “*Vicdan aynasıdır: Dağılmış çözülmüş, hasta düşmüş bir cemiyetin fertlerine tutulan vicdan aynası... O milli vicdanı besleyen ise milli hafızadır. Meşrutiyet ilânının çılgınları da, İstanbul işgalinin hıçkırıkları da, İstanbul semtlerinin ve konaklarının terlik tıkrıtları da onun kaleminde bir cemiyetin şahsiyetinin, hüviyetinin diriltici, vicdan uyarıcı hatıralarıdır.*” (Göze 1988: 81) demiş ve Sâmiha Hanım'ı ‘ Milli vicdan ’ olarak nitelendirmiştir.

Milli meseleler karşısında her daim aktif olan Sâmiha Hanım, milli değerlerin hepsini kucaklamış, cemiyetin bütün meselelerini konu edinmiştir. Güner, Ayverdi için: “*Shakespeare: ‘Bazıları büyük doğar; bazıları büyük ün kazanır; bazılarına da büyüklük kendi gelir’ der. Sâmiha Ayverdi büyük doğmuş nadide insanlardandır. Türk milletinin büyük değerlerine sahip çıkmayı kendisine mânevi vazife bilen bir ruhun sahibidir.*” (Güner 1984: 25) derken, doğuştan

büyük olan bu insanın yazdıkları için Nusret Alibeyoğlu: “ *Ayverdi’nin eserlerinde, rûhi ve mânevî dünyamızın tuğlaları durumundaki değer hükümlerimiz, kelimelerimiz, deyimlerimiz müspeti ile menfisi ile, öylesine üstün bir maharetle yerleştirilmiştir ki; bunlar her an zihinlerde canlı, gönüllerde taze, ruhlarda hareketli ve davranışlara hükmeder haldedirler. Allah, tevhîd, din, imân, ihlâs, ahlâk, ibadet, vecdi ve ilâ-ı kelimetullah aşkı gibi merkez ve köşe taşı kavramlar; iffet, namus, edep, hayâ, sabır, tahammül, huzûr, sükûn, mesûliyet, feragat, fedakârlık, hasbîlik gibi daha nice ahlâk değerlerimizi ifadelendiren kelimeler; insan, tarih, vatan, millet, devlet... gibi mefhumlar, her fırsatta, onun kalem pınarının bereketi olagelmıştır.*”(Alibeyoğlu 1984: 45) demiş ve müellifin, milleti ilgilendiren her konuda kalem oynattığına değinmiştir.

İnsana ait her ne varsa, Sâmiha Hanım’ın düşünce dünyasında yerini almıştır. Ona göre insan, ancak kendini tanır, kendinin farkına varırsa tam anlamıyla insan olabilir. Yazar, kendine hükmeden kuvvetlerin tesirinden yakasını sıyıramayan insanları, nerede patlayacağı belli olmayan bombalara benzetir. İnsanlık için en büyük tehlike de, serseri mayın gibi nereye çarpacağı belli olmayan, kendinden habersiz bu insanlardır. Bu yüzden Sâmiha Hanım, insanın karşısına dev aynası koyarak, kendini tüm ayrıntılarıyla görmesini sağlar. Onun koyduğu aynadan kendine bakan her insan, ben kimim, varoluş amacım ne, menzilim neresi vb. soruları kendine sormaya başlar. Sorularla birlikte kendinin de farkına varan insan, serseri mayın olmaktan kurtulur. Ve kemâle doğru yol almaya başlar. O kalemini bu amacın emrine vermiş ve ucu uzaktan yakından insana dokunan her şeyi düşüncelerinin demirbaş listesine eklemiştir.

Tanzimat’ın ilanı ile hızlı bir batılılaşma sürecine giren ülkemiz insanında çok ciddi bir değişim olmuştur. Bu değişim, halkın giyim kuşamından düşünce tarzına kadar tümüyle yaşamı etkilemiştir. Uzun süre edebiyatımıza da eski-yeni çatışması olarak yansımış olan bu değişimlerin köksüzlüğü, Sâmiha Hanım’da hazımsızlığa neden olmuştur. Söz konusu olan körü körüne Batılılaşma hareketi, yazarın kalemini epeyce meşgul etmiştir. İnci Güner, “ Vatan annesi ” olarak isimlendirdiği Sâmiha Ayverdi’nin, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları adlı eserin 3’üncü cildinden iktibas ettiği şu satırlar, yazarın bu konuda ki hassasiyetini açıklar mahiyettedir: “ *İçten ve dıştan gelen büyük baskılara karşı koyabilmenin asıl sebebi, aile ocağının bütün bedene şâmil bir küçük fakat çok sağlam mukavemet ve hayat merkezi oluşu idi. Lakin Tanzimat ile onun da zırhında gedikler, çatlaklar baş gösterecek; hele Meşrûtiyet İle kapılarını da kollarını da harice açarak şahsiyetini ve içinde sakladığı cevheri fırlatıp atacak, Garb’ın ölçüsü ölçüsüne uymayan*

dar ve boğucu kaftanını giyecekti.” (Güner 1984: 38) Müellife göre, içtimai yapının en küçük, fakat en kuvvetli birimi olan aile, cemiyeti ayakta tutan temel güçtür. Aileyi aile yapan da kadındır. Onun düşüncesinde kadın, fildişi kulesinden inmiş, topluma faydalı olabilmek için uğraşan, üretken, aktif bir varlık olarak karşımıza çıkar. Kadın öncelikle anadır; zira vatani, milleti, kültürü ve davamızı emanet edeceğimiz nesilleri yetiştirir. Ona göre evlat sahibi olmak, Yaratıcı’nın insanoğluna lütfudur ve evladı lütfedene layık bir insan olarak yetiştirmek, elbette görevlerin en mukaddesidir.

Türk insanı Batı’nın cazibesine kapılmış, pervanenin ışığın etrafında döndüğü gibi yıllarca Batı etrafında dönüp durmuştur. Hâlen de dönmektedir desek haksızlık etmiş olmayız sanırım. Su içilen maşrapadan, kılıç kınına kadar kullanılan tüm eşyaların değerli taşlarla süslenmiş olduğu zamanlar, Osmanlı imparatorluğu döneminde kalmıştır. Osmanlı, dünyanın en zengin, en ihtişamlı devletlerinden biriyken, nasıl olur da maddi çöküntüye uğrayabilir? Sâmiha Ayverdi bu çöküşün nedenini, batılılaşma uğruna mânevi zenginliklere sırt dönülmesine bağlar. Bu düşüncelere istinaden, onun değişim ve gelişim karşıtı biri olduğu anlaşılmamalıdır. O faydalı olan, değerlerimizi yıkıma uğratmayan, bünyemizde doku uyumsuzluğu yaratmayan yeniliklere daima açıktır. O sadece kıymetlerimize değer vermek ve Batı taklitçiliği yüzünden kırk yama bohçalara dönmüş kültürümüzün, yamasız kalabilmeyi başarmış parçalarına sahip çıkmak derdindedir.

Özellikle Mesihpaşa İmamı, yazarın batılılaşma konusundaki düşüncelerini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Mesihpaşa imamı Halis Efendi ve tamamen babasından ayrı bir dünyaya sahip olan oğlu Abdullah’ın şahsında şark-garp meselesi işlenmiştir. Abdullah, bir kuşak önde bulunan babasını anlayamamış, anlayamamakla da kalmayıp onu bozuk bir saat gibi hep aynı noktayı göstermekle suçlamıştır. Mesihpaşa İmamı’nda, yazar: *“Tanzimat ile başlayan inkılâp deresi durmadan akıyor. Ama dikkat olunmuyor ki, şuraya buraya saldırdığı kollar bataklık haline gelmektedir. İnkılâp deresi şarktan garba doğru yol alırken, uzaklaştığı zihniyetlerin arasında zararlı olduğu kadar faydalı olanlarını da bırakıp çekiliyor. Buna karşılık şuurlu bir teftiş ve ölçüsüzlük yüzünden garbın en kötü sahalarına doğru kıvrılmaktan uzak kalamıyoruz.”* (M.İ., s.75) demiş ve şuursuzca yapılan yeniliklerin zararlarına değinmiştir. Ona göre değişim için geçmiş zamana harp ilan etmek şart değildir. Gelecek geçmişin tuğlaları üzerine inşa edilmelidir. Sağlam temeller üzerine oturtulmayan hiçbir şeyin geleceğe uzanması söz konusu

olamaz. Onun nezdinde inkılâp, medeniyeti yıkmak değil, devrin gereklerine, toplumun ihtiyaçlarına göre medeniyetin formunu değiştirmektir.

Eserlerin malzemesi tümüyle yerli malı olan müellifimiz, milli şuuru uyandırma konusunda o denli hassastır ki, bir yerde milletine hayırlı bir yazı görsün anında onu çoğaltıp ilgili makamlara gönderir. Kâzım Yetiş, Sâmiha Hanım'ın bu hassasiyetini şu satırlarla dile getirmiştir: “ *İslam âleminin özellikle son senelerdeki dağınıklığı, eldeki imkanların kullanılmayışı, onun üzerinde durduğu konulardan birisidir. Nitekim Hicret'in 1400'üncü yıldönümü münasebetiyle Kölelikten Efendiliğe adlı kitap yazmış, Arapça ve İngilizceye de tercüme ettirerek bütün Müslüman ülkelerdeki devlet ve fikir adamlarına bu kitabı göndermiştir. O, burada bütün Müslümanların uyanmalarını, birlik ve beraberlik içerisinde hareket ederek ezilmişlikten kurtulmalarını istemiş ve bu yolda birtakım teklifler getirmiştir.*”(Yetiş 1988: 18) Yine Ahmet Kabaklı, Türk Edebiyatı Vakfı'nda düzenlenen Yedi Büyükler Toplantısı'nda Sâmiha Hanım için yaptığı konuşmada: “ *Sâmiha Hanımefendi kadar titiz bir okuyucu görmedim. O muhakkak ortamızda bir büyük ilham gibidir. Tûr'da oturan bir veli gibi, sesini bize duyurur. Yazımızda ufak bir meziyet varsa ilkin onun gözü önündedir ve ilkin o bizi bulur ve ilkin o tebrik eder. Maksat teşviktir. Yazılarımızı yahut faydalı yazıları, her güzel yazıyı teksir edip Avrupa'ya yollar, Anadolu'ya yollar, Suriye'ye yollar, Mısır'a yollar...*” demektedir. Onun hakkında bu ve buna benzer birçok şey yazılmıştır. Gerek yazılarını okuduğumuzda, gerekse hakkında yazılıp çizilenleri referans aldığımızda, elde ettiğimiz sonuç bizi aynı kapıya çıkarır: O, son nefesine kadar milli şuuru uyandırmak ve milli kültürü yabancı tesirlerden korumak için mücadele etmiş bir muzafferdir.

Tarih bağından bihaber olan bir milli şuur, elbette düşünülemez. Bir milli şuur âbidesi olan Sâmiha Hanım, Osmanlı tarihi Üzerine, tarihçi hassasiyetiyle eğilmiş, akıl danışılacak en iyi dostun mazi olduğunu belirtmiştir. Tarihin tekerrürden ibaret olduğu herkesin malumuyken, yarını görmek isteyen göz, tabîi olarak önce dününe bakacaktır. Kökleri olmayan dallarda çiçek açmayacağına göre, bu köklere bigâne kalmak niyedir? Kemal Yurdakul Aren'in, yazarın Hatıralarla Baş Başa isimli eserinden iktibas ettiği: “*Bir cemiyet için tarih, yüzünü seyredebileceği tek cilâlı ayna, tek doğru konuşan şahittir.*” cümlesi Sâmiha Hanım'ın, tarihe karşı niçin bu kadar itinalı olduğunu açıklamaktadır.

Sâmiha Hanım'ın tarihe olan âlakası, sadece yakın tarihte vuku bulan olayların kronolojik sırasını bilmekle sınırlandırılmayacak kadar fazladır. O, dış kuvvetlerin ülkemiz toprakları üzerindeki emellerinden ve dolayısıyla dünya siyasetinden de haberdardır. *“Türkiye Türklüğünün milli ruhunu yıkmak gâyesini planlamış çeşitli suikastların karşısında bulunmaktayız. On üçüncü asrın Moğol istilâ orduları ne ise, Müslüman Türklüğün ikbâl ve istikbâline kasteden bugünkü Haçlı ve Siyonist faaliyetleri ile mezhep ayrılıklarını körükleyen cereyanlar da odur.”* dediği satırlardan da anlaşılacağı üzere O, siyonizm, emperyalizm gibi bölücü, sömürücü düşüncelere karşı ciddi bir tavır içindedir.

Sâmiha Hanım'ın, dönemin Turizm Bakanı'na yazmış olduğu mektuptan alınan şu satırlar hayli dikkat çekicidir: *“ Bizi dünya haritasından kılıç kuvveti ile silemeyen haçlı, siyonist ve komünist dünya, gaflet ve basiretsizliğimizden faydalanarak işte çok hesaplı, çok planlı ve çok kurnaz oyunlarla sinsice içimizden fethetme yoluna girmiş bulunuyorlar. Eğer dünya Hristiyanlığı orta çağda olduğu gibi, ordular teşkil ederek üstümüze gelmiş bulunsaydı, asla bu ölçüde muvaffak olamazdı. Zira o zaman düşmanı düşman olarak görüp mukâbil silaha sarılacaktı. Hâlbuki şimdi düşman, dost maskesi ile bizi büyüledikten sonra öz malımıza el koyuyor; sahip çıkıyor. Ve kendi imanının mihraklarını, merkezlerini vatan sathına yerleştiriyor. Zavallı Türk münevveri bu ayak sesleri duyulmadan sokulan Katolik ordusunun arkasından siyasi, içtimaî ve hatta vicdânî emellerin geldiğini asla fark etmeksizin ‘ Aman, memleketin dövize ihtiyacı var, turistleri ürkütmeyelim! ’ parolası ile ilerde telafisi mümkün olamayacak hatalara düşüyor; bir paratoner gibi şimşekleri memleketin geleceği üstüne çekiyor. (...) Efes gibi, Tarsus gibi Truva gibi Katolik merkezleri hâline getirilmek istenen şehirlerimizin Hristiyan ziyaretçileri memlekete asla döviz getirmiyorlar. Azıklarını, hatta sularını dahi beraberinde taşıyıp, sırasında geldikleri gemilerde yatarak, avucumuza bir kara mangır bırakmadan gittiklerini acaba bilen var mı? (...) Bugün, düşman taktiği de, ideolojisi de değişmemiştir. Bize şirin görünerek ikram ve iltifatlarını esirgemeyenler, yarın işlerini sağlama bağladıktan sonra Garbî Anadolu'ya sahip çıkıp Filistin ve Kıbrıs misalinde olduğu gibi ‘Tamam, dışarı buyurabilirsiniz’ diyeceklerdir.”* * Söz konusu bu satırların, Sâmiha Hanım'ın milli meseleler karşısındaki hassasiyetini, merak ve ilgisini, vatandaşın Bakan'a kadar herkesi, daldıkları gaflet uykusundan uyandırma gayretini, tümüyle anlatmaya muktedir olduğunu sanıyoruz.

Millete ait olan her meseleyle ilgilenen yazarın, milli dil ile ilgilenmemesi mümkün değildir. Zira dil, millet bütünlüğünün en temel taşlarından biridir. Kültür, dil sayesinde nesilden

nesile akma imkânı bulur. Yazara göre bir milleti millet yapan dildir. Bu yüzden Türkçeyi kaybedersek, Türklük de beraberinde kaybolup gidecektir. Zeynep Uluant, Sâmiha Hanım'ın dil konusundaki hassasiyeti için şöyle demiştir: *“Gün gelip güzel Türkçemiz uydurmacılık gibi tehlikeli, tehlikeli olduğu kadar câhilce bir akımla karşılaşınca ve o zengin imparatorluk dili, kabile lisânı derekesine indirilmeye çalışılınca, Sâmiha Ayverdi de boş duramazdı. İçinde hep kıpır kıpır olan bir mücâdele ateşi vardı. Milleti millet yapan bu önemli unsurun gafiller tarafından ateşe atılmasına izin veremezdi. İlk planda yaptığı, unutturulmak üzere olan kelimeleri ısrarla kullanmak oldu.”* (Uluant 1997: 29)

Yazar, T.R.T. Umum Müdürü'ne yazmış olduğu Mektupta şöyle der: *“ Bilindiği gibi düşmanlarımız artık bizimle cephelerde savaşıyor. Başta dilimiz, Türk'ü Türk yapan ne varsa ona saldırıyorlar. Bu kıyasıya hücum karşısında can evinden yaralanmış Türkçeyi kurtarmak ve istesek de istemsek de çatılarımızın altına girmiş bulunan, gerek radyo, gerek televizyonda Türk milletine temiz ve tabîî Türkçe ile hitap edilmesini temin eyleyebilmek, tarih muvacehesinde kahramanlar safına girip abideleşmek demektir.”***

* Sâmiha Ayverdi'nin 2 Mayıs 1971 tarihli mektubundan alınmıştır.

** Sâmiha hanım'ın 9 Haziran 1973 tarihinde T.R.T. Umum Müdürü'ne yazmış olduğu mektuptan alınmıştır.

Kitle iletişim araçlarının kültür üzerindeki etkisi yadsınamaz. Bu durumun farkında olan yazar, yıllar öncesinden basın-yayının sorumluluklarına işaret etmiş, herkesi üstüne düşen görevi yapmaya çağırmıştır. Sâmiha Hanım, şu anda hayatta olup yıllar yılı uğraştığı, bıkmadan usanmadan kendince çözümler aradığı, müstakil çözümlerle yetinmeyip kolektif bilinci uyarmaya çalıştığı tüm milli sorunların, hâlen olanca

azametiyle memleketinin gündemini meşgul ettiğini görseydi acaba ne denli şaşırırdı?

Sâmiha Hanım’a göre dil, yalnızca insanlar arasında bir anlaşma vasıtası değil, milli birlik ve beraberliği yaşatan bir unsurdur. Zira şifâhi kültürün aktarımı için dile ihtiyaç duyulur. O, Türk milletinin istikbâl adına mâruz bulunduğu en ciddi tehlikenin dil kaybı olduğunu belirtir. Nesiller tarihini, edebiyatını dili sayesinde öğrenir. Onun deyimiyle “Budanmış Türkçe” ile nesiller yetiştirilmez. Bir milletin geleceğini, yeni nesillerin şekillendireceği hatırlanırsa gençliğin aldığı eğitimin önemi ortaya çıkacaktır. O, Türkiye’nin en mühim meselesinin maarif olduğu görüşündedir. Eğitim, insanda şuurlu bir mesuliyet duygusu tesis etmelidir. Eğer bir ülkede eğitim müessesesi çökerse, siyasi, iktisadî tüm müesseseler beraberinde çöker. Eğitimin önemi bu denli tartışma götürmez bir gerçek iken, eğitimin can damarı olan dil, elbette budanmış değil, dokunulmaz olmalıdır. Askeri liselerin kolej haline getirilerek İngilizce eğitim vermesi konusuna şiddetle tepki gösteren müellifimizin, muhtelif devlet büyüklerine gönderdiği

7 Şubat 1976 tarihli mektubunda geçen şu satırlar, onun dil konusundaki hassasiyetini daha net bir şekilde anlatacaktır: “ *Bir Milet için ordusunun kendi dilinden gayrı bir dille eğitilmesi düşüncesini evvelâ kötü bir rivâyet olarak kabul ettikse de işin fiiliyata geçtiğini öğrenmekle bu akıl almaz teşebbüsün karşısında dehşetle titredik.*”

Sâmiha Hanım’ın, 27-28 Nisan 1968 tarihinde Türk Muallimler Birliği’nin İkinci Dil Kongresi’ndeki konuşmasında kullandığı şu cümle, bizce bu konudaki netliğin en iyi ifadesidir: “*Diline ve topyekun harsına hâkim olamayan bir milletin mukadderatına da hakim olamayacağı tabî bir neticedir.*”

Fikirlerine ve hassasiyetlerine kısaca değinmeye çalıştığımız Sâmiha Hanım’ın birikimleri, nihayet 1938’de yazdığı ilk eseriyle vücut bulmaya başlamıştır. Kimileri onu fazla ‘muhafazakâr’, fazla ‘muhalif’, fazla ‘gelenekçi’ ya da ‘Osmanlı aristokrati’ olarak nitelendirir.

Tüm bunlar elbette görece. Bizce milli değerleri savunmak ve olması gerekeni oldurmaya çalışmak ne muhafazakârlık ne de muhalifliktir. O, sadece insan olmanın gerektirdiği mesuliyetin farkına varabilmiş bahtlılarındandır.

Üslûp anlayışına gelince, Halil Açıkğöz, Sâmiha Hanım’da tespit ettiği üslup unsurlarını şu şekilde sıralamıştır:

1. *Her ibarenin mûsikî değeri yani âhenk göz önünde bulundurulmuştur.*
2. *Her cümle gramerce doğru ve mantıkidir*
3. *Her cümle ve ibarenin manası açık ve bellidir.*
4. *Dilin her türlü edebi kullanışlarına elverişi estetik yapısından olabildiğince istifade edilmiştir.* (Açıkğöz 1988: 42)

Kulandığı secilerin sayesinde mûsikî değeri kazanan eserlerinde anlaşılır cümleler kurmuştur Sâmiha Hanım. Kimileri onun yazdıklarını süslü, kimileri sade bulur. Tabî bunlar da görece. Yazar Osmanlı’dan süzülüp gelen bin yıllık bir kültür diline hâkimdir. Onun üslubu süslü değil, ulvîdir. Her şeyden önce, onun kaleminin her hareketinde bir mesaj, bir amaç olduğu unutulmamalıdır. Anlaşılacak, okuyucularını bilinçlendirmek, insanları kendi özüne yönlendirip farkındalık yaratmak gâyesinde olan bir insan, nasıl olur da anlaşılmaz bir dil, güç, yorucu bir ifade kullanabilir? O, sanat ile sanat olsun diye değil, insanı bir adım daha insanlığa yaklaştırsın diye uğraşır. “Hoşça bak zâtına kim, zübde-i âlemsin sen” diyen Şeyh Galip, nasıl insanı yüceltmişse Ayverdi’nin düşünce sisteminde de insan aynı yücelikten payını almıştır. Mehmet Demirci’nin dediği gibi: “*Dünyaya insan olarak gelmek en büyük saâdetdir. Zira bu, yaratılış âleminde benzeri olmayan bir imtiyazdır. Böcek olmak, ağaç olmaktan belki bir adım atarak ileri geçmiş olmaktır. Ama insan olmak saâdeti zirvenin ta kendisidir.*” (Demirci 1988: 151)

Pırıl pırıl bir Türkçe ile yazan Sâmiha Ayverdi, birçoklarına göre emsali kalmamış bir üslupçudur. Satırlarında, kendine has orijinal kelime gruplarına rastlanır. Kullandığı cümleler yapı itibarıyla çeşitli olduğundan anlatımı hareketlidir. Cümleleri mantığa da gramere de

uygundur. Uzun cümleler kurmasına rağmen, yazdıkları bir çırpıda soluksuz okunur. Edebiyatımızda bir Ayverdi üslubu oluşturan yazar, eserlerinde söz sanatlarına da sıkça yer vermiştir.

Beşir Ayvazoglu, Sâmîha Hanım'ın üslûbu hakkında: *“Ayverdi'nin eserlerini okuyanlar, çok zengin ve hazmedilmiş bir kültürün, bütün cümlelerini yoğunluktan çatlatacak raddelere getirdiğini hemen fark ederler. Eski İstanbul hanımlarının o güzel Türkçesi, Ayverdi'nin kaleminde kelimenin tam anlamıyla bir kültür dili haline gelerek bin yıllık mirası günümüze taşır. Türkçeye yerleşmiş eski kelimelerden hiçbirini gözden çıkarmadığı halde, üslûbunda diriliğin ve yeniliğin sırrını yakalamış bir yazar olarak Ayverdi, eserlerinde geçmişle bugünü birbirine sınıksı bir şekilde bağlayan bir sürekliliği gerçekleştirmiştir.”* (1) derken, Yılmaz Öztuna: *“ Sayın Ayverdi, bir büyük dilin haşmetini, bütün güzelliğini sergiliyor.”*(2) demiştir. Yazdıkları okunduğunda pürüzsüz bir buzun üzerinde kayıyormuş hissi yaratan yazar, yazı hayatına roman ile başlamışsa da onunla yetinmemiş, hikâye, mensur şiir, hatırat, mektup, makâle, seyâhâtname, biyografi, deneme, sohbet, konferans, tebliğ türlerinde de eserler vermiştir.

Hayatta hiçbir şeyin tesadüf olmadığı gibi, bu kadar ciddi eserler ortaya koymak da tesadüf değildir. Bu eserler, yılların getirdiği birikim ve deneyimin sonucudur. Küçük yaşlardan beri dinlemeye, okumaya, araştırmaya, öğrenmeye ve öğretmeye meraklı olan yazar, otuzlu yaşları geride bıraktığında kalemi eline almıştır. Otuz yılın getirisi onu âbideleştirmeye yetmiştir. Eserlerinin altyapısı sağlamdır. Daha ilk sayfayı çevirdiğimizde gözümüze muazzam bir tarihî doku çarpar. Tarihi altyapı demek, çok ciddi çalışma demektir. Eserlerinde tarih malzemesini kullanacak olan kişinin, araştırmacılığı yazarlığından bir adım önde olmak zorundadır. Sâmîha Hanım da, eserlerini yazmadan önce, kullanacağı tarihi malzeme hakkında ciltlerce kaynak tespit eder. Okuduklarının altını çizer, notlar alır, ana hatlarını belirler. Bu denli titiz bir araştırmacı olan yazar için yazma tutkusu karşı koyulmaz bir ihtiyaçtır. Hastalığı nedeniyle, doktorların yazmayı yasak ettiği durumlarda bile yakınlarını endişelendirmemek için odanın anahtar deliğini kâğıtla tıkayıp yazmaya devam ettiği,

1. 15 Temmuz 1988 tarihinde Tercüman gazetesinde yayınlanmıştır.

2. 12 Nisan 1988 tarihinde Tercüman gazetesinde yayınlanmıştır

kaydedilenler arasındadır. Çalışırken dinlendiğini söyleyen yazarın bu durumu, ondaki çalışma şevkinin en açık göstergesidir.

Sâmiha Hanım, Fatih ve İstanbul, Hür Adam, Resimli İstanbul Haftası, Türk Yurdu, Selamet, Havadis, Ölçü, Türk Kadını, Anıt, Tercüman, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Türk Edebiyatı gibi çeşitli dergi ve gazetelerde yazılar yazmıştır.

Bir annenin çocuklarına gösterdiği hassasiyet nasılsa, Sâmiha Hanım'ın da milli değerlere ve milli değerleri yaşatacak olan insanlığa hassasiyeti o derecedir. Bu nedenle birçok okuyanı onu “anne” olarak vasıflandırmıştır.

“ Bir anne ki... muhterem anneler âleminde;

Elli yıl, nesilleri emzirdi kaleminden...

Çok şeyden muztariptir Sâmiha anne... Lâkin

Tattırmadı kimseye rûhunun eleminden...

Yalnız feyiz verdi, aşk verdi, şuûr verdi...

Virane gönüllere şevk verdi, sürûr verdi...

Milli Tarihe ışık, millete gurur verdi...

Hâsılı... Ne aldıysa bahşetti; El-emînden.”

Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu'nun bu güzel şiirinden anlaşılacağı üzere, müellifimiz, nesilleri emziren anne olarak vasıflandırılmıştır. Yeryüzünde anne kadar şefkatli, anne kadar çıkarsız seven, anne kadar kutsal bir varlık yoktur. Annelik duygusu, bizim en Tanrısal

yanımızdır. Sâmiha Hanım'da vatana, millete ve kültüre karşı âdeta bir anne hassasiyeti vardır. Nasıl bir anne zaman, mekân, durum fark etmeksizin çocuğunu koruyup kollarsa, o da değerlerini aynı hissiyatla korur.

Hiçbir duyguyu tam olarak anlatabilmeye muktedir olamayan kelimeler, bu yüce Anne'yi anlatmada da kifayetsiz kalacaktır. Ahmet Kabaklı, Tercüman gazetesinde yayınladığı yazısında Sâmiha Hanım için şöyle demektedir: “ *Eserlerini okumak dahi bu kâmil insanı kavramaya yetmez. O, bugün, Türkiye'nin Sâmiha Anne'sidir. Sâmiha anneliği, eserlerini ve sohbetlerini de aşan bir bütünlük ve sonsuza açık özleyiştir. Ondaki ulûhiyet, memleket, tarih sevgisi, ondaki insan yetiştirme gayreti, ihâta gücü, bir hakkı tutup yükseltmek, bir haksızlıkla sonuna kadar didişmek, yücelttiği ideal kâinatın inşâsı uğranda zamanın kudretli adamlarını silkelercesine sorguya çekmek hasleti, bilmem bütün milli rüyaların toplandığı kaynaktan mı gelmektedir.*”^{*} Ahmet Kabaklı'nın değindiği bu meziyetlerin kaynağı acaba neydi? Bakın Emin Işık, bu kaynağın mahiyetini nasıl açıklıyor: “*Sâmiha Anne'de görülen o din sevgisi, dil sevgisi, tarih sevgisi, kültür, sanat, ahlâk ve vatan sevgisi, hâsılı insan ve insânî değerler aşkı, Allah'a olan samimi imânından kuvvet alıyordu. Bütün bu sevgilerin temelinde Allah sevgisi vardı. Yine o iman ve sevgidir ki, onu bütün bu saydığımız alanlarda okumak, anlamak, anlatmak, belki ağlamak ve ağlatmak şeklinde tezahür eden davranışlara itiyordu.*” (Işık 1994: 14)

Aşk, tüm yaratıcı açılımların kaynağı olduğuna göre, en çok sevmeye lâyık olan Allah'a duyulanı, elbette en güzel olana kaynaklık edecektir.

^{*} 8 Şubat 1988 tarihinde Tercüman gazetesinde yayınlanmıştır.

3. ESERLERİ

Sâmiha Hanımefendi bir türlü kabına sığdıramadığı gönül taşkınlarına, kağıdı ile kalemini şahit tutunca, yıllara meydan okuyan bir kültür mirası çıkmıştır ortaya. Bir iman ve ahlâk âbidesi olan bu güzîde şahsiyet, rahmet-i rahmana kavuşana kadar, gelecek nesillere “edepli bir edebiyat” bırakabilmek adına uğramıştır. Nihat Sami Banarlı, Sâmiha Hanım’ın ardında bıraktığı bu kültür mirası için 26 Nisan 1952 tarihli Hürriyet gazetesinde: “... *Dün ne olduğumuzu söyleyen bu kitaplarda, yarın ne olmamız lâzım geldiğini duyurmak sırrına eren ayrı bir ifade ve bir nasip verici söyleyiş vardır.*” demiştir. Sâmiha Ayverdi’nin eserleri üzerine İsmet Binark, bibliyografya çalışması yapmıştır. Ayrıca Kâzım Yetiş, Kubbealtı Akademi Mecmuası’nda yazarın edebiyat dünyasına adım attığı tarih olan 1938’den beri yazmış olduğu eserlere ve hakkında yazılmış olan eserlere değinmiştir. Kâzım Bey’in bu çalışmasından yararlanarak yazarın, Türk edebiyatının köşe taşları addedebileceğimiz eserlerini şu şekilde sıraladık:

KİTAPLAR

1. Aşk Budur (roman), İstanbul, 1938, 271 s.
2. Batmayan Gün (roman), İstanbul, 1939, 259 s.
3. Mabedde Bir Gece (hikâyeler), İstanbul, 1940, 159 s.
4. Ateş Ağacı (roman), İstanbul, 1941, 160 s.
5. Yaşayan Ölü (roman), İstanbul, 1942, 216 s.
6. İnsan ve şeytan (roman), İstanbul, 1942, 267 s.
7. Son Menzil (roman), İstanbul, 1943, 208 s.
8. Yolcu Nereye Gidiyorsun? (roman), İstanbul, 1944, 384 s.
9. Mesih paşa İmamı (roman), İstanbul 1948, 168 s.
10. Yusufcuk (mensur şiir), İstanbul, 1946, 160 s.
11. Kenan Rifâ ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık (2) (biyografik tetkik), İstanbul, 1951, 509 s.
12. İstanbul Geceleri, İstanbul 1952, 204 s.

13. Edebi ve Mânevî Dünyası İçinde Fatih, İstanbul, 1953, 291 s.
14. İbrahim Efendi Konağı, İstanbul, 1964, 287 s.
15. Boğaziçi'nde Tarih, İstanbul, 1966, 407 s.
16. Misyonerlik Karşısında Türkiye, İstanbul, 1969, 228 s.
17. Türk-Rus Münâsebetleri ve Muhârebeleri, İstanbul, 1970, 302 s.
18. Bir Dünyadan Bir Dünyaya, Ankara, 1974, 148 s.
19. Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, c. I - III, İstanbul, 1975, 440, 400, 284 s.
20. Millî Kültür Meseleleri ve Maârif Dâvâmız, İstanbul, 1976, 416 s.
21. Âbide Şahsiyetler, İstanbul, 1976, 271 s.
22. Hatıralarla Baş Başa, İstanbul, 1977, 256 s.
23. Kölelikten Efendiliğe, İstanbul, 1978, 80 s.
24. Dost, Ankara (tarihsiz), 160 s.
25. Yeryüzünde Birkaç Adım, İstanbul, 1984, 304 s.
26. Rahmet Kapısı, İstanbul, 1985, 240 s.
27. Mektuplardan Gelen Ses, İstanbul, 1985, 103 s.
28. Ne idik Ne Olduk, İstanbul, 1985, 240 s.
29. Bağ Bozumu, Hatıralar-Makaleler, İstanbul, 1987, 317 s.
30. Kur'ân Ahlâkı Nedir? (tarihsiz), 6 s.
31. Hey Gidi Günler Hey, İstanbul, 1988, 261 s.
32. Hancı (Mensur şiir), İstanbul, 1988, 115 s.

4. ÖDÜLLERİ

“ Yeryüzünde Birkaç Adım” isimli eseri münasebetiyle, Boğaziçi yayınları tarafından 1985’te Boğaziçi Başarı Ödülü verilmiştir.

26 Nisan 1986’da Türk Edebiyat Vakfı tarafından milli sanata hizmetlerinden dolayı bir plaket sunulmuştur.

Yazı hayatının 50. yılı dolayısıyla, Aydınlar Ocağı Genel Merkez’inde 5 Mart 1988 tarihinde kendisine plaket verilmiş, aynı münasebetle Kubbealtı Akademi Mecmuası, Ekim 1988 sayısını kendisine ayırmıştır. Ayrıca Türk Edebiyatı Dergisinin 127. sayısında (1984) Sâmiha Hanım için özel bir bölüm ayrılmıştır. Yine Türk Edebiyatı’nın Ekim 1988 tarihli 180. sayısının bir bölümü, Sâmiha Ayverdi’nin 50. sanat yılına ayrılmıştır.

1988 yılında yayınlanan Hey Gidi Günler Hey isimli eseri üzerine, Türkiye Yazarlar Birliği tarafından kendisine Yılın Dil Ödülü verilmiştir.

13 Mayıs 1990 tarihinde Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, bir şükran beratı ile kendisine teşekkürlerini bildirmiştir.

1992 yılında Sâmiha Hanım’a Türkiye İlim ve Edebiyat Eserleri Sahipleri Meslek Birliği (İLESAM) tarafından üstün hizmet ödülü verilmiştir.

Sâmiha Hanım’a son olarak, kurucu üyeliğini yaptığı Türk Kadınları Kültür Derneği İstanbul Şubesi tarafından 28 Şubat 1992 tarihinde minnet ve şükranlarının ifadesi olan bir plaket sunulmuştur. Ayrıca Sâmiha Ayverdi anısına Fatih’te Vatan Caddesi üzerinde bulunan Vatan Anadolu Lisesi’nin ismi 2005 yılında değiştirilmiş ve Sâmiha Ayverdi Anadolu Lisesi yapılmıştır.

3. BÖLÜM

ESERLERİNDEKİ TASAVVUFÎ İSTİLAHLAR

ESERLERİNİN KİMLİĞİ

Metin tahliline geçmeden önce Sâmiha Ayverdi'nin incelemeye aldığımız Mabette Bir Gece, İnsan ve Şeytan, Yolcu Nereye Gidiyorsun, Mesihpaşa İmamı ve İbrahim Efendi Konağı isimli beş eseri hakkında kısa bir bilgi vermeyi uygun bulduk. İncelediğimiz tüm eserler tasavvuf düşüncesinin ve sağlam tarihi temellerin üzerine oturtulmuştur. Mabette Bir Gece isimli eseri, ilk baskısını 1940 yılında yapmıştır. Eser daha sonra dört kez daha basıma girmiş; ikinci baskısı 1976, üçüncü baskısı 1996, dördüncü baskısı 2001 ve son basımı ise 2005'te yapılmıştır. Mabette Bir Gece, konu itibarıyla birbirinden bağımsız, müstakil otuz altı küçük hikâyenin birleşiminden oluşmuş bir eserdir. Genel olarak tasavvufi bir muhteva taşıyan eser, Anadolu insanının günlük hayatından da kesitler almış, karakterler yer yer Anadolu ağzının özelliklerini de yansıtmıştır. İlahi aşkı işleyen ve kitaba adını veren hikâye ile başlayan eserde bulunan parçaların isimleri şu şekildedir: Mabette Bir Gece, Gönül Dere, Mânâların Doğuşu, Emir Abla, Güllü, Aşk Mucizedir, Baba Ramo, Elle Tutulmayan, Harman, Bulut ve Sümbül, Hayalden Gerçeğe, Sarhoş, Nokta, Dost, Üç Turunçlar, Fadimet, Tapu Dairesinde Bir Saat, Kırılacak Put, Tilki Hamdi'nin Karısı, Onlar Kimledir, Anadolu, İlim Tuzağı, Menfaat, Dert Ortakları, Deniz, Korku, Dalyancı Zekiye, Rüstem Kabaş, Gidelim, Müteahhit Hikmet Bey, Komşum, Yüzümün Karası, Dilenci, Bir Hayal, Mariya'nın Aşkı, Bir Mektup.

İnsan ve Şeytan isimli eseri ilk baskısını 1942'de yapmıştır. Daha sonra üç kez daha basıma giren eser; ilkinci baskısı 1990'da, üçüncü baskısı 2001'de, son basımı ise 2004'te yapılmıştır. Yazar bu eserinde, kendi halinde yaşayan, düzenli bir aile hayatına sahip olmakla birlikte aynı zamanda mesleğinin de zirvesinde olan başarılı bir doktorun düşüşünü anlatır. Manevi yönünü geliştirme konusunda çok da fazla mesai harcamayan Şevket, iradesine sonsuz güvenen ve kurduğu düzenin sonsuza dek süreceğine inanan bir insandır. Yolunda giden hayatı, yıllardır görüşülmeyen bir akrabayı, bir süreliğine evinde misafir etmek zorunda kalınca rotasını

şaşırr. Eserin bundan sonraki olay örgüsü, bu hadsiz akraba kızı ile Şevket'in arasında geçenlerden oluşur. Doktorun çok güvendiği iradesi yerle bir olmuş, akraba kızı Lale ile yaşadığı çarpık ilişki onun sonunu hazırlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde geçen ve ibretli bir aile faciasını anlatan eser, iyi ile kötünün, madde ile mananın çatışmasını çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Yolcu Nereye Gidiyorsun, ilk baskısını 1944'te yapmıştır. İkinci baskısını 1975'te, üçüncü baskısını da 1997'de yapan eser bir aile romanıdır. Aile denildiğinde ilk çağrışım yapanın birlik beraberlik olması gerekirken, bu eserde anlatılan ailenin her bir ferdi, sanki başka mekânlarda, başka başka zamanlarda yaşamaktadır. Aynı çatının altında ikamet etmek dışında, söz konusu aile bireyleri arasında hiçbir ortak payda yoktur. Eserin kahramanı olan Adli, iki çocuklu bir ailenin istenmeyen üçüncü çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Bir annenin evlatları arasında ayrım yapması her ne kadar şaşılacak bir durum olsa da, istenmeyen çocuk Adli, bu durumu çok derinden yaşamıştır. Dışlanmışlığın beraberinde getirdiği ilgisizlik, bir gölge gibi nereye gitse Adli'yi takip etmiştir. Babası aydın geçinen, evinde sürekli edebiyat sohbetleri düzenleyen, Edebiyat-ı Cedide'cilerle oturup kalkmayı hayatının en önemli işi addeden; annesi ise Tanzimat ile birlikte kendini gösteren alafrangalık sevdasına kapılmış, piyanosundan çıkan sesin ahengiyle sarhoş olmuş, müzik tutkusuna verdiği önemin yarısını üçüncü çocuğu Adli'ye vermeyen bir kadındır. Ablası ve ağabeyi de anne babasının paralelinde büyümektedir.

Aile sevgi ve şefkatinden yoksun yetişen Adli, ablasının boynunda taşıdığı Napolyon tasvirli kolyeyi kırınca, alenen istenmeyen kişi ilan edilir ve Galatasaray Lisesi'ne yatılı olarak verilir. Bu durum, evdekilerin Adli'den kurtulmasına vesile olduğu gibi, Adli'nin de bir türlü benimseyemediği alafranga atmosferden kurtulmasını sağlamıştır. Adli artık tümüyle kendi içine yönelir. Arada Cem Bey'den gelen tasavvuf içerikli mektuplarla ilgilenir. Büyükannesinin yanında büyüyen uzak bir akraba kızı olan Mecbure'ye âşık olur. Mecbure ile evlilik hayalleri kurarken, en yakın arkadaşı Sinan'a âşık olduğunu öğrenince aşkından feragat eder. Mistik edebiyatta bir şaheser olarak nitelendirilen bu roman, yazarın tümüyle tasavvuf düşüncesinin etkisi altında kaleme aldığı bir eserdir.

Mesihpaşa İmamı isimli roman, ilk baskısını 1948'de yapmıştır. İkinci baskısını 1974'te, üçüncü baskısını da 2000'de yapan romanın kahramanı Mesihpaşa İmamı Halis Efendi'dir.

Halis Efendi, kuvvetli bir medrese tahsili görmüş, işini aksatmadan yapan, haramdan, gınahtan kaçınan takva sahibi bir imamdır. Çok şey bilmesine rağmen, bildikleri meal düzeyinde kalmış, ilmiyle gönlünü besleyememiş, dolayısıyla da huzursuz olmuştur. Eser, Halis Efendi'nin bünyesinde aşkın değiştiren gücünü yansıtır. Camisinin avlusuna gelip yerleşen bir mülteci kızına âşık olan, bu aşkın etkisiyle bambaşka bir kişilik haline gelen Halis Efendi'nin yaşadıkları, Balkan Harbi'nin kederli atmosferinde anlatılmıştır.

İbrahim Efendi Konağı ise ilk baskısını 1964'te yapmıştır. Eser daha sonra 1973, 1982, 1999, 2004, 2005 ve 2006'da basıma girmiştir. Yazarın: “ *Bu kitap ne bir hikâyedir, ne masal, ne de roman... Zamanı, mekânı, vak'aları, şahısları, isimleri hatta vak'aların seyri, sırası ve detaylarının yüzde doksanı ile otantik ve yaşanmış bir devrin gerçek ve yaşanmış bir hayat tablosudur.*” * dediği İbrahim Efendi Konağı, tasavvuf düşüncesi ve tarih anlayışının canlandığı bir eser olarak karşımıza çıkar. Bu eserinde Meclis-i Maliye reisi İbrahim Efendi'nin konağını tüm ayrıntılarıyla anlatmıştır. Konak öyle ayrıntılı tasvir edilir ki, olaylar ve kişiler konağın gölgesinde kalır. Tanzimat ve Meşrutiyet'in getirdiklerine değinen yazar, hocası Ken'an Rifâi'yi ve ondan öğrendiklerini de yansıtmaya çalışınca, hem tarihi hem de tasavvufi bir eser meydana gelmiştir. Eski ile yeni arasındaki boşluğu ve yitip giden geçmişe duyduğu özlemi dile getirdiği bu eserinde yazar, İstanbul'u ve İstanbul'daki yaşamı tüm yönleriyle tanıtmış, Osmanlı yadigarı bu şehri, bir kültür abidesi olarak karşımıza dikmiştir. Yazar, çocukluk anılarında önemli bir yer tutan İbrahim Efendi Konağı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü arasında simgesel bir ilişki kurmuş; konak da imparatorluk gibi zamanla çürümüş ve miras kavgalarına sahne olmuştur.

* Sâmiha Ayverdi bu ifadeyi İbrahim Efendi Konağı'nın 7. baskısının takdim bölümünde kullanmıştır.

1. TÖVBE VE TAKVA

Joachim Wach'ın da dedi gibi , “*Yaratıklar daima arınma ümit etmişlerdir.*”(Wach 2004: 289) Arınma, insanın kaybettiği özünü bulmasıyla gerçekleşir. Özünü bulmak için yola çıkan kimsenin atacağı ilk adım, hiç şüphesiz tövbedir. Bir başka deyişle tövbe, maneviyatın başlangıcıdır. Hakikati bulma ümidinde olan salık, hangi mürşidin kapısını çalarsa çalsın, kendisine verilecek olan ilk zikir “EStağfurullahtır.” Bilindiği gibi bu sözün mahiyeti, Allah’tan mağfiret dilemekten ibarettir.

Arapça bir kelime olan tövbe, dönme, pişmanlık manasına gelir. Tövbe, vahdet hayatının kapısıdır ve bu kapı, her dem herkese açıktır. Günlük yaşamın hengâmesi içinde, sonsuza dek bâki kalacakmışız gibi çılgınca koşuşturmalarımıza bir an ara verir ve kendimize yönelirsek, o yüce insanın “*Ne olursan ol, yine gel*” çağrısının, bir kulağımıza fısıldandığını mutlaka duyarız.

“Allah’ı görmeden ona inanan Halis Efendi, vakit vakit onu seyretmek, onunla alış veriş etmek, bâhusus ona tabu ile değil, muhabbetle bağlanmak hevesine düşerse de, derhal hocalarının derinden gürleyen sesleri kulağını büker ve bu küstah dilin sahibini en haşin tekdirlerle yola getirirler, tövbe edinceye kadar çile terleri döktürürlerdi.” (M.İ., s.19)

Üstteki paragraf, Sâmîha Ayverdi’nin Mesihpaşa İmamı isimli romanından alınmıştır. M. Orhan Okay’ın, Mabette Bir Gece isimli eserin beşinci baskısı için yazdığı önsözünde: “...*daha sonra tiryakisi olduğum yazarın romanları arsında bana göre en güzeli*” (Ayverdi 2005: 7) dediği Mesihpaşa İmamı isimli eser, Halis Efendi’nin gelgitlerini anlatmaktadır. Halis Efendi, sıkı bir medrese eğitimi almış bir imamdır. O, daima Allah’ın gazabından korkmuş; O’nun rahmetinin, zulmünden daha üstün olduğunu unutmuştur. Zaman zaman hatırlamak isterse de, hocalarına vefasızlık ettiğini ve günaha girdiğini düşünerek hemen tövbe eder. Yazarın tasavvuf görüşünün temelinde, Tanrı’ya korku ile değil, muhabbetle bağlanmak yatmaktadır. O, aşkı yaratılış nedeni olarak algılar. Bu yüzden aşk, onun kaleminin en tesirli ilham kaynağıdır. Aşkta yoksun kalmış kuru bilgi, yazarın temel eleştiri konusudur. Her türlü açılımın aşkla olabileceğini düşünen yazar, Halis Efendi gibileri, “*Kurulmamış saat gibi hep aynı noktayı gösteren*” (M.İ.,s.73) kişiler olarak tanımlar. Halis Efendi, aşksız kalışa verilen tepkinin abideleştiği bir

şahsiyettir. Böyleleri yaratılış nedeninin farkına varamadığından, tövbe etseler bile hakikate ulaşamayacaktır. Nitekim Halis Efendi de, çıktığı yolculuğu tamamlayamamış, yarı yolda kalmıştır. Tövbenin, kurtuluşa götürmesi ancak tövbe edilen konuda sebat ile olur. Fakat Halis Efendi'nin düşünceleri hiçbir zaman sebat edememiştir.

“Yanlış hesap Bağdat’tan döner” atasözünün de işaret etiği gibi, yanlışlarımız günün birinde, olabildiğince büyümüş cüssesiyle tam karşımıza dikilmektedir. Beşer muhakkak şaşar; fakat günün birinde karşısına dikilip sinsi sinsi sırtan bu koca cüsseli hatalarından ders alması gerekir. Nasıl ki bir heykeltıraş, eserinin en mahreminde bile hangi çizgi ve kavislerin olduğunu bilir, kendi eserinde hiçbir gözün göremediğini görürse; sonsuz Yaratıcı Kudret de yaratıklarının hamurundan muhakkak haberdardır. İşte şaşmaya meyilli beşer, yanlışlarını ceplerine doldurmadan hiçbir yola çıkamadığından; tövbe kapısı bizlere sonsuza dek açık kalacaktır. Açık olan bu tövbe kapısı, Kutsal’ın bize büyük bir lütfüdür. Fakat bu kapıdan geçerken elbette dikkat etmemiz gereken şeyler vardır. Her şeyden önce tövbe etmek için, yapılan hatadan pişmanlık duymak gerekir. Zira pişman olmadığımız bir şeyi, yeniden yapmamamız için hiçbir neden yoktur. Tövbenin diğer bir şartı ise, tövbe edilen şeyi bir daha yapmamaya çalışmaktır. Toparlarsak, sahih bir tövbe anlayışının tüm zamanları kapsamı gerekir. Geçmiş zamanda yapılan hatadan pişman olmalı, şimdiki zamanda, hâl-i hazırda bulunan hataları terk etmeli, gelecekte hiç hata yapmamaya azmetmelidir.

Tüm bunların dışında tövbe etmenin bir şartı daha vardır ki, o da, zamanında tövbe etmektir. Tövbede zamanlama çok önemlidir. Ölüm gelip kapıyı çalınca insanın tövbesi hiçbir anlam taşımaz. Başka bir deyişle gaflet uykusundan, ölüm seni bulup emanetini istediğinde uyanacak olursan, şüphesiz bu uyanışın bir değeri olmaz. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm, son anda tövbe edip de helak olan nice kavimlerin hikâyeleri ile doludur. *“Tövbe ruhun selameti için günahın zararlı olduğunu idrakten doğmuştur. Zira günah, mü’mini gâyesinden yani Allah’ından ayırır. Allah’la insan arasındaki hicapların kalkmasına, vesile olan ilk makam tövbedir.”* (Eraydın 2004: 156) Ruhu selamete erdirmek ancak tövbe yoluna girmekle mümkündür.

Mutasavvıflar, tövbede sebat konusunu, “tövbeye tövbe etmek” şeklinde tanımlamışlardır. Yine tasavvuf ehlinin bir kısmına göre tövbe, günahı unutmamak olarak algılanır. Bunu, daha değişik bir ifadeyle, günahı unutmak şeklinde de söyleyebiliriz.

Allah katında tövbe kapısının her daim açık olduğunu ifade etmeye çalışan bir hadis şöyle der: “Allah Teâlâ, gündüz kötü harekette bulunanların tövbelerini kabul etmek için, geceleyin af elini uzatır, gece günah işleyenlerin tövbelerini kabul etmek için de gündüzün elini uzatır. Ve bu güneşin batıdan doğuşu zamanına kadar devam eder.” Bu hadis, Allah’ın affının yüceliğine değindiği kadar, birkaç satır önce değindiğimiz tövbede zamanlama konusu hakkında da bilgi verir. Af elinin “güneşin batıdan doğuşu zamanına kadar” uzanması demek, son anda, kıyamet anında edilen tövbenin bu elden nasiplenemeyeceği anlamına gelir. Peygamber Efendimiz’in (S.A.V.) “Günahından tövbe eden, hiç günah işlememiş gibidir” hadisine kulak vermek ve zaman geçmiş olmadan af eline uzanmak gerekmektedir. Ayrıca, düşüncelerini sağlam temeller üzerine oturtmuş ve birçok araştırmacı tarafından övgüye şayan görülmüş İmam-ı Gazâlî’nin, “*Tövbe etmekte günah işlemekten daha aciz olma, tövbe et!*” (Gazâlî: 234) diyen sesine kulak vermek gerekir.

“Ey mü’minler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz” (Nur-24/31)

Gözlerimizi Kur’ân’a çevirdiğimizde, tövbeyi işleyen ayet sayısının çokluğu dikkatimizi çekecektir ki; bu kutsal kitabın tövbeye verdiği önemi göstermektedir.* Kur’ân, cehennem sakinleri için, “**ateşten giysilerin**” (Hac-22/19) biçildiğinden söz etmektedir. “*Herkes, amel ve düşüncesiyle kendi ezeli elbisesinin ipini eğirdiğinden*” (Schimmel-b 2004:71) tezgâhın başında oturup, kendimize hazin bir son dokumamaya dikkat etmek elbette akıllıca olacaktır. Eğer doğru bir karar verip, kendimize elbisesi

* Tövbe ile ilgili bkz. (Tövbe-9/13), (Âlî İmran-3/31), (Müzemmil-73/20), (Bakara-2/37)

dokumaya niyetlendiysek; atacağımız ilk düğümün tövbe olduğunu unutmamak gerekir.

Yazarın, hayata karşı takındığı tavır, eserlerine daha çok takva anlayışı olarak yansımıştır. Belki de takvanın girdiği kapıdan tövbe çıkıp gideceğinden, onun kaleminden dökülenlerde takvaya rastlamak, tövbeye rastlamaktan daha kuvvetli bir ihtimaldir.

Arapça bir sözcük olan takva: korkma, sakınma, kaygılanma anlamına gelmektedir. Takva, haram ihtimali olan şeylerden sakınmaktır. Diğer bir ifadeyle, Allah'ın çizmiş olduğu hududu muhafaza etmektir. Gazâlî, takvayı, *“Allah'ın emirlerini hemen yapmak, menduplarını da yerinde ifa etmek ve Allah'ın menfileleri olan haram şeylerden, mekruhlarından da sakınmaktır.”* (Gazâlî: 179) şeklinde açıklar. Birçok sufînin kesiştiği bir diğer tanıma göre takva; kulun kalbinin günahlardan temizlenmesi ve masiyetlerden korunması için gösterdiği çabadır.

“ Vâsıf Bey'in yetiştiği devirlerin yaşayan adetlerinden biri de, akşamcılarının ramazan ayı içinde meyhane kapısından içeri adım atmayıp, evlerinde hayır hasenat ve ibadetle vakit geçirmeleri idi” (İ.E.K., s.200)

Vâsıf Bey, İbrahim Efendi'nin kardeşi Hilmi Bey'in komşularındandır. Yazar, tulumbacı Vâsıf Bey'in yaşadığı dönemdeki İstanbul'u, özellikle o dönemin ramazanlarını en ince ayrıntısına kadar tasvir etmiştir. İşte “on bir ayın sultanı” olarak nitelendirilen bu aya, o dönem İstanbul halkının gösterdiği saygı, İbrahim Efendi Konağı eserinin satırlarına böyle aksetmiştir. Kutsal kitap: *“Ey iman edenler! Aklı örten içki, kumar, dikili taşlar ile fal okları ancak şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki, kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister.”* (Mâide-5/90-91) diyerek içki konusunda kesin emrini vermiştir. Metindeki takva anlayışı, içkiden sakınmak şeklinde kendini göstermiştir.

“İnsandan korkan insanı aldatabilirdi. Fakat Allah'tan korkanın onu aldatmaya

kalkışmasına imkân yoktu. Bu yüzden görenek ve geleneklerle el ele vermiş bir hak ve

adalet anlayışı, cemiyete insaf ve muhabbetle yumuşamış adil ve müsâvatçı bir nizam getirmişti. Onun için, usta çırağını bin can ile yetiştirip adam etmeye kendini borçlu sayar; onun için hoca talebesine nesi var nesi yoksa aktarmayı bir ibadet bilir; onun için zengin fakirin elinden tutar,

zekât der, sadaka der, fitre der, fidye der verirdi. Onun için efendi, kendi bendesine bende olurcasına şefkat göstermeyi bir îman vecibesi, bir îman borcu tanırdı.” (İ.E.K., s.212)

“Kur’ân’da yalnızca Allah ve ahiretten söz edilmez; Kur’ân aynı zamanda, toplumun gündelik ve ahlâki yaşamını da düzenler.” (Schimmel-a 2004: 44) diyen Schimmel’in de işaret ettiği gibi, kutsal kitap, içtimai hayatın karanlıkta kalan köşelerine ışık tutarak aydınlatan; bir arada yaşama zorunluluğunun getirdiği kördüğüm olmuş sorunlara, en akılcı ve en kalıcı çözümü sunan eşsiz bir kılavuzdur. Ona samimiyetle sarılana, o tek başına yetecektir. Kur’ân’da “Namazı dosdoğru kılanlar ve zekâtı verenler” şeklinde başlayan pek çok ayet mevcuttur. Bu ayetlerden bir tanesi, **“Rahmetim her şeyi kapsamıştır. Onu, bana karşı gelmekten sakınanlara, zekâtı verenlere ve ayetlerimize inananlara yazacağım.”** (A’râf-7/156) diyerek, Tanrı’nın takvaya ve zekâta verdiği önemi bir kez daha vurgulamıştır. Zekât, toplumsal dayanışmanın en güzel örneğidir. Ustadan çırağa, hocadan talebeye, efendiden köleye, zenginden fakire doğru olan bu akış, Ayverdi’nin kalemine takva anlayışı olarak yansımıştır.

“Zengin olmayı aklına koymuş kimselerin usullerini takip edeceği yerde, bu sözüm ona maliyeci, karşısına çıkan her çeşit imkânın yollarını tıkadı. Mesela o devirde, aylıkların muntazam çıkmaması yüzünden Yahudi sarraflara aylık kırdırmak âdeti câriydi. İşte ellerinde yüzlerce maaş cüzdanı olan bu sarraflar, memurları memnun etmek suretiyle devletten alacaklarını kolaylıkla tahsil eder, bu imkân dolayısıyla da devamlı olarak maaş sahiplerinin taleplerine cevap verirlerdi. Fakat işleri bozan, hep vezne baş mümeyyizi Hilmi Bey’di. Kendisine rüşvet teklif etme gafletinde bulunan kaç sarrafı odasından kovmuş, bir tanesinin kafasına da yazı okkası fırlatmıştı.” (İ.E.K., s.244)

Hilmi Bey, İbrahim Efendi’nin kardeşi olmasına rağmen, küçüğün büyüğe duyması gereken saygı dışında, aralarında hiçbir kardeşlik bağı, hiçbir benzerlik yoktur. İbrahim Efendi, dönemin en zengin devlet adamlarından biridir. Fakat bu variyeti neye borçlu olduğu meçhuldür. Kardeşi Hilmi Bey ise görünüşte sıradan bir devlet memuru olmasına rağmen, kendi emeğinin karşılığı ile yetinmeye gayret gösteren sıradışı, müstesna bir insandır. Kur’ân’ın da **“Allah’ın size rızık olarak verdiklerinden helal, iyi ve temiz olanlarından yiyin ve inanmakta olduğunuz Allah’a karşı gelmekten sakının.”** (Mâide-5/88) işaret ettiği gibi dinimiz, helal kazanç kapsamına girmeyen şeyleri yasaklamıştır. Hilmi Bey, üzerine alın teri damlamayan lokmayı boğazından geçirmeyecek kadar takva sahibidir.

Kişinin, kalbini temizleme çabası olarak da tanımlayabileceğimiz takva, mutasavvıflara göre üç mertebeden oluşur. Bunlardan birincisi, kişinin kendisini şirkten koruma konusunda gösterdiği çabadır. İkincisi, kötü ve şerli ibadetten korunma çabasıdır ki, buna ihlâs da denilebilir. Bir diğeri ise İslam'ın haram kıldığı hususlardan korunma çabasıdır. Hilmi Bey'de görülen takva anlayışı, haramdan kaçınma şeklinde ortaya çıkar.

“Besüzed âteş-i takvâ cihân-ı mâsivallah râ

Bized berkî zi Allah ve besüzed takvâ râ”

(İ.v.Ş., s.57)

“Takva ateşi, masivallah denilen dünyayı yaktı; sonra bir tecelli şimşeği çaktı takvayı da yaktı” şeklinde tercüme edebileceğimiz bu beyit, İnsan ve Şeytan isimli romanda geçmektedir. Şevket daha küçük bir çocukken babası ile birlikte, köyünden çıkmış ve Hâdi Paşa'nın konağına yerleşmiştir. Babası konağın aşçılığını yaparken kendi de, çocukluk yıllarını zamanla ardına katarak yetişkinliğe ilk adımını yine bu konakta atmıştır. Şevket bu beyiti, Hâdi Paşa tarafından hattatlara verilirken görmüştür. Masiva, Allah'tan gayrı her şey olduğuna göre, masiva ile mücadele kapısını açmak için takva anahtarına ihtiyaç olacaktır.

İbrahim Efendi Konağı'nda Hilmi Bey ile kişilik kazanan takva anlayışı, Mesihpaşa İmamı'nda, “ *Rüşvet ve hırsızlıktan zorlu bir canavardan kaçır gibi uzaklaşan*” (M.İ.,s.16) Halis Efendi ile vücut bulmuştur. Mesihpaşa imamı olan Halis Efendi, “*Daima doğruyu söylemiş, temiz kazanç uğruna hiçbir fedakârlıktan ve yorgunluktan çekinmemiştir.*” (M.İ., s.47)

“Şevki Bey'e göre kumar, avını saran bir örümcek gibi, insanın hislerini ve

düşüncelerini, iptilasının avları içinde, boğarak mumyalaştıran bir canavardır. Ve pençesine düşen kimse, malıyla birlikte insanlığını ve şerefini kurban etmeden işin içinden çıkamazdı.” (M.İ., s.142)

Dikkat edilirse yazarın, helal yollardan kazanılmayan, takva anlayışı ile bağdaşmayan ne varsa canavara benzettiği görülür. İnsan olma vasıflarını bir kalemde silen kumar hakkında Kur’ân-ı Kerîm: “ *Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki, onlarda büyük günah vardır.*” (Bakara-2/219) demektedir. Yazar, Kur’ân’ın bu ikazını dikkate almış, içki ve kumara karşı olan antipatisini sık sık vurgulamıştır.

Kimilerine göre, “ *Ağızdan kalbe giren ve çıkanın, Allah ve Resûl’ünün arzu ettiği şeyler olmasına dikkat etmek* ” olarak tanımlanan takva, kimisine göre de , “ *Helal yemek ve insanlara hizmet etmek*” olarak tanımlanmıştır. Hepsi burada zikredilmeyecek kadar çok ve çeşitli olan takva tanımlarını ortak paranteze alırsak; takva için, dini daha derinden yaşama hassasiyetidir diyebiliriz. Kutsal ile beraber olmak isteyen insanlar için takvanın önemine gelince, bu konuda son sözü Kur’ân’a bırakıyoruz:

“Şüphesiz Allah takva sahipleriyle beraberdir.” (Nahl-16/128) *

Samiha Ayverdi cephesine döndüğümüzde, eserlerinde fazlaca tövbe anlayışına rastlayamadığımızı söyleyebiliriz. Zira onun hayat felsefesi içinde takvanın büyük yeri vardır. Taktir edilir ki, takva anlayışına sahip olan bir düşünce çok da fazla tövbe etmeye gerek duymayacaktır.

* Takva ile ilgili bkz. (Tövbe-9/14,119), (Hucurât-49/1), (Hucurât-49/12), (Tövbe-9/4)

2. SİDK

“İnsana sadâkat yaraşır görse de ikrâh

Yardımcısıdır doğruların Hazret-i Allah”

-Ziyâ Paşa-

Arapça bir kelime olan sıdk, lügatte doğruluk manasını karşılamaktadır. Tasavvuf ıstılahında ise, kalbini temizleyip Allah’a ulaşmak isteyen kişide, olması gereken temel vasıflardan biridir. Sıdk, İnsanın içinde barındırdığını aynen dışarıya yansıtmasıdır. Ulu şahsiyet Mevlânâ’nın da işaret ettiği gibi, ya görüldüğün gibi olmak, ya da olduğun gibi görünmektir.

İbn Hadraveyh şöyle demiştir: *“Kim Allah Teâlâ ile beraber olmayı isterse doğruluğa yapışsın; zira O, doğrularla beraberdir.”* (Eraydın 2004: 162) Yine Kur’ân-ı Kerîm: **“Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun”** (Tövbe-9/119) diyerek insanlığı, doğruluğa yönlendirmiştir.

Yazar, Mesihpaşa İmamı’nda *“Dürüst ve namuslu adamdı”* (M.İ., s.15) şeklinde tanımladığı Halis Efendi’nin kişiliği ile bütünleşmiş doğruluğunu ve fedakârlığını anlatırken, *“Ciddi, namuslu bir ev erkeği, evlatlarının nafakasını düşünen ve bu nafakayı helal yollardan kazanan bir baba idi. Sırasında onlara kâğıt, kitap parası kazanmak için mahkeme mahkeme dolaşarak, sahte bir imzaya hakiki damgası vurması için teklif edilen avuç dolusu paraları, kucak kucak hediyeleri reddederek tam bir vicdan ve liyâkat mehengiyle daima doğruyu söylemiş, temiz kazanç uğruna hiçbir fedakârlıktan ve yorgunluktan çekinmemiş, ramazanlarda mukabele okumuş, ısmarlanan hatimleri indirmiş ve işte evlatlarını böyle beslemiş ve okutmuştu.”* (M.İ., s.47) cümlelerini kullanmıştır. Halis Efendi, takva sahibi bir kişilik olarak karşımıza çıkar. Sıkıntı çekse de hiçbir zaman doğru bildiğinden şaşmamış, temiz olmayan hiçbir kazancı evine sokmamıştır. Doğruluk, kalbi Allah dışında kalan her şeyden temizlemeye yarayan önemli bir vasıftır. Doğruluk, nefisle mücadelede kullanabileceğimiz en yüce kalkanlardan biridir. Doğruluk zırhını giyen, her türlü beladan emin olabilir. Dünyaya meyleden, tamahkâr

olan insan doğru yoldan ayrılır, ihtirasları uğruna yalana başvurur. Resûl-i Ekrem: “Doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete hidayet eder. İnsan sadakatiyle Allah katında sıddıklardan yazılır. Yalancılık kötülüğe götürür. Kötülük de cehenneme iletir. Kişi yalan söylemekle Allah katında yalancılardan sayılır” buyurmuş ve ümmetini yalana karşı uyarmıştır. “**Kıyamet günü Allah’a karşı yalan söyleyenleri görürsün, yüzleri kapkara kesilmiştir.**” (Zümer-39/60) Bu ve bunun gibi birçok ayette Kur’ân, insanlığı yalan ve inkâra karşı uyararak doğruluğa davet etmiştir.

Ayverdi’de tarih ve tasavvuf, eserlerini beslediği sonsuz bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. O, tam bir Osmanlı aydınıdır. Eserlerinde, özellikle İbrahim Efendi Konağı’nda, bu denli uzun süren, yıllar boyunca adıyla şaniyla ayakta kalma şansına nail olan ender bir imparatorluk olan Osmanlı’nın yıkılış dönemini en ince ayrıntısına kadar anlatmıştır. Tanzimat ile birlikte toplumumuza girerek, köklerimizi kemiren kültür yozlaşmasına karşı duyduğu esefi uzun uzun anlatmaktadır. O, “*Atalarda misk gibi kokan mertlik, doğruluk, vefa ve sadâkat, oğullarda, bakımsız bahçelerin çiçekleri gibi yabânîleşmiş, bozulmuş ya da büsbütün kurumuştur.*” (M.İ., s.57) diyerek hayıflandığı, bu toplumsal çöküşün nedenini, insanın özüne yabancılaşmasında, ruhunun sesine kulaklarını tıkamasında görmüştür. İnsanın özünü temsil eden ruh, “latif bir varlık” olduğuna göre, Tanrısal yönümüzdeki körlük, toplum nizamını altüst etmeye yetecektir.

“*Koşa koşa dükkânına döndüğü zaman çırağın bir teneke zeytinyağını devirip başına koca bir ziyan getirdiğini görünce de, ölüm rüzgârının açmış olduğu hikmet kapıları bütün şiddetiyle yüzüne kapandı. Az evvel cevherler dökmek isteyen dudaklarından en ağır hakaretler, en yakası açılmadık küfürler sel gibi akmaya başlamıştı. Amma tecrübe sahibi kimseler, koskoca bir ziyanın kötü muâmele, acı söz, hatta sille tokatla yerine gelmeyeceğini bilmeliydi. Hatta çırağın haftalığından kesmekle de bu zararı temizlemek kâbil değildi. Eğer esnaf ise gözünü açması lazımdı. Gerçi az evvel imamla muhtara doğruluktan, namustan bir şeyler söyleyip durmuştu. Amma, laf başka, iş başkaydı.*” (M.İ., s.116)

Metinde anlatılan kişi, mahallenin uyanık geçinen bakkalıdır. Hayata çok bağlı olan tütüncü Abbas’ın zamansız bir şekilde aniden hayata gözlerin kapaması, tüm mahalleyi şaşırtmıştı. Kur’ân, döne döne: “**Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay haline**” (Mutaffifin-83/1) dediği halde, adilâne hiçbir işin altında imzası bulunmayan bu tamahkâr bakkal, Tütüncü

Abbas'ın öldüğünü duyunca mahallenin muhtarına ve imam Halis Efendi'ye “Öyle ya... *Şu fânî dünyada yalan, hile ne içindi? Mademki ki hep ölecektik, şu halde ne diye birbirimizin çukurunu kazıyor, birbirimize diş tırnak gösteriyorduk?*” (M.İ., s.115) diyerek uzun, uzun nutuk atmıştır. Bakkalın ballandıra ballandıra attığı nutuk, çırağın avaz avaz kendisini çağırmasıyla bölünmüştür. Dükkâna gelip çırağın zeytinyağını devirdiğini görünce de, attığı palavraları unuttur ve zararını çıkarmak için neler yapabileceğini düşünmeye başlar.

Yazarın, doğruluk hakkındaki düşünceleri, en açık şekliyle İnsan ve Şeytan romanında ifadesini bulmuştur. “*Bal bal... demekle ağız tatlı olur mu? İrade ve doğruluk lafzı da, en doğru, en iradeli geçinenlerde bile çok defa zevki ve lezzeti, varlığımıza sirâyet etmemiş, bir kelime halindedir. Doğru adam, yalnız iş hayatında para çalmayan, başkalarının zararında kendi menfaatlerini aramayan kimse midir? Bence doğruluk, kendi vücudu memleketinin gizli aşikâr ihtiraslarına hâkim olarak, hırsı, tamahı, kibri ve gururu silebilmektir. Bunları yapabilen zaten hayatın dış yüzünde de doğrudur.*” (İ.v.Ş., s.5) Bu sözler, İnsan ve Şeytan romanındaki en doğru karakter olan İsmet'e aittir. Yazara göre doğru kimse, birkaç satır evvel imam ile muhtara ahkâm kesen bakkal gibiler değil; içinde kötülüğe dair ne varsa çıkarıp atabilen ve bal demek yerine bal yemeyi tercih eden İsmet gibileridir.

Gazâlî İhya'sında sıdkı, niyette, iradede, vefada, azimde, amelde ve dinin tüm makamlarında sadâkat olmak üzere altı derecede ele almıştır. Ona göre; “*sıdkın birincisi, lisanın sadâkati, yani doğru sözlü olmaktır.*” (Gazâlî 1975: 694) Bal bal diyenlerin sözlerinde lisan sadâkati olmadığından, gönlü bir türlü tatlanamayan bu kimselere elbette sıddık diyemeyiz.

Kur'an'ın: “*Bu gün doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür.*” (Mâide-5/119) diyerek sık sık işaret ettiği kıyamet gününde, zararlı çıkanlardan olmamak için; eğri cetvelden doğru çizgi çıkmayacağını har an hatırlayarak, eğrilerimizi düzeltmek ve doğru olana yapışmak gerekir.

3. SABIR

Sabr ile malûm olur esrâr-ı Hakk

Sabr ile bilindi her müşkül sebak

-Eşrefoğlu Rûmî-

Arapça bir kelime olan sabır, katlanmak, dayanmak anlamlarına gelmektedir. Karşılaşılan sıkıntılara katlamaya sabır dendiği gibi, yaşamından takvayı eksik etmeme konusunda gösterilen sebata da sabır denmektedir. Sabır, musibetten bize isabet edene karşı sükûtu korumaktır. Sabır, bir sıkıntı ile karşılaşıldığında şikâyet etmeyi terk etmektir. Mutasavvıflar, sabretmeyip, feryat figan dert yananları, Allah'ın takdirine boyun eğmedikleri için hoş görmemektedir. Onlara göre böyle bir durum, Yaratan'ın yaratılana şikâyetinden başka bir şey değildir. Peygamber Efendimiz sabrı, dinin yarısı olarak tanımlamaktadır. Eraydın'a göre sabır, *“İnsanın saadet sırrıdır.”* (Eraydın 2004: 165) Tirmizî'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre, *“Hoşlanmadığın şeye sabretmende büyük hayır vardır.”* Sabır, kaderin gönderdiği takdir okları karşısında kıpırdamadan durmaktır.

“Sen Yusuf gibisin, bu dünya da kuyu gibidir; nasıl ki Yusuf kendisine uzatılan iple bu kuyudan kurtulduysa, sen de dünyanın zahmet ve meşakkatinden sabırla kurtulursun” (İ.v.Ş., s. 233)

Bu satırlar Şevket Bey'in kızı Güzin'in defterinden aktarılmıştır. Şevket Bey, eşi İsmet'in erkek kardeşiyle, münasebetsiz bir evlilik yaptığı için yirmi seneyi aşkın bir zamandır görüşmemiştir. Ancak, kaynının mali durumunun ziyadesiyle bozulması sonucu, onları bir süre evinde misafir etmek zorunda kalmıştır. Ev sahiplerinin bir türlü memnun olamadıkları bu misafirlik süreci, yıllar sonra evlerine sığınan akraba kızının, Şevket Bey'i yoldan çıkarmasıyla son bulmuştur. Meslekî kariyerinin zirvesinde bulunan Şevket Bey, bu gayrî ahlâkî ilişki yüzünden, mesleğini, kızını ve hepsinden önemlisi, yıllar yılı ona her konuda destek olan anlayışlı, müşfik, bir kadın olan eşi İsmet'i kaybetmiştir. Kaybettiklerinin hayallerini bari avuçlarından kaydırmamaya çalışan ve yalnız bu hayallerle avunabilen Şevket, kızının küçük

küçük notlar aldığı defterini eline geçirmiştir. Ânı yaşamak istemediği her saniye, geçmişten gelen huzur verici bu seslere kulak vermek istercesine kızının defterini açmaktadır.

Yazar, sabır konusunu işlerken Yusuf kıssasına telmih yapmıştır. Kur'ân'ın onikinci suresinde ayrıntılarıyla anlatılan Hz. Yusuf'un hayat hikâyesine hemen herkes âşinadır. Tüm güzellik tezahürlerini kendisinde barındıran Yusuf'un, kardeşleri tarafından kıskanılıp kuyuya atılmasıyla başlayan serüveni, kendisine bahşedilen yüce mertebelerle son bulmuştur. Bu yolculuk esnasında kuyuda ve zindanda geçirdiği yıllar boyunca onun tek yoldaşı, hiçbir zaman yanından ayırmadığı sabrı olmuştur.

Yazara göre dünya, içinden çıkılması zor, karanlık bir kuyuya benzemektedir. Meşakkatlerle dolu olan bu kuyunun tek kurtuluş reçetesi de sabırdır. Zira kurtuluşa ermek nefis temizliği ile gerçekleşir. Temiz bir nefse sahip olmak için de sabra ihtiyaç vardır. Sabır ve sebat olmadan hiçbir yolcu, yolunu tamamlamaya muvaffak olamaz.

İbrahim Havvas'ın: *“Kitap ve sünnetin hükümleri karşısında gösterilen sebat”* olarak tanımladığı sabır hakkında Hz. Ali: *“İmanda sabır, cesetteki baş hükmündedir; başsız cesedin hiçbir önemi olmayacağı gibi, sabırsız iman da bir değeri olamaz.”* (Eraydın 2004: 165) demiştir. Sabrı, sabırla açıklamaya çalışanlar, üç çeşit sabır olduğunu söylemişlerdir. Birincisi günahlardan kaçınma konusunda sabır göstermektir ki, buna takva anlayışında ısrar etmek de denilebilir. İkincisi, Allah'ın emirlerini yerine getirmede sabır göstermektir, buna güzel amelde ısrar etmek de denilir. Bir diğeri de, karşılaşılan zorluklara karşı sabır göstermektir, buna da Allah'ın takdirine tam teslimiyet diyebiliriz.

Birçok mutasavvıf sabrı, bela ve musibetler karşısında edepten ayrılmamak olarak tanımlamıştır. Gazâlî: *“Sufî sınıfı fakirliği kendileri için ziynet, sabrı süs, rızalığı binek ve tevekkülün de şan olduğuna hükmederler.”* (Gazâlî: 39) diyerek sufinin bakış açısından sabrı ve tevekkülü göstermeye çalışmıştır. Daha birçok mutasavvıf gönüllü kalem, sabrın önemine değinerek muhtelif tanımlar yapmışlardır.

Ayrıca Allah'ın güzel isimlerinden birinin de es-Sabûr olduğunu hatırlamak gerekir. Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayet, insanları sabırlı olmaya çağırmaktadır. Tanrı'nın sabra verdiği önem hakkında Kur'ân şöyle demektedir:

“Elbette sabredenlere, yapmakta olduklarının en güzeli ile mükâfatlarını vereceğiz.”(Nahl-16/96)

Sâmiha Hanım, insanoğlunun mutlu, huzurlu olabilmesi için gereken değerlerin tamamını, dinin gümüş tepsi içinde bizlere sunduğu görüşündedir. Ona göre sabır, erdemli bireyin olmazsa olmazıdır. Dünyanın sıkıntılarından kurtulup selamete ermek isteyen ruhun, sabretmeyi bilmesi gerekir. Onun nezdinde sabır, ruhu olgunluğa, dinginliğe ulaştıran ve insanı bir adım daha kemâle yaklaştıran değerli bir köprüdür.

4. TEVEKKÜL

“Baş eğmeyiz edânîye dünya-yı din için

Allah’adır tevekkülümüz, itimâdımız”

-Bâki-

Arapça bir kelime olan tevekkül, vekil edinme, güvenme anlamına gelmektedir. Kişinin alabileceği her türlü önlemi aldıktan sonra, her işini Allah’a teslim etmesidir. Aşına bir söz, “Önce deveni bağla, sonra tevekkül et” demektir. İmanın her esasında, her şeyden önce ihlâs gereklidir. Tevekkül için de durum aynıdır. Yani sadece lafzî tevekkül yeterli değildir. İnanca dair her şeyin kalben tecrübe edildiği gibi, tevekkül de sarayını insanın kalbine inşa eder. Tevekkül, iman eden kalbin süsüdür. Yazarın hayat verdiği karakterler arasında tevekkül anlayışını en güzel yansıtan Âtîfet Hanım’dır.

“İşte, eski nazırlardan Celal Paşa’nın ümmî ve ihtiyar karısı, evvela kocasını, sonra evlatlarını ve yavaş yavaş bütün servetini kaybetmiş olmasına rağmen, bir zamanlar zevklerin, neşe ve kahkahaların, latîf bir bahar rüzgârı gibi okşadığı vücudunu, gün olup ızdırap ve faciaların sarmasına, kasıp kavurmasına rağmen, her zahmete, her çileye, hoşlukla karşı koymuş, tabîî ve şikâyetsiz bir mukavemet ve tahammül göstermek hünerini bilmişti.” (M.B.G., s.132–133)

Metin, yazarın Mabette Bir Gece isimli eserinde bulunan Dert Ortakları isimli hikâyeden iktibastır. Hikâyede bir zamanlar paşa hanımı olan Âtîfet Hanım’ın başından geçenler anlatılmaktadır. Âtîfet Hanım başına gelen her belaya, **“Andolsun sizi biraz korku, biraz açlık, biraz da mal, can ve mahsullerden yana eksiltme ile imtihan edeceğiz, sabredenleri müjdele.”** (Bakara-2/155) ayeti hükmünce sabretmeyi başarmıştır. Aslında ümmî olan kadının, bu sabrı gösterebilmesi hiç şüphesiz kalbindeki tevekkülden kaynaklanmaktadır. Sıfatı her ne olursa olsun, dünya yolculuğunda bir süreliğine yanımızda olan şeyleri kaybettiğimizde, sızlanmanın bir anlamı yoktur. **“Dünya nimetlerinden elinizden çıkanlara üzülmeyiniz.”** (Hadîd-57/23) Zira mülkün sahibi Allah’tır ve **“Dönüş ancak O’nadır.”** (Mâide-5/18)

Yazarın, kuru medrese eğitimiyle yetinen Mesihpaşa imamı Halis Efendi'nin karşısına diktiği tasavvuf erbabı Âdil Bey: *"O ferman kime neyi isterse yaptırır. Cihan bir araya gelse onun çözdüğünü bağlamaya, bağladığını çözmeye muktedir değildir."* (M.İ., s.146) demiştir. Âdil Bey'in söz ettiği ilahi kudrettir. Nasıl ki, ***"Başımıza ancak Allah'ın bizim için yazdığı şeyler gelir."***(Tövbe-9/52) ve biz ilahi kudretin düğümlediğini asla çözemeyiz; o halde ***"Ölümsüz ve daima diri olan Allah'a dayan."*** (Furkân-25/58) maktan başka ne yapabiliriz?

Sabır ve tevekkül, kader anlayışından doğmaktadır. Mübarek ağızlar, Amentü gemisine binenin kurtuluşa ereceğini söylerken, iman esaslarından olan kader inancını dikkate almamak olur mu? Kader Allah'ın her şeye bir ölçü ve nizam belirlemesi, her şeyi bilip takdir etmesidir. Hâl böyle iken Allah'ın takdirine karşı tevekkül etmek yerine feryat figan isyan etmek ne büyük küstahlıktır.

İbn Mesûd'un rivayet ettiğine göre Resûl-î Ekrem Efendimiz şöyle buyurmuştur: *"Miraç'ta ümmetler bana gösterildi; ümmetimin ovaları ve dağları doldurdıklarını gördüm. Çocukları ve durumları hoşuma gitti. Rızı oldun mu? diye benden soruldu. Ben de 'Evet, razıyım' dedim. Bana, 'Bunlardan yetmiş bin kişi hesapsız cennete girecek' denildi. 'Onlar kimlerdir? diye soranlara cevaben, 'bunlar; dağlanmayanlar, şum tutmayanlar, efsun ettirmeyip Rablerine tevekkül edenlerdir' buyurdu."*(Gazâlî 1975: 448) Yine Sehl b. Abdullah'ın tevekkülü, *"Ölünün yıkayıcı eline teslim edildiği gibi, kulun Allah'a teslim olması"* şeklinde tanımladığı bilinmektedir.

İnsan ve Şeytan romamındaki İsmet de tevekkül anlayışının ön plana çıktığı karakterlerden biridir. Başına gelenlerden sonra kaleme aldığı şu satırlar, ondaki tevekkül anlayışını yansıtmaktadır: *"Olup bitenleri yadırgamıyorum; seni her şeye tercih eden bir muhabbetle sevmiş olmamın bu kadarcık acısını nasıl çekmem? Bana cefayı takdir eden kudretten sızıldanmak acemiliğini göstereyim de: 'Buyruğuma râzı olmayan benden başka Rab arasın' sitemine mi mazhar olayım."* (İ.v.Ş., s.202)

Yukarıda verdiğimiz metin İsmet'in Şevket'e gönderdiği mektupta geçmektedir. Geçici bir süre evlerinde misafir ettiği kaynının kızı ile sadece şehvet duyusunun yönlendirdiği

münasebetsiz bir ilişkiye giren Şevket, bu kızın âdeta kuklası olmuştur. Bu iradeden yoksun adama her istediğini yaptıran Lale'nin talepleri her geçen gün hadsizleşmiştir. Kendisi için: *“Benim gibi bir insan olmaktan, yuları başkasının elinde bir hayvan olmak belki daha ehvendir. Zaten benim de yularım kendi elimde mi?”* (İ.v.Ş., s.210) diyen Şevket, Lale'nin isteği üzerine, karısına evi boşaltmaları gerektiğini bildiren bir mektup yazmıştır. İsmet'in önce eşini, hayallerini elinden alan bu şeytan kılıklı kadın, şimdi de oturduğu evi elinden almıştır. İsmet, Şevket tarafından kendisine gönderilen bu mektuba, bir kısmını yukarıda verdiğimiz cevabı yazarak, kızı ile birlikte, yıllardır ikâmet ettiği evini terk etmiştir.

Ufacık vefasıyla kapısını çalan aşk, sırtına yüklediği kocaman cefasını İsmet'e bırakıp gidecek kadar vefadan yoksun muydu yoksa? Avucunda sadece, aşkından geriye miras kalan ıstırapları tutan İsmet, tevekkül anlayışının zirveleştiği bir şahsiyettir. O: “insan vefa ümidiyle Allah'tan başka her neye dayansa cefâ görüyor” diyebilen, farkındalığının farkında olan her insan gibi ilahi takdiri takdir etmeyi becerebilen, *“Allah kuluna kâfi değil mi?”* (Zümer-39/36) ayetinin sesi her dem kulağında çınlayan, sırtında insanlık yükü ile çıktığı bu zorlu yolculukta, hep doğru yola sapıp, hep doğru adımı atma kabiliyetine erişmiş ender bir kişidir.

Aslında hepimiz yalnızız. Kutsal'dan ayrılıp bu dünyaya inerken yanımızda getirdiğimiz ve bir türlü tüketemediğimiz yalnızlığımızı, kimselerle paylaşamıyoruz. Belki de, Kutsal'a geri dönene kadar içimizi kemiren bu yalnızlıktan, yine O'na sığınmak elzemdir. *“Kim Allah'a tevekkül ederse O, kendisine yeter.”* (Talâk-65/3)* ayeti hükmünce; içimizde yaşayan ezeli yalnızlığımıza, kimselerin yetmediği anda Allah'ın yeteceğini unutmamak gerekir.

* Tevekkül ile ilgili bkz. (Enfâl-8/2), (Ahzâp-33/3), (Zümer-39/54), (Mümtehîne-60/4)

5. MÜRİD- MÜRŞİD BAĞI

“Levh u kalemde yazılan tertîb-i tevhîd okuram

İlm-i ledûn seyr ü sülûk güftâr iden gelsün beru”

-Yûnus Emre-

Tasavvuf, menzili kemale ulaşmak olan uzun bir yolculuktur. Bu yolculuğa çıkarken yanımıza almamız gerekenlere değinmeden önce, yola çıkmak isteyen kişiye değinmek gerekir.

Tasavvuf yoluna girmeye niyet etmiş kişiye tâlib denir. Arapçaca bu kelime, talep eden, isteyen anlamına gelir. Tâlib kademesinden, sâlik kademesine geçmenin bir usûlü vardır. Tasavvuf prosedürüne göre, tâlibin her şeyden önce bir mürşidin huzuruna çıkması gerekir. Mürşidin huzuruna çıkarken de uyması gereken kurallar vardır. Tâlib, şeyhin huzuruna çıkmadan evvel gusûl abdesti alarak temiz elbiseler giymeli ve güzel kokular sürünmelidir. Mürşidin kapısına geldiğinde, halis bir niyetle izin isteyerek şeyin huzuruna çıkmalıdır. Şeyhin karşısına çıkan tâlib, yavaş bir sesle selam verip şeyhin elini nazikçe öptükten sonra, geri çekilir ve edeple şeyhin huzurunda bekler. Mürşidi oturmasını isteyince, onun gösterdiği yere iki diz üzerine oturur ve ellerini dizlerinin üzerine koyar. Sonra şeyhinin ilmine tâlib olduğunu bildirir. Şeyhinin isteği üzerine istihareye yatan tâlibin, gördüğü rüya yorumlanır. Eğer yola çıkmak için gereken istidat tâlibde varsa, o artık ilk adımı atar ve sâlik mertebesine ulaşır. Arapça olan sâlik kelimesi, ”giren” anlamına gelir. Manevi olgunluğa ulaşmak için, bir şeyhe intisap ederek tasavvuf yoluna giren kişiye sâlik adı verilir. Bu yolun sonunda artık sâlik, sufi olarak anılacaktır ki, sufi kemale ermiş, hakka vasıl olmuş kişidir.

Hak yolcusunun, hiçbir zaman yanından eksik etmemesi gereken bir haslet vardır ki, bu edeptir. Nasıl ki tâlib, yolculuğun ilk gününde mürşidinin karşısına kendisinden önce edebini çıkarır; yolun sonuna gelip Hakk’a vasıl olana kadar da, edebinin bir adım gerisinden gitmesi gerekir.

Hemen herkesin âşına olduğu, tasavvuf baştan sona edepten ibarettir veya tasavvuf Allah ve Resûl'ünün ahlâkıyla ahlaklanmaktır gibi sözleri dikkate aldığımızda, edebin olmadığı yerde hakikatin de olamayacağı anlaşılabacaktır.

“İlim meclislerinde aradım taleb,

İlim geride kaldı illâ edep, illâ edep”

Diyen o mutasavvıf gönülden ne de güzel dökülmüş bu sözler...

İçinde bulunan ilâhi tarafı gerçekleştirmek isteyen insanın, gideceği yön bellidir. Kişi, gideceği yönü kendi belirlemede özgürdür. Fakat tasavvuf yoluna atılan ilk adım, özgürlüğün son adımıdır. Zira çıktığımız tasavvuf yolculuğunda, karanlık bir kavşakta durup kalakaldığımız zaman, önümüzde ışık yakacak bir rehber ihtiyacı duyacağımız muhakkaktır. Bakın bizim, karanlıkları aydınlattığını vurguladığımız ışığı; Schimmel Kur'ân'dan aldığı bir ilhamla (Bakara-2/20) ne güzel simgeleştirmiştir. O, ilâhi ışık çakmaları olarak adlandırdığı şimşeklerin, karanlık yolda yürümeye çalışan sâlikin, bir anda yolunu aydınlattığını ve birkaç adım ilerlemesine yardımcı olduğunu söylemektedir. (Schimmel-b 2004: 32) İşte biz mürşidi, bu şimşeğe benzetebiliriz. Mürşid, sâlikin kör karanlıkta tıkanan yoluna bir güneş gibi doğar ve onu hakikat güneşine ulaştırır. Işık, dünya hayatının karanlığını değiştirir. Pervaneyi, masiva karanlığından ilâhi nura kavuşturan gücün de ışık olduğunu hatırlamak gerekir.

Mariya'nın Aşk isimli hikâyede, yol gösteren ışık olarak yaşlı bir münzevi karşımıza çıkar. Sevgilisi ile kır gezmesine çıkan Mariya'nın dikkati, bu küçük kulübeye odaklanmıştır. Kulübeden içeri attığı ilk adım, onun hayatının dönüm noktası olmuştur. Baba Aleksandros'un hayatını dinleyen Mariya, bu ihtiyar adamdan ziyadesiyle etkilenmiştir. Kendini Aleksandros'a “*Ben fahişe Mariya Klerya'yım*” (M.B.G., s.202) şeklinde tanıtan Mariya: “ *Bundan sonra hayatla ilişğim yalnız hakikat ve aşk bağından ibaret kalacaktır. Ben aşkın yaratılmışlara serpilmiş kırıntılarıyla doyacak bir kadın değilim... Onu kül olarak bulmak, onun külli varlığında erimek istiyorum. Yazık ki bu aşkı, şimdiye kadar çok yanlış yollarda aradım.*” (M.B.G., s. 203) sözleriyle Aleksandros'la olan sohbetine devam etmiş, sonra da sevgilisi Romanos'u terk etmiştir. Mariya ile Baba Aleksandros'un ilişkisi, mürşid-mürid ilişkisinden tamamen farklı görünse de, öz itibarı ile aynıdır. Mariya, bir mürşide intisap etmemiş ve sâlik

sorumluluklarından hiç birini yerine getirmemiş olmasına rağmen, Aleksandros'un yaşamı ona ilham kaynağı olmuştur. Kendisi için: “ *Tepeme kadar kire battım*” (M.B.G., s.203) ifadesini kullanan bu kadına, ilâhi lütfün ışığı değmiş ve bu ışık onu, tekkesiz, tarikatsız, zikirsiz, mücahadesiz, girilebilecek yolların en güzeli olan aşk yoluna götürmüştür.

Mürşid, tasavvuf literatüründe bir çok şair ve yazar tarafından doktora benzetilmiştir. Schimmel, bu doktor imgesiyle ilgili olarak, mürşidin bir doktor gibi davranıp, insan ruhunun kusurlarını teşhis ve tedavi etmesi gerektiğini söylerken (Schimmel-a 2004: 120-121); Eraydın, mürşitler için: “*Mânevî hastalıklarımızın tabipleridir*” (Eraydın 2004: 115) ifadesini kullanmıştır. Birkaç satır yukarıda sözünü ettiğimiz Mariya, Baba Aleksandros'la konuştuğundan sonra hayatını yüz seksen derece değiştirmiş ve Romanos'u terk ederek sevgili bağından kurtulmuştur. Bu durumu hazmedemeyen Romanos, bu ihtiyar münzeviye kızıp, bağırıp çağırmaya başlayınca, Mariya: “*Niçin bağırıyorsun Romanos? O bana zehir olmadı, hayat oldu; dert olmadı şifa oldu.*” (M.B.G., s.203) demiştir. Mariya'nın bu sözleri biraz evvel sözünü ettiğimiz doktor imgesine telmih etmektedir.

“ *Ey arkadaş, bil ki bu insan kalıbı ruha örtü oldu. Yürü, örtüyü giyen rûhu iste, kalıp yalama. Bu kalıptan dışarıya çıkmaya korkma ki sen şu görünen heykel değilsin. Fakat sen hastasın, vehim hastalığına tutulmuşsun; bu illet aklın sıhhatli sözleri ile bağdaşamaz ve onun caiz görmediğini görür Her şeyden evvel bu hasta nabzı, bir hekimin teşhisi eline uzat.*” (Y.N.G., s.75)

Bu satırlar Cem Bey'in Adli'ye temize çekmesi için verdiği kâğıtlardan alınmıştır. Adli daha on bir yaşındayken, kendi yaş gurubu için fazlaca ağır kaçan edebiyat sohbetlerine ilgi duyan bir gençtir. Babasının selamlık odasında geçen mutlak sohbetlerden sonra, gizlice odaya girer ve küçük kâğıt parçalarına yazılmış, kenarda köşede unutulmuş edebiyat notlarını toplayarak defterine geçirir. Adli'deki istidadı ne annesi ne de babası fark etmiştir. Adli, babasının edebiyat, annesinin de piyano sevdasından arta kalan zamanlarından diğer kardeşlerine kıyasla en az nasiplenmiş çocuk olmuştur. O kadar ki, onun evde nefes alması bile ailesini rahatsız etmektedir. Yatılı mektebe yazdırılacak kadar dışlanan ve bu dışlanışı her an yüreğinin en derinlerinde hissedebilecek kadar hassas bir yaratılışa sahip olan Adli'nin farkına varmak, babası Asaf Bey'in edebiyat sohbetlerine katılan Cem Bey'e düşmüştür. Cem Bey, belki Adli'nin okuyup yazma

hırsını doymak, belki de onu doğru olana götürmek için ona belirli aralıklarla temize çekmesini istediği kâğıtlar vermiştir. İşte yukarıdaki metin Adli'nin yazdığı bu kâğıtlardan biridir.

Yazar bu metinde, ilerleyen sayfalarda daha ayrıntılı olarak ele alacağımız rûha, rûhun letâfetine değinmiştir. İnsanın amacı, ruhuna yani özüne ulaşmak olmalıdır. Bu öze ulaşmak için de bir yol göstericiye, bir mürşide ihtiyaç vardır. “ *Her şeyden evvel bu hasta nabzı bir hekimin teşhisi eline uzat!*” derken, yapılması gereken en öncelikli işin, bir mürşide intisap etmek olduğunu vurgulamıştır. Yazar, kirli ruhu hasta saymıştır. Ve bu manevi hastalığı ancak bir mürşidin iyileştirebileceğini söylemiştir. Burada bir kez daha, mürşid yerine kullanılan doktor imgesiyle karşılaşıyoruz.

Mevlânâ, Mesnevi’de sâlikin bir yol gösterici seçmek zorunda olduğunu, rehbersiz sefere çıkan için o yollarda, korku, afet ve hata bulunduğunu söylemiştir. Nakşibendî ise, “*Delilsiz yola çıkmak ve yolu bulmak, geceleyin bilinmeyen bir yola ışıksız ve yalnız gitmek gibidir. Gittiği yeri görmez, bastığı yeri bilmez. Önünde bir hendek mi yoksa bir uçurum mu var fark edemez. Bu suretle yola çıkanların, tehlikeye düşmelerinden korkulur. Fakat mürşid-i kâmil gidip gelmiştir. O yolların hatalarını ve tehlikelerini görüp anlamıştır. Delâlet ettiği müridini o yollardan kolaylıkla geçirir.*” (Nakşibendi 1983:7) dediği satırlarında, mürşidin gerekliliği konusunda Mevlânâ’yı destekler görünmektedir.

“*Sen baştan ayağı suâlsin; belki ilmine temel olan şüphelerinin, sorup soruşturmakla tatmin olacağını, okuyup münakaşa etmekle kâinat düğümünü çözeceğini zannetmekte. Daha tuhafı, elinde bir külçe anahtar, meçhul bir kapının önünde oturmuş, bir türlü kilide uymayan bu paslı ve yanlış anahtarlarla o kapıyı kurcalayıp duruyorsun. Açılacak gibi oluyor, fakat açılmıyor değil mi? Hem açılmış olsa bile orada seni kim kılavuzlayacak? Orası elinde ışığı olmayanlar için çok karanlıktır. Belki korkulu ve tehliktir de.*” (Y.N.G. s.37)

Metin, Cem Bey’in, dostu Hâtemî Efendi’ye göndermek için Adli’ye yazdırdığı mektuptan alınmıştır. Yazar, sadece akıl süzgeci kullanarak hakikate varılamayacağını, sır kapısının açılmayacağını belirtmektedir. O gizemli kapının ardındakilere ulaşabilmek için doğru anahtarı seçmek gerekir. Bu durumda bir top anahtarın içinden elimize doğru olanı verecek, bize

bu yolculukta kılavuzluk edecek birisi lazımdır. Bu kişi, karanlıkları aydınlatan ışık olarak adlandırılan mürşittir. Onun kılavuzluğunda yola çıkan tüm tehlikelerden emin olarak varacağı yere ulaşır.

“Mevlânâ: Bir dem Allah’ın merdiyle oturmak yüz sene takvadan daha hayırlıdır, demekle onun ilminden sıçrayacak bir zerrenin yüz senelik kupkuru amelin

hâsıl edemeyeceği bir bilgiyi uyandırdığını söylemek istemiştir.” (M.İ., s.181)

Bu satırlar Mesihpaşa imamı Halis Efendi ile Tahir arsında gelip giden mektuplardan alınmıştır. Tasavvuf ehlinin çok sevdiği ve dilinden düşürmediği bir söz: “Ed- dînü’n nasîha” dinin nasihatten ibaret olduğunu söyler. William Chittick bu konuda, “*Şeyhin şifâhi öğretileri iman ilkelerine can verir.*” (Chittick 2006: 73) demiştir. Nasihatı veren mürşid, tasavvuf düşüncesinin temel taşıdır. Bu nedenle mürşidin önemi ve vasıfları üzerine birçok şey yazılıp çizilmiştir. Sufiler, mürşidi Allah’a açılan bir kapı olarak görmektedir. Bilinmeyene giden yolun sonundaki kapıyı, ancak mürşidin verdiği anahtar açacaktır. Bu konuda Schimmel: “*Saf kalp Tanrı’nın bir aynası ise, kalpleri tam anlamıyla arınmış ve kemale ermiş olanlar, Tanrı’nın cemalinin aracısı olabilirler. Bu rûhânî mürşidin rolüdür*” (Schimmel-b 2004: 59) demiş ve mürşidi, Tanrı cemalinin aracısı olarak tanımlamıştır.

Mürşidin nasihati, imana can suyu verdiğinden, onunla sohbet etmek, onu dinlemek, mutasavvıflarca efdal görülmüştür. Mevlâsının yolunda ilerleyen sâlikin ağız tadı, velilerin sohbetleridir. Peygamberimizin ashâbı cehaletten, onun sohbetine devam ederek sıyrılmıştır. Kişi, oturup kalktığı kişiye benzer. Kur’ân’ın “***Doğrularla beraber olun***” (Tövbe-9/119) dediği gibi, doğruya ancak doğru olanların yolundan ulaşılır. Yazar, Mariya ve Tahir karakteriyle, sohbet sayesinde doğruya ulaşmanın mümkün olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Mariya’yı kılavuzlayan Baba Aleksandros’tur. Yine, sohbetiyle yol gösteren bu kılavuz, Mesihpaşa İmamı’nın ayyaş karakteri Tahir’in karşısına bir mektup arkadaşı olarak çıkar ve sohbetinin dönüştürücü etkisiyle, ayyaş Tahir’i âşık Tahir haline getirir. Sözün mucizesi hakkında Mevlânâ: “Benim nefesim âlemden ne ateşler yakmıştır. Benim bu fânî sözlerimden ne bekalar coşup zuhur etmiştir.” (Tarhan 1974: 55) diyerek, sözün sonsuza açılan tesirine değinmiştir. Sözleriyle, dinleyenlere nice yollar açan mürşidin önemine değinenlerden biri de Nakşibendî’dir. O: “Görmez misin ki, dağlarda kendi kendine yetişen ağaçların meyveleri yenmez. Yense bile lezzeti

olmaz. *Ham ahlât gibi yiyenin boğazına durur.*” (Nakşibendi 1983: 194) diyerek, mürşitsiz yola çıkan meyve vermeyen ağaca benzetmiştir. Eraydın: “*Mürşidlerin sohbetleri gönüllere şifa sunan mânevî bir ilaçtır. İnsan saf ve berrak bir aynaya bakmadan, yüzündeki lekeyi fark edemediği gibi, ahlâki olgunluğa erişmiş kimselerle düşüp kalkmadan da, kusurlarını görüp düzeltemez.*” (Eraydın 2004: 132) cümleleriyle, sohbetin önemine değinen birçok mutasavvıfı desteklemiş, müridin derdine mürşid kelamının çare olabileceğini belirterek, nasihat tahtının sarsılmazlığını bir kez daha vurgulamıştır. Mutasavvıflara göre, mürid üç şekilde terbiye edilir. Bunlar; seyr ü sülûk, sohbet ve halvettir. Buradan da anlaşılabileceği üzere, bir mürşidin sohbetinden nasiplenmeden ve kendi içine yönelmeden güzel ahlâka ulaşmak mümkün değildir.

“Parlak bir mehtap, kusurları örten bir derviş gönlü gibi, bu fakir mahalleyi ve eski evleri, şu bozuk kaldırımları ve uzayıp giden bostanı, sanki şaşalı bir masal diyarı haline getirmişti.” (İ.E.K., s.421)

Kalbin önemine, ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı olarak değinilecektir. Şimdilik şu kadarını söyleyelim, Ayverdi’nin eserlerinde tasavvuf düşüncesini incelediğimizde, tasavvufi ıstılahlar listesinin başını aşk ve kalp çekmektedir. İnsan, kalbinde ilahi varlıktan bir esinti taşıdığı için değerlidir. Mürşid, ilahi vasıflarla boyanmış bir gönüle sahip olmalıdır. Yazara göre, kâmil insan, gecenin siyahı gibi her türlü çirkinliğin üstünü örter. Bu noktada, Mevlânâ’nın “*Kusurları örtmede gece gibi ol*” diyen sesi kulağımızda yankılanacaktır. Yine aynı kalem, kusursuz dost arayanın dostsuz kalacağını yazmıştır. Zaman zaman isyana yöneleceğimiz anlar gelip kapımıza dayandığında, Yunus’un yüz yılları geride bırakarak bize kadar ulaşan sesi bir yanımıza dikilip, yaratılanı yaratandan dolayı hoş görmemiz gerektiğini bize fısıldamıyor mu? Ünlü mutasavvıflarımız sufîyi, üzerine cümle kötülüklerin atıldığı halde, hiç kötü bir şey barındırmayan toprağa benzetirler.

Mesihpaşa İmamı’nın sarhoş Tahir’i, Halis Efendi ile sohbet ederken ona, başından geçen bir olayı anlatmıştır: “*Dostla surların dışından geçiyorduk, hendeğe bir at leşi atmışlardı. Öf ne fena kokuyor dedim. O, ne güzel rengi varmış! dedi.*” (M.İ., s.163) Dost, yazarın isim vermediği bir karakterdir. Roman boyunca ondan dost olarak söz edilir ve dostun fikirlerine geniş yer verilir. Yazarın, “*Demek ki Tahir, kendisini utandıracak meziyet ve faziletlerinin bir çiçek gibi açılıp kokusunu ve şahane güzelliğini ortaya vurmak için güneş beklemiş, onu bulunca*

da bir soluk kaybetmeden kendisini açığa vurmuş müstesna bir istidattı.” (M.İ., s.162) şeklindeki ifadesinden de anlaşılacağı üzere dost, bir güneş olarak tanımlanmıştır. Tahir’in yol göstereni dosttur. Yol gösterenin güneşe benzetilmesi, tasavvuf literatüründe sıkça kullanılan sembolik bir anlatımdır. Nasıl ki, hakikat güneşi Tanrı nurudur ve eşyanın mahiyetini ortaya çıkarır; mürşid de müridinin karanlıkta kalmış en ücra köşelerini aydınlatarak onu özünde var olan mükemmelliğe ulaştırır. Yazar eserlerinde, her canlının bir ruh taşıdığı için değerli olduğunu ve şartlar ne kadar kötü olursa olsun hoşgörüyü elden bırakmamak gerektiğini vurgular. Bu konuda Gölpınarlı: *“Sufiler her şeyin canlı olduğuna inandığı için her şeye karşı merhametle, esirgemeyle muamele ederler.”* (Gölpınarlı 2004: 104) diyerek mutasavvıf gönüllü bir kişide engin bir hoşgörü, sonsuz bir merhamet duygusu bulunması gerektiğini belirtmiştir. İslam felsefesinde hoşgörünün büyük bir öneme sahip olduğu herkes tarafından bilinen bir gerçektir.

Mürşid, müridin yapması gereken zikirleri söyler. Ona mücahedesinde yardımcı olur, onu halvete sokar. Müridin elinden tutarak atlaması gereken makamları atlamasına yardımcı olur. Müridini maharetli elleriyle ezer bürer, yoğurur ve şekle sokar. Müridine insan-ı kâmil olma yolunu açar ve bu yolculuk boyuca onu her durumda kılavuzlar. Fakat tüm bunların dışında mürşid, müridine yaşamıyla örnek olmalıdır. Mürşid bir insan-ı kâmildir ve kâmil kişide, her şeyden önce ihsan ve ihlâs bulunmalıdır.

İhlâs, samimiyettir. Gösterişi bırakmak ve ibadette samimi olmaktır. Yapılan amel için Allah’tan (C.C.) gayrı şahit talep etmemektir. Kişinin, riyakâr olan ne varsa hepsinden sıyrılmasıdır. İhlâs baştan sona bir arınmadır. Eraydın: *“İhlâs insanı riya ve vesveseden, ameli de illet ve şüpheden temizler.”* (Eraydın 2004: 164) diyerek ihlâsın önemini vurgulamıştır. İhlâs, ruhi dünyamızda var olan her ne ise, onu içselleştirmektir.

İhsan ise, güzel olanı yapmak, daha doğrusu yapılan her ameli layıkıyla, yapılabilecek en güzel şekliyle yapmaktır. Mutasavvıflara göre ihsan, Tanrı’nın her dem bizimle olduğunu bilmek ve önce düşüncelerimize sonra da fiillerimize bu doğrultuda yön vermektir. William Chittick, İslam dininin üç temel boyutunun olduğunu söyler. Ona göre bu üç boyut: *“Teslimiyet (İslam), iman ve güzel olanı yapmaktır (ihsan)”* (Chittick 2006: 40)

Mesihpaşa imamı Halis Efendi, üç mahalle ötede oturduğu evinden kalkıp, kar kış demeden günde beş vakit camisini açmaya giden ihsan sahibi bir karakterdir. “Kaç kişi, kaç kereler ona :

— Bari günde bir kere, haydi bilemedin iki kere gel... Hiç de gelmesen kim görecektir? Demişler ve derlerdi. O ise çatılmaya her an hazır duran kaşlarını birbirine yaklaştırarak münakaşa kabul etmeyen bir katiyetle:

— Allah! Diyerek kestirip atardı.”(M.İ., s.16)

Yine yazar, İnsan ve Şeytan’da kullandığı, “ İş bizimle beraber olanla, bizim de beraber olmamızda. Bunu bilip hareketlerimizi de bu bilginin icaplarına ayarladıktan sonra, kalanı teferruat.” (İ.v.Ş., s.120) cümleleriyle ihsanın önemine değinmiştir. Bu noktada Kur’ân’ın, “Allah, gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediğini bilir.” (Mü’min-40/19) ve “Nerede olursanız olun Allah sizinle beraberdir.” (Hadîd-57/4) diyen ayetleri ihsan ve ihlâsın önemini vurgulamaktadır.

Mürşid, gerek vasıflarıyla, gerek yaşantısıyla, gerekse nasihatleriyle müridin olmazsa olmazıdır. “ Mürşidin görevi, Allah yolcusu ile bütün irade ve hareketlerinde tamamıyla hür olan yegâne varlık Allah arasındaki cehalet perdesini kaldırmaktır.” (Sunar 2003: 189) diyen Cavit Sunar, mürşidin inayeti olmadan hakikate ulaşamayacağını vurgular. Yine mutasavvıflar arasında hayli şöhrat kazanmış bir söz, mürşidi olmayanın mürşidi şeytandır demektedir. Mürşid ile mürid ilişkisi, birçok mutasavvıf tarafından baba oğul ilişkisine benzetilmiştir. İslam düşüncesi üzerine mükemmel eserler ortaya koyan Annamari Schimmel, önceleri “Mürşidin ihvanına giren mürid, şeyhin evladı gibi olur; hadise göre onun bir parçası sayılır; evlat babanın parçasıdır.”(Schimmel-a 2004: 120) derken; daha sonraları kaleme aldığı bir başka eserinde, ruhu besleyen mürşidi yalnızca bir babaya değil, deyim yerindeyse “mânevî evladını bağrına basan şefkatli bir anne” (Schimmel-b 2004: 246) ye benzetir. Tasavvuf literatüründe çok sık kullanılan bir başka söz, “Mü’min, mü’minin aynasıdır” demektedir. Kemâle erebilmenin, ancak kemâle ermiş birinin eteğinden tutmakla mümkün olacağını unutmamak gerekir.

6. SEYRİ SÜLÛK

Seyri sülûk, Allah’a vuslat için çıkılan mânevî yolculuktur. Bu yolun yolcusu sâliktir. Seyri sülûk, kötü olandan güzel olana doğru yöneliştir. Kalbi, Allah’tan başkası ile meşgul etmekten sakınmaktır. Seyri sülûk yolculuğuna çıkmak için bir mürşide intisap etmenin gerekli olduğunu daha önce vurgulamıştık.

“*Sular gibi yüzün yere sürmeden, çağlayıp feryat etmeden ummanı bulamazsın*” (Y.N.G., s.38) diyen bu satırlar, Cem Bey’in selamlık odasında Adli’ye yazdırdığı mektuptan alınmıştır. “Sular gibi yüzün yere sürmeden” ifadesi, bize tekke eşiğini öpme âdetini çağırıştır. Tekke eşiğine yüz sürme mürşide duyulan saygıdan kaynaklanır ve mürşidin şeyhine tam teslimiyetin bir göstergesidir. Bir mürşitten inabe alan sâlik, annesinden henüz doğmuş çocuğa benzetilir. Yeni doğan çocuk nasıl annesine muhtaç ise, sâlik de seyri sülûk yolunda mürşide muhtaçtır. Eğer şeyhine tam anlamıyla teslim olmazsa bu uzun yolda bir adım bile atamaz.

Hakk’a vâsıl olmak için çıkılan bu yolculukta sâlikin sorumlu olduğu birçok görev vardır. Zikir, halvet, mücahede, nefis terbiyesi gibi ilerleyen bölümlerde ayrıntılarıyla değineceğimiz ıstılahlar, sâlikin aşması gereken yollardır. Seyri sülûk süresi, sâlikin istidadına göre değişir. Bununla birlikte Allah’a yolculuğun hiç bitmeyeceğini Allah’a vâsıl olduktan sonra da Allah’ta yolculuğun başlayacağı, fenanın ardından beka geleceği de söylenegelmiştir. “*Kendimi bildim bileli seferde olan bir yolcuym. Her aşk rüzgârı ile bir başka semte sürüklendim, bir başka kapı çaldım.*” (Y.N.G., s.149) Yazarın da vurguladığı gibi yolculuk sonsuza dek sürecektir. İkimizde yerleştirilmiş olan ezeli arayış bizde var olmaya devam ettikçe yolculuğumuz da devam edecektir. Abdalbâki Gölpınarlı, sülûk yolculuğunun bitip bitmeyeceği konusunda şöyle der: “*Sufiler, mânevî yolculuğa seyri sülûk derler. Ancak Hakk’ın tecellilerine son olmadığı için sülûk, yani yolculuk biter, fakat seyrin, yani tecellileri görüşün sonu yoktur; çünkü tecellilerin sonu olmaz. Bu bakımdan da yol alış, yüceliş bitmez; onun sonu olamaz.*” (Gölpınarlı 2004: 81) Ebû Said Übehi (K.S) sülûk hakkında şunları bildirir: “*Sülûkten murat, eriştiği mertebeyi zevk etmekle beraber, vâsıl olamadığı o mertebeler için gam çekmektir. Zira maksut nihayetsizdir. Sâlikin vâsıl olduğu şeyler, henüz bulamadıklarına nispetle; damla ile derya gibidir. Eğer bulduğuna kanaat edip, o zevk ile bu âlemden gidecek olursa, ebedi o zevk mahpus olur ve hudutsuz zevklerden, vecidlerden mahrum kalır.*” (Karabulut 1994: 88) Bunlar

gibi tasavvufa gönül vermiş birçok mutasavvıf, seyr sülûk yolculuğunda yaşanan hallerin sonu olmadığını beyan etmiştir.

Sâlikin geride bırakmaya çalıştığı birçok makam ve yaşadığı birçok hal vardır. Hal kişisel bir tecrübe olduğundan anlatılması güç olsa da, “*Zikir, hüznün, sevinç gibi durumlarda kalbe gelen şey.*” (Cebecioğlu 2005: 245) olarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Hal, mânevî terbiyeden sonra kazanılan güzelliklerdir. Halin elde edilmesinde, sâlikin bir fonksiyonu yoktur. Hal tamamen kişinin iradesi dışındadır. Hal, bir nevi, yaratıcı tarafından bahsedilen ilahi bir lütuftur. Sâlikin yaşadığı halin kısa süreli ve geçici olduğu söylenmektedir. Cüneyd, halin geçiciliğini anlatabilmek için şimşek benzetmesini kullanmıştır. Ona göre hal, şimşek gibidir, görüldüğü anda kaybolur.

Yazar, eserlerinde tasavvufun bir hal ilmi olduğunu sıkça vurgulamıştır. “*Bal bal demekle ağız tatlı olur mu?*” (İ.v.Ş., s.5) derken bu halin sözle anlatılmayacağını, ancak yaşayan tarafından bilinebileceğini anlatmaya çalışmıştır. “*Benim gördüğümü sen de göreceksin o zaman halimin nasıl olduğunu bilirsin*” (Y.N.G., s.351) “*Faraza, ben sana ateşin ne demek olduğunu ne kadar tarif etsem de şayet ömründe parmağının ucu olsun yanmamışsa bu acıyı anlatmış olamam.*” (Y.N.G., s.38) Yazar, eserlerini aşk temeli üzerine inşa etmiştir. Aşk tamamıyla kişiye özgü bir tecrübedir. Satırlara sığdıramadığı bu duygu selini anlatmaya çalışan yazar, halden ziyadesiyle söz etmiştir. Yazarın muhtelif eserlerinde hâli tanımlayan ve betimleyen satırlar bulmak mümkündür. Bu satırların ortak notası, anlatılmaz yaşanır bir durumu anlatmaya çalışmasıdır.

Makam ise, sâlikin tamamen kendi çabasıyla kazandığı, riyazet ve mücahede ile ulaştığı dereceye denir. Lügat anlamı, “oturulan yer” olan makam, hal gibi geçici bir durum değil; bâki kalan bir mertebedir. Makamlar; tövbe, zühd, şevk, muhabbet, marifet gibi çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Sâlik, her makamın kendine ait sorumluluklarını yerine getirmek zorundadır. Bir makamın yükümlülüğü hakkında yerine getirilmeden bir diğerine geçmenin doğru olmadığı, mutasavvıflarca kabul gören bir görüştür. Makam sahibi olabilmek için her şeyden önce Allah ve Resûl’ünün ahlâkıyla ahlâklanmak, nefsin süfli isteklerini görmezden gelmek ve Allah’tan gayrını görmemek gerekir. İbn Arabî, makamın nasıl kazanılacağı hususunda şu ifadeleri kullanmıştır: “*Bil ki makamlar (makamat) şahsi gayretle kazanılan durumlardır ve*

tamamen meşru olarak yazılmış hakların alınmasıdır. Buna göre kul, belirlenmiş vakitlerde yapılması gereken amelleri yaparsa, şari'in yapılmasını emrettiği ve niteliklerini, zamanlarını, tamamlanması ve kemale erdirilmesi için gerekli olan şartlarını belirttiği mücahedeleri ve riyazetlerini, yani, bedensel ve ruhsal çabaları yerine getirirse, işte o zaman kul bir makam sahibi olur.”(Arabi-a 2006: 150) İktibas ettiğimiz metni dikkate aldığımızda, İbn Arabî'nin, makamları amellerin doğal sonucu olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

Gazâlî, tasavvufun ve sufilerin makamlarını üçe ayırmıştır. Ona göre tasavvufun başlangıcı ilimdir; ortası güzel ve salih ameldir; sonu ise Allah'ın bahşettiği ilâhi feyizdir. O, ilmin ulaşılmak istenen hedefi keşfettiğini, iyi ve güzel amelin bu hedefe ulaşmaya yardımcı olduğunu; ilahi feyzin ise Hakk'a kavuşturup gâyeye erıştirdiğini belirtir. (Gazâlî:42)

Gazâlî'nin anlatmaya çalıştıklarını, ıstılahta kabul görmüş olan “yakîn” tasnifinin yardımıyla biraz daha açabiliriz. Arapça bir kelime olan yakîn, kesin olan bir bilgiyi ifade eder. Mutasavvıflara göre üç farklı yakîn derecesi vardır: Bunlardan ilki, “ilme'l-yakîn” mertebesidir ki bu, ilim yoluyla öğrenilmiş olan şeksiz, şüphesiz bilgidir. İkincisi “ayne'l- yakîn” olup; görerek, şahit olarak öğrendiğimiz bilgidir. Bir diğeri ise; “hakka'l- yakîn” mertebesidir ve bizzat yaşayarak öğrenilen bilgiyi ifade eder. Örneğin, denizin ne olduğunu teorik olarak bilmek “ilme'l-yakîn”, denizi ilk kez görmek ve gözlerin bu duruma şahit olması “ayne'l-yakîn”, bizzat denizin içine girmek de “hakka'l-yakîn” derecesi olarak tanımlanabilir. Bu üç mertebeyi, üç kelimeye indirgeyerek anlatacak olursak; ilme'l-yakîn için bilmek, ayne'l-yakîn için görmek, hakka'l-yakîn için tatmak kelimelerini kullanmak yerinde olacaktır.

Kaleme aldığı her satıra tasavvuf incilerini bırakmayı ihmal etmeyen yazar, bir tarikat kapısından girebilmenin getirdiği sorumluluklara ve tarikatların içtimai hayattaki fonksiyonuna değinmekle birlikte; müstesna bir insan olarak gördüğü Ken'an Rifâi'ye de zaman zaman değinmiştir.

“Bu devlet düşkününü ihtiyar kadın, şimdi karşısında açık bir kapı görüyor ve oradan kendine uzanan el, mânevî nafakası kadar maddi geçimini de düşünüyordu. Gerçi bu kapı herkese olduğu gibi, oldum olası kendine de açıktı. Fakat insanoğlunun eteğine takılan servet,

şöhret, debdebe ve haşmet dikenlerinden kurtulup bu kapıya kapılanması güçtü. Zira oradan içeri adım atmanın şartları vardı. Gerçi bu kapıdan âlim, cahil, mü'min, kâfir, günahı olan olmayan herkes girebilirdi. Fakat girdikten sonra, cehlını satıp bilgi almaya, günahını verip sevap kazanmaya, derdini atıp derman bulmaya zorlanırdı. Bu alış verişe girmek için de, kibir, gurur, yalan ve riyadan vazgeçmek hak ve adalet ölçüsünden dışarı çıkmamak lazımdı. Esasen bu kapıya Hak Kapısı diyorlardı. Şevkiye Hanımefendi de, herkes koşuyor ve gidiyor diye, arada bir buraya uğrar, lâkin Hak katından sızan huzur, sükûn, şevk ve aşk, büründüğü dünya zırhını yarıp içine sızmaya yol bulamazdı. Yıllar evvel bu kapıyı aileye açan Server Bey'di. Vaktiyle haşarı bir Galatasaray talebesi olan küçük Server'e alınının kutlu yazısı, seneler sonra aynı mektebin, hatta aynı sınıfın talebelerinden bir arkadaşı, insanlık tarihinin Ken'an Rifâî diyeceği bir ulu kişiyi, hidayet ve hakikat meşalesi olarak gönderip, dünya karanlıklarını aydınlatmış, dünya görüşünü değiştirmiş, böylece de hayatını manalandırıp şuurlandırarak eline gerçekle sahteyi değerlendirebilecek, bir endaze vermiştir. (İ.E.K., s. 401-402)

Şevkiye Hanım, debdebesi dillere destan olan İbrahim Efendi konağının büyük kızıdır. Annesini kaybetmiş olan bu kadın, konakta hizmetine amade onlarca hizmetçiye tahakküm etmeye, bildiği makamdan çalmaya ziyadesiyle alışmıştır. Kendine kıyasla bir hayli safdil olan kardeşi Şükriye Hanım'ı idare etmek de onun için asla zor olmamıştır. İbrahim Efendi konağı sakinleri, hak edilmeden kazanılmış bir mirasın beraberinde getirdiği müreffeh hayatlarına devam ederken, İbrahim Efendi'nin kardeşi Hilmi Bey'in mütevazı evinde, günler şaşasız fakat alabildiğine huzur dolu olarak akıp gitmektedir. Yazarın, *“Ne hikmetse babanın serveti küçükleri sıyırıp geçerek, bütün mal ve mülk, konaklar, köşkler gidip devlet kuşu gibi büyüğün başına konmuş.”* (İ.E.K., s.11) ifadeleriyle anlatmaya çalıştığı bu adaletsiz miras dağılımının sağladığı refah; konaktakilere ebedi huzuru sağlamak bir tarafa, dünya huzurunu bile verememiştir. Kur'ân'ın : ***“Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasiya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çlgün bir ateşe gireceklerdir.”*** (Nisâ-4/10) diyen hükmü, ilâhi adalet gereği ukba hayatını beklemeden, henüz dünyada iken İbrahim Efendi ile kızlarının hayatını cehenneme çevirmiştir. Bir zamanlar İbrahim Efendi'nin, kardeşi Hilmi Bey'e: *“Ben evlatlarımın istikbalini temin ettim ama sen edemedin”* (İ.E.K., s.413) diyen sesine karşılık, İbrahim Efendi'nin kızı Şevkiye Hanım, dergâh kapısından maddi nafakasını temin etmek zorunda kalmıştır.

Yazar, tekke kapılarının, girmek isteyen herkese koşulsuz açık olduğunu ve bu kapının eşiğine değen kim varsa hepsine yardım eli uzatıldığının altını çizmiştir. Sâmiha Ayverdi dini, sosyal nizamın koruyucu meleği olarak algılamıştır. Mevlânâ'nın “*Ne olursan ol yine gel*” diyen sesi, her an onun kulaklarında çınlamış ve eteğine doldurduğu dünyalık arzularını bir kenara silkelemeyi başaramamış insanları Hak kapısına çağırmıştır. Rifâî Hazretleri, yazarın düşünce hayatını besleyen en büyük kaynaklarından biridir. Onu, karanlıkları aydınlatan “*Hidayet ve hakikat meşalesi*” olarak tanımlayan yazar, Hakk’a açılan kapıdan içeri adım atanların, hayatı doğru değerlendirebilecek bir şuura sahip olacaklarını belirtmiştir.

“ Zira insanoğlu dünyaya gelmiş olmakla var olan bir varlık olamazdı. Bu doğuş, mevcut belki de daim olan bir varlığın muayyen bir devre için kalıplaşmasından ibaretti. Yoktan var olmayacağına göre, ancak vardan var olunurdu. Ancak benî-beşer, eliyle tutup gözüyle göremediği bu kadim varlığa yokluk adını takmıştı. Öyleyse bu görünmeyen var ne idi? Nerede idi? Nasıl bulunur, nasıl yakalanır, ne suretle biliş tutulup eteğine yapışılırdı? Herkesin zan ve kabul ettiği gibi, bir ana ile babanın cümbüşünden dünyaya gelmiş olmak, sonra da eskiyip emaneti yerine vererek geçip gitmek, onun aklının kabul edeceği işlerden değildi. Evet, insan ölebilirdi; ölecekti de. Ama ölüm de bir çeşit hayat idi. Şartları, kanunları pek herkesin idrakine sığmayan bir sırlı hayat... Şu halde ölümden hayata, hayattan ölüme mekik dokurken, bu var olmanın insanoğluna yüklediği vazife ve mesuliyeti anlayıp ona göre ayarlanmak gerekmez miydi? Hâlbuki insanlar için var olmak, pek kolay, pek tabi gelen bir keyfiyet olarak mühimsenmiyor, itibar görmüyordu. Kendisine sorulacak olursa var olmak, âdemoğluna verilmiş paha biçilmez bir fırsat, bir imtiyazdı. Onun için de var olduğu müddetçe niçin var olduğunu bilmeli, hele kendisini var edeni mutlaka anmalı ve yoluna canını harcamalıydı. İşte, kulağına bu ezel iştiyakı, bu ezel sırrı fısıldanmış olan genç kadın, onun için hiçbir güzelliğin gölünü çelemediği dünyanın, türlü zevkleri, türlü nimetleri ve türlü alâyişi ortasında, daima yapayalnız, aşkına âşık, aşkına tâlib, şeyda, uyanık, garip ve kimsesizdi.” (İ.E.K., s.217)

Bu düşüncelerin sahibi Nazlı Hanım'dır. Nazlı Hanım, Hilmi Bey'in kardeşi, Cemal Bey'in karısıdır. Bu kadın, tabiat olarak Hilmi Bey'in eşi Halet Hanım'a çok benzemektedir. Öyle ki yazar, bu iki kadını, “*aynı ipin iki ayrı ucundan tutan kimseler*” (İ.E.K., s.118) e benzetmiştir. Sâmiha Ayverdi, eserlerinde vahdet-i vücud düşüncesini itina ile işlemiştir. “Ancak vardan var olunurdu” ifadesiyle vücudun bir olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. O, varoluş problemi üzerine hayli kafa yormuş; var olabilmenin, yaratılış gayesine uygun

davranmakla mümkün olabileceği kanısına varmıştır. O, Tanrı'nın: **“Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”** (Zâriyât-51/56) diyen uyarısını nazarıdikkate alıp, **“Emrolunduğu gibi istikamette bulunan”** (Hûd-11/112) ender kişilerden birisidir.

Yazar, ölümün mahiyeti üzerine çok düşünmüş, çok şey söylemiştir. İnsanoğlu dünyaya “Gizli hazine”ye kulluk etmek için gelmiştir. Dünyanın debdebesine kapılıp asli görevimizi unutmamak gerekir. O, ölüme karşı hissettiklerini, *“ Yakında, pek yakında, vücudum muhafazası açılıp içindekiler dağılacak, idrakim sönecek, kuvvetlerim, aletlerim duracak ve bana öldü diyecekler. Zaten sen bunları bana verirken geri alacağını söylemiştin sevgilim. Onun için ne esef ediyorum, ne de şikâyetçiyim”* (Y.N.G., s.170) cümleleriyle anlatmaya çalışmıştır. Birkaç satır önce yazarın kullandığı “emanet” kelimesi, Tanrı'nın zamanı geldiğinde geri alacağını söyleyerek bizlere bahsettiği hayattır. Geçici bir süre için üzerimize giydirilen bu eğreti elbisenin cazibesine kapılıp, en kutsal yönümüzün sesine kulaklarımızı tıkamak ne kadar makuldür? Dünya hayatı, ukba hayatının fidanlığıdır. Dünyada iken topraklarımıza saçtığımız tohumların hasadını ahirette alırız. *“Ölmek yok, bir evden bir eve göçmek, yer ve şekil değiştirmek var. ”* (Y.N.G., s.399) diyen yazara göre ölüm, bir son değil yeni bir başlangıçtır. Ölüm berzah âleminden ervah âlemine uzanan bir köprü gibidir. Ölüm korkulacak bir şey değil; aksine Tanrı'ya kavuşmayı ümit edenler için arzu edilecek bir şeydir. Yazar bu durumu, *“ Ölüm cismânî zevklerin nihayet bulduğu bir menzildir ki, bu zevkin bittiği demde ruhânî bir zevk ve muhabbet başlar.”* (İ.v.Ş., s.122) şeklinde ifade etmiştir.

Aslına bakılırsa seyri sülûk yolculuğu, bir tarikatın eşiğinden girip, şeyhin eteğine yapışmadan çok önce başlar. Bu deli divane arayış, and gününden bu yana devam etmektedir. *“Rabbim niçin beni bekletiyorsun? Senden kopup gelirken çektiğim acı yetmedimi de şimdi kavuşacağım anı, türlü sebepler, bahanelerle uzatıp duruyorsun.”* (İ.v.Ş., s.122) Bu sözler ilâhi sevgiliden kopup dünyaya iniş yapan ve zamanı geldiğinde emaneti teslim, vuslatı temenni etmek isteyen yaşlı bir teyzeye aittir. Yaşlı kadının bu isyanı bize, Mesnevi'nin ilk on sekiz beytinde anlatılan, feryadı yüzyılları aşarak günümüze ulaşan neyin hikâyesini hatırlatır. Mesnevi'nin ilk beyiti;

“Bîşnev in ney çün şikâyet mî küned,

Ez cüddâyîhâ hikâyet mî küned”

Şeklinde başlamaktadır. Mevlânâ, kalemine sarılır sarılmaz insanları neyin hikâyesini dinlemeye çağırmıştır. Ney, kamışlıktaki kamışın kesilerek muhtelif işlemlerden geçmesiyle meydana gelir. Kamış, kamışlıkta mutlu mutlu yaşarken onu keserler, içini boşaltıp kuruması için günlerce güneşte bekletirler ve üzerine yedi delik açarlar. Kamışlıktaki günlerini arayan ney, üflenen ilk nefeste geçmişine duyduğu derin iştihakla inlemeye başlar. Tasavvuf ıstılahında ney, insan-ı kâmile benzetilir. Kâmil insan sadece elest gününe özlem duyar. Nasıl ki güzel ses çıkarması için neyin içi boşaltılır; kâmil insan olabilmek için de tıpkı ney gibi içinden dünya sevgisini çıkarıp atmak gerekir.

Tasavvuf, kökene dönme uğraşısıdır. Kökene dönme iştihakı, kişiyi tasavvuf yolculuğuna çıkartan temel nedendir. Kökenden kasıt, bazı mutasavvıfların “*Olmadan önceki oluş*” şeklinde adlandırdığı elest meclisidir. En yüce kelim olan Kur’ân-ı Kerîm’de, söz söyleyenlerin en yücresi olan Allah, ruhlara şöyle seslenmiştir: “*Hani Rabbin ezelde Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ demişti. Onlar da, ‘Evet, şahit olduk ki Rabbimizsin’ demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, ‘Biz bundan habersizdik’ dememeniz içindir.*” (Araf-7/172) Araf suresinden aldığımız bir ayetle anlatmaya çalıştığımız bu toplantı; ruhlar beden elbisesini giymeden önce Allah ile ruhlar arasında vukû bulmuştur.

“Bezm-i elestden senün ışıkla eridi canum,

İçeliden kıluram âh bilmezsem ki ne belâdır”

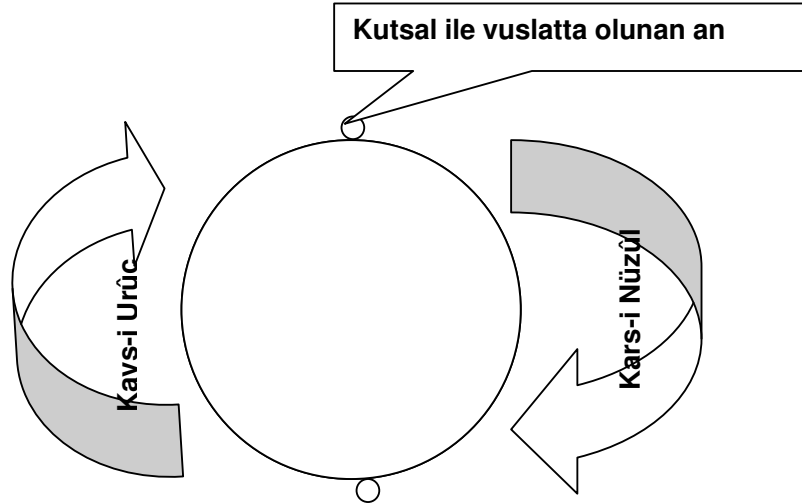
-Yunus Emre-

“Biz dünyaya, bu âleme gelmeden evvel ettiğimiz bir yemini tutmaya gelmiştik. Belki de orada, bir aşka and içtik de buraya öyle geldik, onun için geldik. Fakat bu aşk, bize kendini renk renk, şekil şekil kadehlerde gösterdi. Ve biz bunların birinden ötekine uzanırken belki de içindeki mâiyü unutup şekillerde eğlenip kaldık.” (Y.N.G., s.258) Yazar, “aşka and içtik” derken, kâinatın yaratılış nedenine atıfta bulunmaktadır. “Gizli hazine” bilinmeyi dilediğinden bu âlemi yaratmıştır. Mevcudât, var olduğu her saniyeyi ezeli aşka borçludur. Bu nedenle her anını aşk

yolunda sebat ederek geçirmeli ve ant içtiği aşka sâdık kalmalıdır. “Aşk, ezeli hatırlamanın tek yoludur.” (Y.N.G., s.258) diyen yazar, kaleme aldığı satırlarda sık sık ant gününe değinmiştir. Elest meclisinden açıkça söz ettiği satırların dışında, kullandığı “aşına” kelimesiyle de sıkça ant gününe telmih emiştir. Sâmiha Ayverdi için, ruhlar ile onların yaratıcısı arasında geçen bu diyalog o kadar özeldir ki, O: “*Bunu biliniz ki, dünya hayatından evvelki âlemde birbirlerinin manasıyla çift olmuş ruhlar, burada da çift oldukları kimselerle anlaşabilirler.*” (İ.v.Ş., s.79) diyebilecek kadar ezel âşinalığına âşık bir tabiattır.

Yazar, Kur’ân’ın: “**Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, ben de size verdiğim sözü yerine getireyim.**” (Bakara-2/40) uyarısını büyük bir itina ile dikkate almış, yine Kur’ân’ın: “**Onlar Allah’a verdikleri sözü yerine getiren ve sözleşmeyi bozmayanlardır.**” (Ra’d - 13/20) şeklinde tanımladığı istisna insanlar arasında layık olduğu yeri almıştır.

Seyri sülûk yolculuğundan söz edip de, mutasavvıfların devir nazariyesi olarak isimlendirdiği düşünceye değinmemek mümkün değildir. Arapça bir kelime olan devir, dönmek anlamında kullanılmaktadır. Devir, Tanrı’dan kopup gelen mevcudâtın, yeniden Tanrı’ya ulaşma çabasıdır. İçinde Tanrı kavramının geçtiği her cümle, kısmen soyut düşüncenin uğultulu boşluğunda asılıp kalacaktır. Devir nazariyesini, soyutun söz konusu askısından kurtarmak adına, bir şema ile görselleştirsek; soyutun somuta açılan kapılarını aralayabiliriz.

Bu şemaya bakarak insan denen varlığın serüvenini, 360 derecelik bir geri dönüşle açıklayabiliriz. Dairenin tepe noktası; ruhların vuslat huzuru ile mest olduğu andır. Bu demler neyin kamışlıkta geçirdiği günlere benzetilebilir. Arapça bir terkip olan kavs-i nüzûl, iniş yayı anlamına gelmektedir ve insanoğlunun vücuttan ayrılıp yeryüzüne ininceye kadarki dönemini kapsar. Devr-i ferşiyye olarak da anılan kavs-i nüzûl tâbiri, ruhun dört ana unsurdan (toprak, hava, ateş, su) geçişini tanımlamak için kullanılır. Mutlak vücuttan ayrılarak süfli âleme düşen mevcut; önce cemad (cansız), sonra bitki, sonra hayvan, daha sonra da insan şeklinde tecelli eder. Devir nazariyesinin, söz konusu olan kavs-i nüzûl yolculuğunun, tenasüh (ruh göçü) anlayışı ile karıştırılmaması gerekir. Şu an itibarı ile uyarı yapmanın elzem olduğu bu noktada sözü Ethem Cebecioğlu'na bırakıyoruz: *“Tenasüh (reenkarnasyon), ölümden sonra ruhun başka birinin bedenine girmesi yahut hayvan, bitki veya cansızlar âlemine gönderilmesidir. Tasavvuftaki devir de, başta Allah'ın bilgi ve iradesi, ondan sonra da bu bilgi ve iradenin insana kadar gelen, yaratma manasında bir maddi oluşumu söz konusudur. Bu madde, cansızlarda varlığını korumak, bitkilerde büyüme, hayvanîlerde duymak, seslenmek ve hareket etmek suretiyle can kazanır. Fakat cansızlara, bitkilere ve hayvanlara ait olan bu canlılık, (rûh-i cemâdî, rûh-i nebâtî, rûh-i hayvânî) geçici (fani) dir. Ana rahminde insana verilen ruh ise (rûh-i insanî) ölümsüzdür. Ölümünden sonra kıyamete kadar berzah âleminde kalacak, daha sonra da hesap günü yapıp ettiklerinin sonucu olarak lütfâ (cennete) veya azaba (cehenneme) duçar olacaktır.”*(Cebecioğlu 2005:166)

İnsan, insan-ı kâmil olma yolunda daima ilerleyen bir varlık olduğundan, onun yolculuğu dünyaya inmekle bitmemiş, aksine insan olmanın beraberinde gelen “emanet” yükünü omuzladığı gün başlamıştır. İşte insanoğlunun belini büken bu yükü başladığı yolculuğa ise kavs-i urûç adı verilir. Arapça bir terkip olan kavs-i urûç, yükselme yayı manasına gelir. Devre-i arşiyye olarak da anılan kavs-i urûç, mutlak varlıktan ayrılarak süfli âleme düşen insanın, ulvî âleme yani aslına dönme çabasıdır. Hem süfli hem de ulvi olana doğru çıkılan yolculuğu, bir elmanın iki yarısı gibi bünyesinde barındıran devir nazariyesini, *“Bir'den gelen Çok'un tekrar Bir'e dönmesi”*(Cebecioğlu 2005:166) şeklinde tanımlayabiliriz.

Yazar, *“Biz sefer ettik, fakat yol bizi imtihan etti; bu sefer eylemekten armağanımız ne oldu? Toprak mertebesinden nebata geldik ve orada yeşerdik, geliştik. Sonra hayvan mertebesine geçtik, hisli iradeli olduk. Fakat yine bu yol bizi imtihandan geri kalmadı. Sefer ederken dağarcığımızdaki armağanı kim kaptı? Ey insan, kaybını ara, onu bul ve tekrar dağarcığına*

yerleştir. Mademki bir yük taşıyıcısın, taş ve toprağın yükünü çekme, o emaneti bul ve onu yüklen.” (Y.N.G., s.113) diyerek kavs-i nüzûl yolculuğuna; “Ey insan sen pek çok ilimler öğrendin, fakat bu ilmi öğrenmek için çok geç kaldın. Biraz da varlık âleminde yokluk tarafına yürü; çünkü mahsul yeri orasıdır ve çünkü Hakk’ın sanatının ve iradesinin karagâhu yokluktur. Unutma ki, insan kendinden kendine yol aldığı nispette cehilden kurtulur.” (Y.N.G., s. 125) diyerek de kavs-i urûç yolculuğuna değinmiştir.

“ Şüphesiz biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi.” (Ahzâb-33/72) diyen Kur’ân ayetinden ilham alan yazar, insan olmanın getirdiğı sorumlulukların önemine sıkça değinmiştir. Yazara göre güzel olanı bulmak, insanın kendine yönelmesiyle mümkündür. Zira insan özü itibarı ile Tanrı’dan bir parça taşır.

Kur’ân-ı Kerîm’in: **“Hâlbuki O, sizi evrelerden geçirerek yaratmıştır.”** (Nuh-71/14)ve **“O’nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O’nundur ve kesinlikle O’na döndürüleceksiniz.”** (Kasas-28/88) diyen ayetleri, süflî ve ulvî âleme olan yolculuktan açıkça söz etmiştir. Allah’a uzanan en emin ve en kestirme yol, Allah Resûl’ünün gittiğı yoldur. Yaratılmış olan her canlının, yaratana açılan bir kapısı vardır. Doğru kapıyı bulabilmek için sülûke ihtiyaç vardır. Vahdet sırrını anlayabilmek, ancak doğru bir mürşide intisap etmekle olur. William Chittick: **“İnsanlar tasavvuf yoluna girdikleri zaman, bu dünyanın divaneliklerinden yüz çevirip kendilerine gelmek suretiyle gerçekte ayıklığa ulaşırlar.”** (Chittick 2006: 94) diyerek gaflet uykusundan uyanmak için sülûkün gerekliliğini vurgular. Söylene söylene tasavvuf klasiğı haline gelmiş bir sözün de altını çizdiğı gibi, usûlsüz vusûl olmayacaktır.

7. NEFİS

Nefsini bilen Rabbini bilir.

Arapça bir kelime olan nefis, Kur'ân'da değişik anlamlarda kullanılmıştır. Kötülğü emreden anlamına geldiği gibi, Allah tarafından insanoğluna üflenlen Rahmanî ruh manasında da kullanılmaktadır. Nefis, kesif olan bedene bırakılıştır ve latif olan ruh ile aynı bedende var olmak zorundadır.

Mutasavvıflar nefis terbiyesi üzerine oldukça kafa yormuştur. İnsanın amacı nefisini temizlemek ve Tanrı'ya kavuşmak olmalıdır. Nefis temizliği tasavvuf yolunun başı, bu yolda atılması gereken ilk adımdır. Hakk'a vâsıl olmak amacıyla bir mürşide intisap eden kimsenin yapacağı ilk şey tövbe etmektir. Tövbe, ruhânî arınmanın başıdır. Sâmiha Ayverdi, yolun sonundaki aydınlığa ulaşmak için nefsin karanlıklarından kurtulmak gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre kâmil insan olmanın yolu, nefsi arazlardan kurtarmaktan geçer. *“Yol gönüldür, yolcu sesin. Bu yolu geçmek için nefis feragatinden başka ne çare? Geç... Fakat cennete varmak için değil, kopup geldiğin noktaya ulaşmak, asıl benliğini bulmak için geç....”* (Y.N.G., s.415) Yazarın sözünü ettiği kopup geline nokta, Hak ile beraber olunan andır. Varlık, mertebelerden geçerek dünyaya inmiştir. Hakk'tan koparak dünyaya inen varlık, Seyri nüzûl yolculuğunu geride bırakmıştır. Malum olduğu üzere dünyaya gelmek, kişinin inisiyatifinde değildir; ancak seyri urûç yolunda yürüyerek Hakk'a ulaşmak kişinin gayretiyle mümkündür. Hakk'a vâsıl olmaya çalışan kişi, kâmil insan olma gayesindedir. Ve yazar: *“ İnsanlar, nefislerinin hazlarına hâkim olabildikleri, nispette insan olabilirler.”* (İ.v.Ş., s.55) diyerek kâmil insan kisvesini giyebilmenin, ancak nefse hâkimiyet ile mümkün olabileceğinin altını çizmiştir.

Nefis temizliği için murâkebe ve mücâhede şarttır. Murâkebe, gözetmek, kontrol etmek, Allah'ı kalben düşünmek anlamlarına gelmektedir. Murâkebe kişinin, Allah'ın her zaman, her yerde hazır ve nazır olduğunu bilmesi ve yaşantısını bu minval üzere sürdürmesidir. Nakşibendî, murâkebeyi, *“Her şeyi hatırdan çıkararak Cenâb-ı Hakk'ın bütün eşyayı kuşatmış olduğunu göz önüne getirerek düşünme”*(Nakşibendî 1983:285) şeklinde tanımlamıştır. Murâkebe, maksudu devamlı olarak mulahaza etmek olarak da açıklanmıştır.

Mutasavvıflar, murâkebe yapmak için temiz bir yere dizüstü oturmak gerektiğini söylerler. Dizlerinin üzerine oturan sâlik, gözlerini yumar ve hiçbir uzvunu kıpırdatmaz. Sâlik bu durumda iken yalnızca Allah'ı düşünür. Allah'ın dışında kalan ne varsa zihninden çıkarır. Murâkebenin, onbeş dakikadan üç saate kadar sürebileceği söylenmiştir. Murâkebe halinde iken sâlike, mânevî âlemde çeşitli feyizlerin geldiği de bilinmektedir. Selçuk Eraydın, Cüneyd'in murâkebeyi bir kediden öğrenmiş olduğunu bildirir. Cüneyd, kedinin fare deliğinin başında oturup hiç kıpırdamadan avına odaklandığını gördüğü zaman, şöyle bir ses duyar gibi olmuştur: *“Ben senin matlûbun olmakta fareden aşağı değilim. Sen de benim tâlibim olmakta kediden dun olma”* (Eraydın 2004: 159) Mutasavvıflar, avâmın murâkebesinin emr bi'l-mâ'ruf ve nehy ani'l-münkeri koruyup gözetmek olduğunu; havasın murâkebesinin de, Tanrı huzurunda huzur bulmayı arzulamak olduğunu belirtmişlerdir.

“Şüphesiz Allah göğüslerin özünü hakkıyla bilendir.” (Mâide-5/7)

“Allah, gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilir.” (Nahl-16/19)

“Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız.” (Kef-50/16)

Ayetlerden de anlaşılacağı üzere, sadece eylemlerimiz değil, düşüncelerimiz, arzularımız, ihtiraslarımız ve özümüzde bize ait, bizi oluşturan ne varsa, hepsi Tanrı'nın ezeli ilminde mevcuttur. Yaratılmışlar olarak, aldığımız her nefesten yaratıcıya karşı sorumlu olduğumuzu her an hatırlamak bizi doğruya götürür. Resûlü Ekrem (S.A.V.) bu konuda: *“Kişinin en faziletli imânı, nerede olursa olsun Allah'ın kendisi ile beraber olduğunu bilmesidir.”* buyurmuştur.

“Ruhunu bu dünyada birçok defa imtihan et, boş bir güvenle onu mânâlı zannedip son menzile bu boş zan ve itimat ile gitme.” (İ.v.Ş., s.63) diyen yazar, nefsin başıboş bırakılmayıp sık sık imtihan edilmesi gerektiğini vurgulayarak murâkebenin önemine dikkat çekmiştir. Bu hususta Hz. Ömer (R.A.), hesaba çekilmeden önce kendimizi hesaba çekmemiz, tartılmadan önce

kendimizi tartmamız gerektiğini söylemiştir. Dünyada kendini hesaba çekenin, sırtına yüklenip ukbaya götürmek zorunda kaldığı ağır hesap defterleri olmayacağı aşîkârdır.

Gazâlî, nefis terbiyesinde iki uzvun üzerinde ziyadesiyle durmuştur. O, nefsi terbiye etmek için; gözün ve dilin hâkimiyet altına alınması gerektiğini belirtmektedir. Bir zat, Cüneyd'e gözünü mahremden nasıl koruyabileceğini sorunca, Cüneyd: *"Allah'ın sana bakıp seni görmesinin, senin yabancıya bakmandan önce olduğunu bilmekle"* (Gazâlî 1975: 116) cevabını vermiştir.

Yine Peygamber Efendimiz bir hadiste: *"İnsanları burnu üstüne cehenneme düşüren şey, dillerinin ürünlerinden başka bir şey değildir."* (Arabi-a 2006: 57) buyurmuş ve dilin şuursuzca konuşmasının sonuçlarından söz emiştir. Ebû Osman el-Mağribî: *"Tarikat yolunda insanın dikkat edeceği en makbul şey, nefsin muhasebe ve murâkebe ederek amelini ilmi ile idare etmektir."* (Gazâlî 1975: 115) diyerek nefis murâkebesinin önemine değinenlerdendir. Mağribî'nin bu sözünden hareketle, amel ile desteklenmeyen ilmin mânâsız olduğunu ve nefsin kurtuluşunun ancak salih amel ile mümkün olabileceğini söyleyebiliriz.

"Ben yüreğinde yanığı olmayan kimsenin Allah demesine bile inanmam; çünkü bunlar, kendi ihtiraslarını ilah düzmüşler ve onlara meyletmış, ona bağlanmışlardır." (Y.N.G., s.38) Yazar, nefsinin isteklerine aşırı önem veren hatta önem vermekle kalmayıp âdetâ isteklerine tapan kişilerin hiçbir sözüne inanmadığını açıkça ifade etmiştir. Zira nefis engelini yenemeyen kişinin, güzel bir sıfat olan doğruluk ile en ufak bir ilişkisi yoktur. Kur'ân-ı Kerîm, **"Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilah edineni"** (Furkân-25/43) lanetlemiştir.

"Hâlbuki gurur da, nahvet, kibir, haset de bir nâmahremmiş. Hatta benliğimizi unutarak kapıldığımız, arkasından sürüklendiğimiz dünyevî, uhrevî, her zevk yabancımızmış. Helâlimiz, malımız ise, ihmal edip bir köşede bıraktığımız mânevî hüviyetimizmiş. İşte ben bu badeyi kendi kendimden içeceğime, bu gönül zevkini koyup dört elle nâmahreme sarılmışım... Onu her şeyden üst tutacağıma zaafıma kulluk etmiş, ihtiraslarıma tapmışım! " (İ.v.Ş., s.247)

Bu sözler, hercai gönüllü bir akraba kızına takılıp, hayata gülümseyen yüzünü, ailesini arkasında bırakan Şevket'e aittir. Ailesine sırt çevirmesi için hiçbir nedeni olmayan Şevket, sırf bir ihtiras uğruna girdiği bu maceradan yenik çıkmıştır. Şehvet duygusunun verdiği geçici haz sayesinde kendini mutlu addeden bu adam, bir zamanlar ani bir dönüş yaptığı bu kavşakta, şimdileri yapayalnız kalmıştır. Yazar, eserlerinde ihtiras rüzgârına kapılıp gidenleri bekleyen hazin sonlara sık sık temas etmiştir. Mutasavvıflar, “Her insanın putu kendi nefsidir.” demişlerdir. İnsana düşen, nefsin arzularını ilah addedip, onlara tapınmak yerine Hz. İbrahim’in baltasına kuvvet veren o ilahî duygudan nasiplenmeye çalışmak ve nefis putlarını kırmaktır. Tasavvufun gayesi, nefsi öldürmek ve nefsin boş bıraktığı tahtta ruhun saltanatını kurarak hakikati bulmaya çalışmaktır.

“Evet, insanın hamuru iyilik ve kötülüklerin maharetle birbirine karıştırılmış malzemesinden meydana gelmiş. Bu yüzdendir ki, kâh o tarafa kâh bu tarafa çekiliyor ve daima galip gelen kuvvetin esiri oluyor. İşte insana düşen, belki de bu iki zıt unsuru tefrik ve daimi bir teftişe tâbi tutmak.” (İ.v.Ş., s.192) diyen Şevket, insanın zıtlıklardan mürekkep bir varlık olduğunu ve bu zıtlıklar arasında dengeyi bulmanın yine insana kaldığını çok sonra anlamıştır. Önceleri eşi İsmet’in, her adımı ölçüp biçerek atmasını anlamsız bulan ve *“Bilmem, bu zorlu his kumandasına ne dereceye kadar lüzum vardır?”* (İ.v.Ş., s.9) diyen Şevket, sonraları hamurunda bulunan bu iki zıt unsuru, daima teftiş etmenin ne denli gerekli olduğunu farkına varmıştır.

Tanrı’nın hiçbir yaratması gelişigüzel olmadığı gibi insan da gelişigüzel yaratılmamıştır. Aksine insanlar birbirlerini tamamlayacak şekilde yaratılmışlardır. Zıtlıkların uyumu konusunda , *“Hilkat, zıddı zıdda karşı çıkarmakla, yaratılış kanunlarına muvâzene vermiş.”* (M.B.G., s.167) diyen yazar, mevcudatın muazzam dengesinin farkındalığını çok derinden yaşamıştır.

Tanrı, kâinatı yaratarak birlikten çokluğun görünmesine neden olmuştur. Chittick’e göre, sufilerin birçoğu kâinatta bunan çeşitliliğin ilk örneklerini, iki temel sığata, celal ve cemel sığatına indirger. William Chittick:“Rahmet ve gazabın yaratılış alametlerini **yin-yang** sembolüne dayanarak tasavvur etmek mümkündür. Tıpkı hiçbir saf yin ya da yang bulunmadığı gibi (beyaz alanda siyah benek, siyah alanda beyaz benekle temsil edildiğı şekilde () yaratılmış alanda da saf rahmet ve saf gazap diye bir şey yoktur. Rahmetin yaratıklar âleminde iz ve işaretlerini sergilediğı her yerde aynı zamanda gazabın da tezahürleri veya tersi bir durum

vardır.”(Chittick 2006: 50-51) diyerek saf iyi veya saf kötünün bulunmadığını; her iyinin içinde bir kötülük, her kötünün içinde bir iyilik bulunduğunu vurgulamıştır.

“İnsanların uğradıkları zahmetler, meşakkatler, azaplar, elemeler, hep kendi tercihlerinin veya sebeplerinin çokluğundandır.” (İ.v.Ş., s.179) diyen İsmet haklı çıkmıştır. Şevket’in kendine ve ailesine yaşattıkları, tamamen kendi tercihinin sonucudur. Öyle ki, elini uzatsa mükemmellik âbidesi gibi karşısında duran eşi, elini tutacak ve onu her türlü arınmışlığın zirvesine taşıyabilecekken; o, Lale’nin karanlıklarında gark olmayı seçmiştir. “Eskiden Âdem’in cennetten kovulduğuna inanmazdım. Fakat bugün ben de cennetten atılmış bir âdemzadeyim işte! Âkıbetimden tek mesul benim.” (İ.v.Ş., s.180) diyen Şevket, cennetten kovuluş olan Âdem’in dışlanmışlığını iliklerine kadar yaşamıştır. Külli irade sahibi olan Allah, insana cüz’i irade bahşetmiş ve onu eylemlerinden sorumlu tutmuştur. Kur’ân’ın: “**O, yaptıklarından mesul olmaz, ama siz mesul olursunuz.**”(Enbiya-21/23) diyen ayeti, insan olma yükünü yüklenerek dünyaya gelmiş olduğumuzun açık seçik göstergesidir. Şevket, geç de olsa kendine, “*Lale bana fenalık etmedi; kendim kendimi yaktım.*” (İ.v.Ş., s.247) itirafında bulunmuştur. Kur’ân’ın ise bu konuda hükmü açıktır: “**Sana ne iyilik gelirse Allah’tandır, sana ne kötülük gelirse kendindendir.**”(Nisa-4/79)

Arındırılmış bir nefse sahip olmak için murâkebe kadar mücahedeye de ihtiyaç vardır. Arapça bir kelime olan mücahede, harp etmek anlamında kullanılmaktadır. İstilahta ise, Hakk’ın rızasını kazanmak için nefsin verdiği uğraşın adıdır. İmam Gazâlî, mücahedeyi: “*O’nun dışında olan şeyleri kalbinden atmak yahut onları imha ederek, her hususta çaba göstererek gayreti esirgememek.*”(Gazâlî: 36) şeklinde tanımlamıştır. Ona göre mücahede etmenin üç yolu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi yemek yemeyi azaltmaktır. Çünkü nefsin ve şeytanın yemekten kuvvet aldığı bilinmektedir. İkincisi, kişinin kendisini iradesine güvenilir bir kişinin eline (mürşit) bırakmasıdır. Diğer ise, Cüneyd Bağdâdî’nin yolunu seçmek, onun esaslarını benimsemektir. Gazâlî, ayrıca her zaman abdestli olmanın, sukutu tercih etmenin, nefsin şerrinden uzak durup halvet ve zikre devam etmenin, mürşit ile kalp rabıtası kurmanın ve Allah’tan gelen her şeye rıza gösterip mukadderata boyun eğmenin nefis ile mücahede etmeye yardımcı olduğunu belirtmiştir. Yine mücahedeyi, “*Ancak belini doğrultacak kadar az yemek, sadece ağırlık bastırıldığı zaman uyumak, zaruret olmadıkça konuşmamak*” (Cebecioğlu 2005: 449) şeklinde tanımlayan Hasan el-Kazzâz da, Gazâlî’yi desteklemektedir.

Nefsi arazlardan temizlemek; nefsin fenalıklarından kurtulup kâmil insan olabilmek, kalpten gururu, kibri ve şeytan mahsulü olan ne varsa hepsini çıkarmakla mümkündür. Karısı için : *“İsmet, yaratıcı kuvvetin önünde beşeriyetin, küçüklüğünü bildiği nispette büyüdüğünü iddia eder.”* (İ.v.Ş., s.11) diyen Şevket’in, tıp dünyasının ünlü simalarından biri olduğunu bildiği için kendini küçük görmeye hiç de niyeti yoktu. Esasen içini kemiren hırs kurdunun, en iyisi ben olmalıyım diyen sesini dinlemekten, eşi İsmet’in dudaklarından dökülen bu değerli sözlere kulak vermeye hiç vakti olmadı. İsmet’in beşeriyetin küçüklüğünü, yaratıcı kudretin karşısındaki acizliğini anlatan her cümlesi; Şevket’in hummalı çalışmalarının, hiç sonu gelmeyecekmişcesine koşuşturmalarının arsında, hep havada asılı kaldı. Fakat çok geçmedi ki, mesleğinin zirvesine çıkan Şevket’in tahtı bir anda altüst oldu. Sonraları, *“İnsanın himmet eli, gök kapısını vuracak kadar yüksek ve uzun olsa, kendisinin bir hiç olduğunu bilmezse olmuyormuş, olmuyormuş işte. Olmuş görünse de tepe aşağı düşebiliyormuş.”* (İ.v.Ş., s.180) diyen Şevket, yaşamında bazı şeylerin kendi istemi dışında değişebileceğini, çok ağır bir fatura ödeyerek anlamıştır. Geç de olsa *“Allah’ın dilemesi olmadıkça siz dileyemezsiniz.”* (İnsan-76/30) ayetinin farkına varmış; insanın yüce kudret karşısında bir hiç olduğunu nihayet kavramıştır.

Yazar, eserlerinde emmare nefis taşıyan insanlara ve onları bekleyen hazin sonlara sıkça değinmiştir. İbrahim Efendi Konağı’nda satır satır bir asır yazan yazar, bir tamahkârlık âbidesi olarak karşımıza çıkan, meşhur devlet adamı İbrahim Efendi’nin kızlarının başına gelenleri ince bir ilâhî adâlet anlayışı içinde anlatmıştır. Kardeşi Hilmi Bey’in miras haklarını gözetmeyip kendini ailesinin tek varisi olarak gören İbrahim Efendi’nin, çocuklarına sunduğu debdebeli hayat, ellerinin altından usulca kayıp gitmiştir. Hayatlarının son demini devlet düşkünü olarak geçiren kızlarına, hakir gördüğü kardeşi Hilmi Bey’in çocukları bakmıştır.

“ Bu zavallı ihtiyarcık son zamanlarda genç kadınları yanına sokmaz ve ailenin erkekleri tarafından getirilen şeker, kurabiye gibi hediyeleri hep “askerime, askerime” diye dayıma saklar bazen de bana ikram ederdi. Ben ise bütün ömrümce mazbut yaşamış bir kadının, şuur dizginiyle kısılmış hisleri arasında böyle cinaslara ve hayvanî heves ve meyilere tesadüf etmenin ne kadar hazin bir şey olduğunu pek çok seneler sonra idrak edebildim.” (Y.N.G., s.52) Metinde anlatılan kadın, Adli’nin büyükannesinin halâyığıdır. Hiç evlenmemiş olan bu kadının, hasta yatağına düştükten sonra karşı cinse cılve yapmaya çalışması, Adli’nin dikkatini çekmiştir. Yazar, bu yaşlı halâyığın şahsında; ilerleyen yaşına rağmen nefsin kemâle erdiremeyen, emare nefsinin isteklerine boyun eğen insanları anlatmaya çalışmıştır. O, *“Kalbimizin içinde şu esrar lalezârı*

vardır ki, ihtiyarlık ve süfliyete bu sırlar bahçesinden yol yoktur. Biz her an taze baharız; ihtiyarlık ve süfliyet hayvanî ruha göredir, can ve kalbe bu sıfatların ilişiği olamaz.” (Y.N.G., s.124) diyerek süfli olan her şeyin emmare nefse ait olduğunu ve süfli olanın kalbin letafetiyle asla bağdaşmayacağını vurgulamıştır.

Mutasavvıflar nefsi, yedi mertebeye ayırmışlardır. Söz konusu tasnife göre en alt basamaktaki nefse, nefs-i emmâre adı verilir. Hayvanî, nefis olarak da bilinen nefs-i emmârenin sahibi, ziyadesiyle masivaya meyillidir. Ve bedenini şehvet hissinin emrine vermiştir. Bütün kâfirlerin, fasıkların ve münafıkların nefs-i emmareye sahip oldukları söylenir. Hayvanî nefis sahipleri için Kur’ân: **“Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük azap vardır.”** (Bakara-2/7) demektedir. Nefsin diğer mertebeleri nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i râdiye, nefs-i mardiyeye ve nefs-i kâmilelerdir. Olgun ve kemâle ermiş nefis anlamına gelen nefs-i kâmile, nefs-i kudsiyye veya nefs-i safiyye olarak da bilinmektedir. Bu mertebeye ulaşmış nefsin, bütün olgunluk özelliklerine sahip olduğu bilinir.

Yazar, eserlerinde emmare nefse sık sık değinmekle birlikte, şeytanı da işlemekten geri durmamıştır. *“Bildiğime göre şeytan diyor ki: Ben kalp akçeye mehengim. Ezelde eşkıya ve günahkâr takdir olunanları yoldan çıkarır; iyilere ise yol gösteririm. Kestiğim yaş dallar değil kuru budaklardır. Ben bazı hayvanın önüne et, bazılarının önüne ot koyarım. Tâ ki hangi cinsten olduğu meydana çıksın... Eğer kemiğe giderse, bilirim ki köpek tabiatlıdır. Ota giderse bilirim ki âhû huyludur. Ben aslında ot yiyeni et yiyici edemem. Ben Hüdâ değilim. Ben, rûhânî zevkle gıdalanmakta olan insanın önünden bu gıdayı çekip nefsânî bir lokma sürsemde, yaratılışında buna meyil yoksa onu zorla yediremem. Elimde aldatmaktan ve yoldan çıkarmaktan bir şey yoktur.”* (Y.N.G., s.153-154) Metin, Cem Bey’in Hatemi Bey’e yazdığı mektuptan alınmıştır. Cem Bey’in aracılığıyla şeytanı tanımlamaya çalışan yazar, insanın irade sahibi bir varlık olduğunu bir dem aklından çıkarmamıştır. Yazara göre insan, cüz’i irade sahibidir ve emmare nefsinin kemal mertebesine ulaştırmak kendi elindedir. O, şeytanın yaş dallara değil ancak kuru budaklara gücü yeteceğinin altını çizmiş ve kuru budak olmama yolunda gayret göstermenin önemine değinmiştir. Kuru budak olmama adına yapılabilecek yegâne şey ise, hiç şüphesiz nefis mücadelesidir. Gazâlî, şeytandan korunmak için; kalbi şeytanın vesvesesinden uzak tutmak ve devamlı Allah’ı zikir ile meşgul olmak gerektiğini söylemektedir.

Yazarın, İnsan ve Şeytan isimli romanının dördüncü baskısı için yazdığı takdimde Ergun Göze, Seyyid Ahmede'r-Rifâî'den naklettiği satırlarda şeytan için şöyle demiştir: “*Şeytan niçin yaratılmıştır diye düşünebilirsiniz. Ziyarete gittiğiniz evin önünde havlayıp sizi bırakmayan köpeği düşünün. Ne yaparsınız? Evin sahibini çağırırsınız. Onun gibi şeytan da bu mevcudatın sahibine ilticâ etmemiz için vardır.*” Takdir edilir ki, biraz iyilik ve biraz kötülükten mürekkep olan insanın hamuruna, bir tutam da nankörlük eklenmiştir. Hiçbir kötünün ve kötülüğün bulunmadığı bir dünyada, kim yüce bir değere sığınma ihtiyacı hisseder ki? Her daim açık bulunan yegâne sığınma kapısı, hiç şüphesiz Tanrı’dır. Bizler zorlu bir imtihan için bu dünyaya indirildiysek, karşımıza çıkan en zor sorularda, ezeli bilgisinde her şeyin yanıtı bulunan Tanrı’dan başka bize kim yardımcı olabilir? Ahmed Rifâî’nin de anlatmaya çalıştığı gibi şeytan, hayat labirentinin her dem keşmekeşe çıkan yolları arasından, bir yerlerde bizim için açılmış olan Hak kapısına giden yola sapmamızı sağlar

Mabette Bir Gece isimli bir eserde anlatılan Üç Turunçlar hikâyesi, nefsin sesine kulak vermenin sonuçlarını tüm netliğiyle ortaya koyduğundan dikkate şayandır. Söz konusu hikâye, bir yolcunun başından geçenleri anlatır. Yolcu bir peri ile karşılaşır ve peri, ona subaşında açmasını söyleyerek üç tane turunç verir. Yolcu dayanamaz ve ilk turuncu açar, içinden çıkan kız su ister, yolcu suyu bulamayınca kız ölür. Az bir yol gider ve yolcu dayanamayarak ikinci turuncu da açar. İçinden çıkan kız yine su ister ve yolcu su bulamadığından kız ölür. Yolcu son turuncuna sıkı sıkı sarılır, onu suyun başında açar ve içinden çıkan kızın yaşamasını sağlar. “*Bari o yolcu gibi, son turuncumuzu olsun maksut pınarının başında soyabilsek, hiç olmazsa son fırsatı kaçırmamak.*” (M.B.G., s.88) diyen yazar, insanlığı nefsin çizdiği yolda yürümekten vazgeçirmeye, geç olmadan doğru olan yola girmeye davet eder. Hikâyede geçen küçük çocuk, küçükken bu masalı dinlediğinde ölen kızlara acımaktadır; fakat şimdileri: “*Ebediyet perisinin, insanlığa lazım olan fırsat ve emanetleri ellerine tevdi etmiş olduğu halde, şeytanın iğvasıyla, maksuda varmadan onları heder edenler, asıl acınmaya layık olan biçarelermiş.*” (M.B.G., s.88) diyerek, asıl acınması gerekenlerin, şeytanın açtığı yolda tereddütsüz yürüyenler olduğunu anlamıştır.

Kur’ân: “*Nefis, olanca şiddetiyle kötülüğü emreder.*” (Yusuf-12/53) demektedir. İnsanoğlunun kurtuluşu, nefsin isteklerine cevap vererek onun gururunu okşamakta değil; kötü isteklere iyiliklerle cevap verebilmesindedir. İbn Arabî: “*Herhangi bir yerde Allah Teâlâ’ya isyan ettiğin zaman, iyi bir amel işlemeden ve orada bir ibadet etmeden o yerden ayrılma ki, o yer senin aleyhinde isyanına şahitlik yaptığı gibi, istendiğinde senin lehinde de şahitlik yapsın.*”(Arabi-a 2006: 31) diyerek nefsin kötü sesine kulak vermemenin en etkili yolunun,

iyiliğe sarılmak olduğunu belirtmiştir. Kur’ân-ı Kerîm: “ **İyiliklerde yarışın**” (Mâide-5/48) uyarısıyla insanlığı iyiliğe sevk etmiştir.

Mutasavvıflar, nefsin en büyük hicap olduğunu söylerler. Peygamberimiz’in, “*Sizin en büyük düşmanınız iki yanınız arasında bulunan nefsinizdir.*” dediği bilinmektedir. Kişinin en önemli uğraşlarından biri, nefsi kontrol altında tutmak olmalıdır. Eylemler düşüncelerden doğduğuna göre öncelikle düşünceyi kontrol etmek gerekir. Kabul gören bir görüş, nefse itici gelen, istenmeyen düşüncelerin kişi için hayırlı düşünceler olduğunu söylemektedir.

Nefsi başıboş bırakmamak, onu arındırılmış kılabilmek için mücadele etmek gerekir. İbn Hibbân’ın, Ebû Zer (R.A.) hazretlerinden rivayet ettiğine göre: “*Akıllı kimse vaktini üç kısma ayırmalıdır. Bir saatinde Tanrısına münâcâtta bulunmalı, diğer saatinde nefsi murâkebe ve hesaba çekmeli, öbür saatini de yemesine ve içmesine tahsis etmelidir.*”(Erdem 1985: 22) Kur’ân: “**Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz.**” (Ankebût-29/69) demiştir. Bu noktada kişinin en büyük savaşını, en zor mücadelesini nefesine karşı vereceğini hatırlatmak gerekir.

İbn Arabî, “*Ölülerle bir arada bulunmayın ki gönülleriniz de ölsün.*” demiş ve kendisine “*ölüler kimlerdir?*” diye sorulduğunda: “*Nefsini ve Rabbini bilmeyenlerdir.*” (Sunar 2003: 138) cevabını vermiştir. Peygamberimiz (S.A.V.) : “*Gerçeği görmekten aciz, işsiz güçsüz, kasvet dolu kimselerle düşüp kalkmaktan insana musallat olan cahillik ve kötü huyluluk kadar, ümmetim için korktuğum hiçbir şey yoktur.*” diyerek, ümmetini, “**kalpleri, kulakları ve gözleri mühürlenmiş**” (Nahl-16/108) kimselerden uzak tutmaya çalışmıştır. Kutsal kitap müminleri, “**Rabbinin huzurunda duracağından korkmak ve nefsin arzulardan alıkoymak**” (Nâzi’ât-79/40-41) konusunda uyarmıştır.

Tasavvuf yoluna çıkan kişinin maksudu Allah, matlubu ise mahbûbun rızası olmalıdır. Bundan başka bir gâyesi olmayan kişinin, “**Ruhu Rabbinin emrine verip**” (İsrâ-17/85) nefsânî arzulardan arınması gerekecektir. William Chittick: “*Gerçek tasavvuf yolu, nefsin güç ve yetilerinin Allah’a doğru yöneldiği bir iç dönüşüm süreci gerektirir.*”(Chittick 2006: 61) diyerek; tasavvuf yolcusunun tüm isteklerinden sıyrılıp yalnız Allah’a yönelmesi ve yalnız Allah’ı talep etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Birçok ayet, birçok hadis ve mürekkebinden tasavvuf damlayan birçok kalem, insanlığı, nefsin kötülüğe yönlendiren yönüne karşı uyarmıştır. İbn Arabî’nin:

“Kur’ân-ı ahlâk edinmek, O’nun gösterdiği yoldan ayrılmayıp hep o yolda yürümektir ki; nefsin hırs, hased, gurur, hissed gibi marazlarını giderir”(Arabî-b 2006:14) diyen sesine kulak verip, son sözü Kur’ân-ı Kerîm’e bırakmak yerinde olacaktır: “Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve kötülükten sakınma yeteneğini ilham edene and olsun ki, nefsinin arındırıcı kurtuluşu ermiştir. Onu kötülüğe gömüp kirlenen ise ziyana uğramıştır.”
(Şems-91/7-8-9-1

8. KALB

“Ararsan Mevlâ’yı kalbinde ara

Kudüs’te, Mekke’de, Hac’da değildir”

-Yunus Emre-

Arapça bir kelime olan kalb, bir şeyin altını üstüne getirmek, çevirmek gibi anlamlara gelmektedir. Istılahta kalb, Allah’ın tecelli ettiği mahâldir. Kalb, insanın mahiyeti, madde ile mananın birleştiği yerdir. Kalb, kâinatın gerçek mahiyetinin tecelligâhıdır.

İnsanın hem cismânî hem de ruhânî bir yönü vardır. Hiç şüphe yok ki, insanı değerli kılan, onun ruhânî yönüdür. Ruh, Arapçada nefis, Cebrail gibi anlamlara gelmektedir. Yunan lüğatinde, teneffüs etmek üflemek yani nefes anlamında da kullanılmıştır. Latin dillerinde ise teneffüs etmek anlamında bir mastardan çıkmadır. Sokrates ruhu, cismânî olmayan ve yok olmayan bir cevher saymıştır. Bu nedenle, ruha sahip olan insanın, Allah ile paylaşımları olduğunu ileri sürmüştür. Eflâtun ise ruhun, algılayıcı soyut bir varlık olduğunu kabul etmiş; onu, bedeni kullanan fakat bedenden önce de var olan bir ölümsüzlük olarak tanımlamıştır. Ona göre ruh, insan doğmadan önce de vardır, insan öldükten sonra da var olmaya devam edecektir. İbn Ata da, Allah’ın ruhu cesetlerden önce yarattığı kanaatini paylaşmaktadır. Eflatun’un öğrencisi olan Aristo, ruhu, kendisiyle yaşanan, duyulan ve düşünülen şey olarak tanımlamıştır. Aristo metafiziğine göre, Allah, “*Zatında her türlü imkân gerçekleşen tam ve kâmil bir hakikat*”tır. İnsan ise, ruh itibarı ile Allah’tan birkaç zerre taşıdığına göre, ruh insanın en kâmil, en hakiki yönüdür.

Sâmiha Ayverdi’nin kaleme aldığı eserler, mantığından ziyade duygularının; aklından çok sezgisinin sesine kulak veren kahramanlarla doludur. Ona göre kalbin mahiyetini kavramak, kalbindeki cevherin farkına varmak bir meziyettir. Yazar, İbrahim Efendi Konağı’nın, bir insanda bulunabilecek ne kadar olumsuz özellik varsa hepsinden nasibini almış olan kahramanı İbrahim Efendi’yi anlatırken şu cümleleri kullanmıştır: “*İbrahim Efendi’de ağır basan daima mantığı idi. Hisleri ise zindanda çürümüş hükümdar misali, bu zorlu mantığın elinden kurtulup*

keyfine buyruk yürütemezdi.” (İ.E.K., s.16) Bu cümleden de anlaşılacağı üzere yazar, cisimde mantığın değil, ruhun hüküm sürmesi gerektiğini düşünmektedir. Hislerin, vücut tahtına oturmuş bir hükümdar gibi, insanı yönlendirmesi gerekirken, İbrahim Efendi’de his, zindanda çürümüş hükümdara benzetilmiştir.

Cavit Sunar, ruhu anlatırken, ruhun önemine değinen değişik bakış açılarını da ele almayı atlamamıştır. O, İsa’dan otuz yıl önce doğan ve Yunan felsefesini Tevrat ile uyuşturmaya çalışan Philon’un fikirlerinden hareketle ruhu, şu satırlarla anlatmaya çalışmıştır. “ *Philon’a göre insanın esas yönü ruhtur. Bedene ancak ruhun bulunduğu bir yer olduğu için önem verilmelidir. Mânevî âlem, maddi âlemden; ruhlar, bedenden önce yaratılmıştır. Gerçeğe ulaşabilmek için her şeyden önce ruhu temizlemek şarttır. Bu da emmare nefsin vücuttan atılması demektir.*”(Sunar 2003: 20)

İnsan, görünmez ve bilinmez bir ruh ile görünen ve bilinen bedenden yani maddeden mürekkeptir. Diğer bir ifadeyle, latif olan ruh, kesif olan bedene girmiştir. “ *El ve ayak ki lâşe ve cemattır; bunları kullanıcı olan ruh, cisimle izdivaç edince, o ne hükmederse bu emre göre iş ederler. Dil bir et parçası iken türlü türlü sözler, nükteler, bilgi nehirleri akıtır. Ve bir can cisme hükmetmekten geri çekilince, cesetler tekrar cemât olur.*” (Y.N.G., s.54) diyen yazar, ruhun, bedende hükmetmesi gereken bir hükümdar olduğunu bir kez daha vurgulamıştır. İnsanı, kayda değer bir varlık konumuna getiren, taşıdığı ruhtur. Ruh bizim Tanrısal yönümüzdür ve ruhun dışında kalanlar çok da önemli değildir. Yazar: “*Biz insanlar, acaba niçin insanlığın bir balçık parçasından ileri olan kökünü araştırmıyoruz.*” (İ.v.Ş., s.132) diyerek, dikkate şayan olanın beden değil ruh olduğunu bizlerle hatırlatmıştır. Sufilere göre beden, ruhun, içinde kendini yabancı hissettiği bir şehir gibidir. Ruh bizim Kutsal’dan kopup gelen parçamız, yegâne değerimizdir. Bu değeri dünyanın sisli, puslu ve tozlu atmosferine karıştırıp, orada unutmak; ona yabancılaşmak çok zalimce olur. İnsana bahşedilmiş olan bu değere sahip çıkmak ve onu, üstünü kapatacak her türlü buğudan korumak insanlığın asli görevi olmalıdır. Bu noktada kalb temizliğine değinmek kaçınılmazdır.

Gazâlî, kalb için: “*Ruhânî ve Rabbani latif bir varlıktır. Bu latif varlık, insanoğlunun idrak edip anlayan, bilen, müellef olup ona emredilen ve ondan istenilen hükümlerin yapılmasında iyi amelde sevap, kötü amelde ceza gören insan hakikatinin kendisidir.*”(Gazâlî:76) demiştir. Her an

ayrı bir sınava tâbi tutulduğumuz dünya hayatının sonunda, alacağımız nattan ruh sorumludur. Gazâlî'nin de vurguladığı gibi o, bizim idrak eden, farkına varan, sorumlu olan yanımızdır. Ruh, fail bir başlangıçtır; çünkü yaşam ve beraberinde gelen dinamizm ruhun üflenmesiyle başlamıştır. Ruh maddi değildir, mânevî bir varlıktır. Ruhun, zindanı olan bedenden kurtulup, tekrar geldiği yere geri dönebilmesi için rûhî kusurlardan tamamen arınması gerekir. İşte bu yüzden kalb temizliği ziyadesiyle önemlidir.

Yazar: “*Acaba düzeni tam ve mükemmel olan bir varlığa da, karşısında serili duran hakikati göstermeyen bir mânevî zulmet midir?*” (Y.N.G., s.141) dediği satırlarda, ruh temizliğinin önemine değinmiştir. Düzeni tam ve mükemmel olan varlık insandır ki, o, yaratılışı itibarıyla kusursuzdur. Dünyaya baktığımızda görebileceğimiz tek hakikat ise, Tanrı'nın varlığıdır. Bu denli mükemmel bir yaratılışa sahip olan insanın, bu denli aşikâr bir gerçeği görememesi için, mânevîyatının zulmetlere gark olması gerekir. Ruhunu zulmetlerden temizlemeyen kişi, Tanrı hakikatini idrak etmekten mahrum kalacaktır.

İbrahim Efendi Konağı'nın, tamahkârlığından bir türlü vazgeçemeyen karakteri Şevkiye Hanım için, yazar şöyle demiştir: “*Sanki kahırlar, ızdıraplar, çileler, bir vakitler dünya ile tıka basa dolu olan bu kadının ruhunu delerek, birikmiş ne kadar kir, şeytânî ve nefsânî ne kadar arzu varsa akıtıp temizlemiş ve pîr u pâk eylemişti.*” (İ.E.K., s. 425) Şevkiye Hanım, İbrahim Efendi'nin büyük kızı, konağın yönetici gücüdür. İbrahim Efendi'de bulunan dünyalık hırsı, genetik bilimini haklı çıkarırcasına Şevkiye Hanım'a aktarılmış ve bu hırs, hakiki anlamda babasından ona kalan tek miras olmuştur. Dünyaya ait ne kadar debdebe varsa ceplerine ve eteklerine dolduran Şevkiye Hanım, zamanla ceplerini bir bir boşaltmaya ve eteğindeki ortaya dökmeye mecbur olmuştur. Ayetin de dediği gibi, “*Dünya hayatı aldatıcı metadan başka bir şey değildir.*” (Âl-i İmrân-3/185) “*Ancak bir oyun ve eğlenceden ibaret*” (En'am-6/32) olan dünyalıklar, Şevkiye Hanım'ı aldatmayı başarmıştır. Öyle ki, Şevkiye Hanım'a hayatın son demlerinde, vâriyet hiçbir fayda sağlamamış; bu devlet düşkününü kadın başkalarının bakımına muhtaç olmuştur. Şaşılacak olan şudur ki, her türlü imkâna sahipken, huzurluyken kemâle erdiremediği ruhunu, ancak bir dizi sıkıtsı çarkından geçtikten sonra arındırabilmiştir. Nasıl tarikat kapısının eşiğinden geçip bir pîrin eteğine yapışan sâlikin kemâle erebilmesi için, bir halvet süresinden geçmesi, çilesini tamamlaması gerekir; kalbi pîr u pak eyleyip, olgunluğun zirvesine eriştirebilmek için de sıkıntıları geride bırakmak gerekecektir.

İnsan ve Şeytan'ın, mâneviyatı daima görmezden gelen karakteri Şevket, o çok güvendiği mantık ve iradesinin kurbanı olunca: “ *Meğerse afet, yalnız etimize, derimize ve kemiğimize musallat olan hastalıklar değilmiş. Biz insanlar, asıl içimizden, içimizin bilinmeyen, görünmeyen mânevî varlığından mâlûl olmaya daha müsait zavallıyarmışız. Hele biz hekimlerin usta, hünerli elleri, bu derde sürülecek merhem tertip etmekte çok hünersizmişiz.*” (İ.v.Ş., s.168) diyecektir. Yazar, Şevket'in sonunu hazırlarken, mânevî eksikliğin beraberinde getirdiklerine bir kez daha değinmiş; Şevket gibilerin kulak ardı ettiği mâneviyat sesinin, günü gediğinde kendini, kulakları patlatırcasına duyuracağını altını çizmiştir.

Mutasavvıflar, dinde asıl olanın kalb terbiyesi olduğunu belirtmişlerdir. Terbiye edilmiş kalb, kemâle ulaşmış, her halini yaratılış gâyesine uydurmuştur. Selçuk Eraydın: “*İnsan âlemin zübdesi ve kâinatın gözbebeğidir. Bu özelliği ile temayüz etmesi gereken insanın, yaratılış gayesine uymayan hareketleri, mücevherler ile süslü bir bıçakla tahta oymaya benzer.*” (Eraydın 2004: 35) diyerek, özüne yabancılaşan insanı, süslü bıçağa kıyasla tahtaya benzetmiştir.

Kur'ân: “*Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir*” (A'râf-7/199)* demektedir. Ve daha birçok ayet, iyilik etmenin gerekliliğinden söz etmiştir. Ancak gerçek anlamda iyilik yapmak için, önce kalbi kötülüklerden temizlemek gerekir. Yazar: “*İnsanlık iyilik yapmaktan ibaret değildir; zira bazı kimselerde bu iyilik yapmak hâli, bir itiyat, bir mizaç icâbıdır. İyilik yapar; fakat kendisinde kötülükten arınmış bir kalb*

* İyilik etmekle ilgili ayrıca bkz. (Mâide-5/48), (Bakara-2/195), (Nahl-16/97), (En'âm-6/160)

yoktur. *İçi tımar olmamış kimsenin yaptığı iyilik, nihayet herhangi bir sebeple ona, kurduğu âbideyi kendi eli ile yıktırabilir. Şu halde iyi denen kimseler, nefislerinin yalancı balonu bir iğne temasıyla sönüp yok olmayan temkin sahipleridir.*”(İ.v.Ş., s.97) diyerek, öze temas etmeyen her güzelliğin yok olmaya mahkûm olacağını vurgulamıştır. Şevket, mesleğine ilgi gösteren, hastalarına önem veren ve iyilik yapmayı seven bir doktordur. Ancak ruhunu arındırmayı beceremediği için, özenle kurduğu iyilik kalesini kendi eliyle kedi başına yıkmıştır. “*Eğer şeytanlar âdemoğullarının kalpleri etrafında dolaşmasaydı, muhakkak ki âdemoğulları göklerin melekûtunu seyredeceklerdi.*” diyen bir kutsal hadis de belirttiği gibi, Şevket kalbinin etrafında dolaşan şeytanlara engel olamamıştır.

Mutasavvıflar, kalbe iltica eden dört türlü düşüncenin olduğunu beyan etmişlerdir. Bunlar; rahmânî, melekânî, şeytânî ve nefsânî düşüncelerdir. Rahmânî düşünceler, kötü yoldan doğru yola kavuşturur; melekânî düşünceler, ibadete rağbet etmemizi sağlar; şeytânî düşünceler, günahları süsler ve nefsânî düşünceler de dünyayı talep etmemize neden olur. Sufilerce çok yemenin, çok uyumanın ve çok konuşmanın kalbi katılaştırdığı kabul edilir. Yine tasavvuf âlimleri, uzun ömür istemek, her konuda aceleci davranmak, haset, kibir, gurur gibi istenmeyen özelliklerin, kalbin âfeti olduğu konusunda hemfikirdir. Unutmamak gerekir ki, insanın kemâli ancak ruh saffetini muhafaza ile mümkündür.

İleri gelen tasavvuf üstatları, beşeriyetin sahip olduğu üç tür ruhun bulunduğunu söylerler. Bunlardan biri, kemâle ulaşmış ulvî ruhlardır, ikincisi ortada bulunan latif ruhlardır, diğeri ise, adi ve süflî ruhlardır. Şeytanların, kalblerin etrafında sinsi sinsi dolandığı; nefsânî düşüncelerin kalplere akın akın hücum ettiği bilindiğine göre, süflî ruhlar grubundan olmamak için mücadele etmeli, ruh her türlü kötülükten korunmalıdır.

Kur’ân’ın: “*Sonra onu şekillendirip, ona ruhundan üflledi.*”(Secde-32/9) dediği insan, Tanrı ruhundan bir parça taşıdığı için değerlidir. Bu nedenle tasavvuf düşüncesinde kalb kırmaya yer yoktur. Yunus’un yüzyıllar öncesinden:

“Bir kez gönül kırdın ise,

Bu kıldığın namaz değil,

Yetmiş iki millet dahi,

Elin yüzün yumaz değil.”

diyen sesi halen kulaklarımızdadır. Bir hadis-i kutsî : “*Bilmiş olunuz ki, her cesette bir kalb vardır, her kalpte bir gönül vardır. Her gönülde bir sır vardır, her sırda bir gizlilik vardır. Her gizlilikte daha büyük bir gizlilik gizlidir. İşte ben, bu gizlilerin gizlisindeyim.*”(Nakşibendi 1983: 17) demektedir. Yine bilinen bir başka hadiste, “*Yerlerime ve göklerime sığamadım, mü'min kullarımın kalplerine sığdım.*” derken, kalbin önemine değinmiştir. Hadiste geçen mü'min kelimesi hiç şüphesiz kâmil kişiyi kastetmektedir. İnsan-ı kâmilin kalbi, kalb-i vukuttur. Yani, Allah'tan gayrı ne varsa o kalpten sürülmüştür. Bu vasıflarla süslenmiş bir kalb, Hakk Cemali'nin aynasıdır. Tanrı'nın insanda yansıyabileceği tek varlık, Yine Tanrı'dan bir parça olan latif ruhtur.

Tanrı, tüm zamanlarda lâ mekân, lâ zaman, yani zamandan ve mekândan münezzeh olarak nitelendirilmiştir. “*Kalplere şifa ve inananlar için yol gösterici bir rehber*” (Yûnus-10/57) olarak nitelendirilen Kur'ân'da Allah, “*Gökleri ve yeri altı gün içinde yaratan ve Arş'a kurulan*” (A'râf-7/54) şeklinde tanımlanır. Yine Kur'ân'ın ifadesine göre: “*O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır.*” (Bakara-2/255) Kutsal kitabın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, Allah'ın bulunduğu mekân olarak gösterilen Arş, her şeyin ötesindedir. Ve her şeyin ötesinde bir gerçeklik olan, görünmeyen, mahiyeti tasavvur edilemeyen Tanrı, insana “*Şah damarından daha yakın*” (Kâf-50/16) dır. Bu yakın mekân ise ancak insan gönlünün derinlikleri olabilir. Schimmel'e göre: “*İnsanın, şah damarından yakın olanı bulması için, kendi içine bakması yeterlidir.*”(Schimmel-a 2004: 204) Ona göre insan, kalbinin derinliklerini bildiği zaman; insanî olan ile Tanrısal olanın buluşma noktasını, yani Tanrı'nın bulunduğu yeri keşfetmiştir.

Sâmiha Ayverdi, Ahmed Rifâî'den ziyadesiyle etkilenmiş; kaleme aldığı satırların arasına, tarikat âdâbından esintiler eklemeyi de ihmal etmemiştir. “*Biliyordu, bu kapının bir düstûru vardı, burada: 'Düşen insana gökte melekler bile ağlar; dikkat etmeli, bir kırık kalbi*

incitmemeli' denirdi." (İ.E.K., s.414) Hayatını idame ettirebilmek için tarikat kapısına sığınan Şevkiye Hanım, burada çok iyi karşılanmış, kendisine bir şeref konuğu gibi davranılması, ona tüm acılarını unutturmuştu. İbrahim Efendi Konağı sakinleri, bu tarikatın adını ilk kez amcaoğlu Server Bey'den duymuşlardı. Yazar, Server Bey için: *"Server Bey'in dünyasındaki geçer akçe, amcası İbrahim Efendi'nin avuçlarında şıkırdayan altınlar değil, gönül hazinesinden taşıp dökülen mânevî servetti."* (İ.E.K., s.403) ve *"Kimseyi üzmemek elinden gelmezdi."* (İ.E.K.,s.169) cümlelerini kullanarak da, tarikat adabına aşına olan birinin, mânevî zenginliğe ve gönle verdiği önemi, dolaylı olarak vurgulamıştır. Mutasavvıflar, Allah'ın rızasını kazanmanın iki şeyle mümkün olduğunu belirtmişlerdir. Bunlardan birisi, *"Neylerse güzel eyler"* diyerek, Hakk'tan gelen her şeye boyun eğmek, tevekkül göstermektir. Zaten dinimizin temellerinden biri olan kader inancını dikkate aldığımızda, başka türkü davranmanın uygun düşmeyeceği aşikârdır. Diğeri ise, kalp kırmamaya dikkat etmek, gönül yapma konusunda itina göstermekle mümkündür. Zulm ile âbâd olanın ahirinin berbâd olacağı unutulmamalıdır.

"Dünya, ruhların bir deneme ocağıdır. Hayat ise, bu kemal ve irfan yuvasından çıktıktan sonra başlayacaktır. Buradan temiz kalp diplomasını alana ne mutlu!" (Y.N.G., s.70) diyen yazar, asıl hayatın hesap gününden sonra başlayacağını belirtmiştir. Ukba yolculuğuna ilk adımı atarken bize lâzım olan tek şey, dünyaya gelirken beraberimizde getirdiğimiz tertemiz bir kalbi; zamanı gelip dünyadan gittiğimizde de aynı temizlikle, emanetin gerçek sahibine teslim edebilmektir. Allah (C.C.) Kur'ân'da, hesap günü için şöyle demiştir: ***"O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar! Allah'a arınmış bir kalp ile gelen başka."*** (Şu'arâ-26/88-89)

Yazar, *"Anladım ki, bu dünya bir ayna... Biz iyi, biz güzelsek, o da iyi, o da güzel. Biz çirkin, biz kötü isek, o da çirkin, suratsız."* (M.İ., s.161) demiştir. Bu satırların arkasındaki perdeyi araladığımızda yine, kalp güzelliğini tüm haşmetiyle karşımızda buluruz. Güzeli bir dünya istiyorsak, her şeyden evvel kendi içimizi güzelleştirmemiz gerekecektir. Dünya yaptıklarımızın yankılanıp bize geri döndüğü bir dağdan başka bir şey değildir.

"Eğer insan kendini durultabilirse, gönlü bir aynadan daha gammaz olur. Hatta bu azâmetten görüp öğrendikleri kendini bile hayrette bırakır." (M.B.G., s.94) diyen yazar, hakikati tam anlamıyla anlayabilmek için, ayna gibi parlak, kusursuz bir kalbe ihtiyaç olduğuna dikkat

çekmiştir. Hakk'ın tecellileri, ancak ayna gibi temiz bir kalpte kendini gösterir. Tanrı ruhundan bir nefes taşıyan kalp, Tanrı varlığını aracısız idrak edebilen yegâne varlığımızdır. *“Gönül suyu bir solukla, tek bir nefesle bile dalgalanır, cilasını kaybeder. Onun için daima görücü, gösterici, olmak isteyen, kendini bulandırmamaya bakmalıdır.”*(M.B.G., s.94) Yazar, gönlü, berraklığı şaibe götürmeyen aynaya ve suya benzetmiştir. Aynanın, karşıdakini net bir şekilde gösterebilmesi için, lekesiz olması gerektiği gibi, suyun da dibini göstermesi için berrak olması gerekir. Duru bir suyu bulandırmaya en ufak bir toz zerresi, bir nefes bile kâfidir. Yazarın bu benzetmelerde ayna ve suyu kullanması, kalp temizliğinin önemi konusunda ne kadar duyarlı olduğunun bir başka göstergesidir.

Sâmiha Ayverdi, Kutsal'ın sesinden kaleme aldığı satırlarda, bizlere şöyle seslenir: *“Ben göz gibi tek toz tanesine bile yer vermeyen bir yürek isterim. Tâ ki orada, kayıtsız ve şartsız saltanat süreyim. Gerçi ben her girdiğim mâmûrenin çatısını çökertirsem de, onu yeniden kendi varlığım ile kurarım. Ben her sualin aşikâr cevabı, her dudağı kuruyanın gizli rahmetiyim. Her maksudun, her yolun sonu bana ulaşır. Gelin, benim aşkım içkisinin sarhoşu olarak bana gelin.”* (Y.N.G., s.342) Kâinatın yaratılış nedeni, “Gizli hazine” nin, zâtına duyduğu aşktır. Aşk, kâinatın değiştiren ve dönüştüren tek duygusudur ki, bir kalpte barınabilmesi için, o kalbin en az bu dönüştürücü duygu kadar duru ve kusursuz olması gerekir. Aşk, girdiği her kalbi târûmar edip, kendi sarayını kurar ve kendi tahtına oturarak orada hükmeder. Onun hüküm verdiği bir kalpte, başka hiçbir şey barınamaz. **“Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle ona döndürüleceksiniz.”**(Kasas-28/88) ayetinin de ifade ettiği gibi, mevcudat bir gün aşk çemberinin başlangıcına, Tanrı'ya geri dönecektir. Hal böyle olunca, O'nun aşkı olmadan çıkılan yolun, aşksız varılan menzilin ne önemi vardır?

İnsanın en derinlerdeki özü kalpte bulunur. Ve biz, bir solukta gelip, yine bir solukta geride bıraktığımız dünya yolculuğunda; özümüzden uzak düşünmemek, aşkın yeşertici, yaşatıcı gücünden mahrum kalmamak adına, yalnızca temiz, yansıtıcı bir kalp barındırmalıyız içimizde... Chittick: *“İnsanî aşk ve mükemmelliğin anahtarı, yaratıkların karmakarışık çokluğu içinde Allah'ı gören ferasetli bir kalptir.”*(Chittick 2006: 253) derken, anlatmaya çalıştığımızı ne de güzel özetleyivermiştir.

Bir kez açtıysak gönül kapılarımızı aşka, bir kez buyur ettiysek içeri ve kire pasa dâir ne varsa, aşkın girdiği kapıdan sürdüysek dışarı, artık korkacak bir durum kalmamıştır. Sadrettin

Konevî'nin de vurguladığı gibi: *“Kalpteki hakikati apaçık keşfedip, müşâhede ve bilmeyi gerektiren birlik ve de zikri uzayacak özellikler ile tahakkuk ettikten sonra, farklılıklar kalbe yerleşemez ve bir daha onu kirletemez.”* (Konevî 2004: 118)

“İmândır o cevher ki İlâhi ne büyüktür!

İmânsız olan paslı yürek sinede yükür!”

-Mehmet Akif-

Akif'in dediği gibi, İman cevherinden mahrum bir kalbe hamallık yapmamak gerekir. Onca müslümanın kalbi, günde beş vakit kılınan namazın her rekâtında, aynı temenni ile çarpar: **“İhdinâ's-sırâte'l müstakim”** (Fatıha-1/6) İmân sahibi her yürek, günde en az kırk kez Tanrısına, “Bizi doğru yola ilet” diye niyaz ederken; Kur'ân'ın: **“Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya iletir.”** (Tegâbun-64/11) diyen ayeti, niyaz eden bu yüreklere adeta su serpmektedir.

Hız. Ali, insanoğlunun, ruhun mahiyetini anlamaktan aciz olarak yaratıldığını bildirmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, bu konuda: **“Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: Ruh Rabbi'min bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.”** (İsrâ-17/85) demektedir. Bizler, cüz'i akıl sahibi âdemoğulları olarak, ne kadar çok kelam etsek de; ruhu tam olarak anlayıp anlatamayacağımız muhakkaktır. Ancak şu kadarını söyleyebiliriz ki, ruh insanoğlunun yegâne değeridir. O, her lahzâ korunmalı ve onun rengi hep kar beyaz kalmalıdır.

Ruh kutsaldır, kutsanmalıdır. Zira insanoğlu bedeniyle fâni, ruhuyla bâkidir.

9. MASİVÂ

“Dil esirin olduğu günden beri azâdedir

Masivâyâ bağlanır mı bağlanan vicdan sana ,,

- Muâllim Naci -

Arapça bir sözcük olan masivâ, başkası anlamına gelmektedir. Istılahta ise Allah'ın dışında kalan her şey, O'ndan gayrısı, manasında kullanılmaktadır. Mutasavvuflar, dünya hayatının, büyük hicâplardan olduğu konusunda hemfikirdir. Hicâp engeldir. Algıladığımız her şey, “*algı edimlerimizin hepsi*” hicâp olarak tanımlanır. Diğer bir deyişle, kulu Tanrısından ayıran her ne varsa, o hicâptır.

Allah ile kul arasında bulunan hicâpların en büyüğü, Tanrı'nın nurudur. Bu nur perdesi olmazsa kâinatta Tanrı cemalinin değdiği her şeyin yok olacağı söylenegelmiştir. İbn Arabî, varlıkta asılmış perdelerden başka bir şeyin olmadığını belirtir. Ona göre algı edimlerimiz, gözü olsa olsa hicâplara erişirir. Kur'ân'ın: “**Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder.**” (Şûrâ-42/51) diyen ayeti, insanın Tanrı'yı görmeye, Tanrı ile konuşmaya istidadı olmadığını; baktığı her yerde ancak hicâpları görebileceğini teyit etmiştir. William Chittick: “*İnsanlar gerçeklikleri asla göremezler, onlar olsa olsa hicâpları ya da gerçekliklerin isimlerini görebilirler.*” (Chittick 2006: 293) diyerek, insanoğlunun, yegâne gerçeklik olan Tanrı'yı göremeyeceğinin ve gördüklerinin de suretten öteye gidemeyeceğinin altını çizmiştir.

Yaratılmış olarak, Yaratan'ı göremeyeceksek; gördüğümüz her şeyin suret olduğunu unutmayıp, suretlerin ardındaki gerçeği arama çabası bizim için kaçınılmaz olacaktır. Hakk'ı bulmak için, O'nu sürekli akılda tutmak, gönülden sevgisini eksik etmemek gerekir. Gerçeği tam olarak hatırd tutmak için de, gerçek dışı olan her şeyi unutmak şarttır. “**Allah hiçbir adamın içine iki kalp koymamıştır.**” (Ahzâb-33/4) ki, bunların birinde Tanrı, diğerinde dünya sevgisi olsun.

Sâmiha Ayverdi, eserlerinde dünyayı sonsuza denk yaşayacakları bir mekân olarak algılayan karakterlere ve onları bekleyen hazin sonlara sıkça yer vermiştir. Özellikle İbrahim Efendi, tamahkârlık şahikası bir zat olarak karşımıza dikilir. “ *İbrahim Efendi’de, Hilmi Bey’in torununun asıl yadırgadığı, hayata karşı takındığı serkeş tavır ve yaşama hususunda gösterdiği direnme idi. Seksen sene ona asla ihtiyarlığı kabul ettirememiştir.*” (İ.E.K., s.14) “*Zira onun için mühim olan itibarı, debdebesi ve mevki idi. Bunlardan birini bozmaya matuf hareketler ise, cennetin hurileri için dahi olsa budalalığın tâ kendisi demektir.*” (İ.E.K., s.16) Söz konusu olan kendi çıkarları olunca, her şeyi mübah kılarak kılıcını kalkanını çeken İbrahim Efendi; dünyada bulunmasının asli nedenini unutmüş, içini tıka basa dünyalıkla dolmuştur. İbrahim Efendi gibiler, tasavvuf literatüründe tûl-i emel sahipleri olarak tanımlanır. Tûl-i emel; uzun emel, aç gözlülük anlamlarına gelir ki; bu, insanın hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya yapışıp kalması durumudur.

“Dost sevgüsün gönülde cânıla berkitmeyen

Tûl-i emel defterin dürmeyen âşık mıdır?”

Satırlarından akseden Yunus Emre’nin sesi, yüzyıllardır dünyaya sülûk gibi yapışanları, daldıkları gaflet uykusundan uyandırmaya çalışmaktadır.

“Mal sahibi, mülk sahibi,

Hani bunun ilk sahibi

Mal da yalan mülk de yalan,

Var biraz da sen oyalan.”

Diye de yine aynı engin gönül değil midir? Yunus’un ve onun yolundan giden kâmillerin uyarılarını nazarıdikkate almak; Kur’ân’ın döne döne tekrarladığı “ ***Dünya hayatı, aldattıcı metadan başka bir şey değildir***” (Âl-i İmran-3/185) diyen ayetini, nefsin arzularına karşı kalkan tutmak, tûl-i emeli terk ederek kasr-ı emel sahibi olmayı gâye edinmek ve bu uğurda

mücadele etmek, insanoğlu için daha hayırlı olacaktır. Kutsal satırların: “**Dünyalık olarak size verilen her şey, dünya hayatının geçimliliği ve süsüdür. Allah katındaki ise daha hayırlı ve kalıcıdır. Hala aklınızı kullanmıyor musunuz?**” (Kasas-28/60) diyerek, bir balyoz gibi kafamıza kafamıza vuran cümleleri hatırdan çıkarmamak gerekir. Mutasavvıflar, tûl-i emelin dört ayrı tehlikeyi de beraberinde getirdiğine dikkat çekerler. Uzun emel, ibadeti engeller, tövbeyi erteler, ölümü ve ötesini unutturarak kalbin masivâyâ bağlanmasına neden olur. Ardında bıraktığı seksen yıla rağmen ihtiyarladığının farkına varamayan İbrahim Efendi de gönlünü masivâyâ kaptıran perdeliler kervanına katılmıştır.

İbrahim Efendi’nin içinde yeşeren hırs tohumları, kızlarında da filizlenmiştir. Özellikle büyük kızı Şevkiye Hanım, tamahkârlık konusunda babasını geride bırakabilecek kadar ileri gitmişti. “ *Dikkatle babasının yüzüne baktı. Gerçekten de birer mavi cam donukluğu almış gözlerine revnak gelmeye başlamıştı. Şevkiye Hanım, bu gözler kapanmadıkça hayatının ve saltanatının emniyetinde olduğunu biliyor ve ölümün eşiğinden dönen babası değil de kendisiymiş gibi seviniyordu.*” (İ.E.K., s. 275) Kur’ân’ın: “ **Şüphesiz bu dünya hayatı geçici bir yararlanmadır**” (Mü’min-40/39) diyen sesi, sanki Şevkiye Hanım’ın kulağına hiç ilişmemiştir. Adına ölüm denilen soğuk şey, bu hayatın en büyük realitesidir. Karşısında herkesin eli kolu bağlı kaldığı ve kimsenin bir şey yapmaya muktedir olamadığı ölüm, Şevkiye Hanım’ı çok başka boyutlardan ilgilendirmiştir. O, babasını, hayatının mihenk taşı olarak değil; saltanatının devamını sağlayacak olan bir meta olarak görmüştür. İnsanî ne kadar duygu varsa yozlaştıran, kişiyi özüne bu denli yabancılaştıran, soysuz bir dünyalık sevgisinden başka nedir?

Mutasavvıflar, zaruret olandan gayrı dünya ile âlâkayı kesmek ve dünya muhabbetini gönülden çıkarmak gerektiğini bildirirler. Peygamber Efendimiz (S.A.V.): “*Muhakkak ki her ümmet için bir imtihan vardır; benim ümmetimin imtihanı ise dünya malıdır.*” diyerek, bizleri dünyalık olana karşı uyarmıştır. Yazar, İnsan ve Şeytan’da, dünya işlerine kendini kaptırmış olan Şevket’in hayatını, en ince ayrıntısına kadar vermeye çalışmıştır. Önceleri “*Doğrusunu söylemek lâzım gelirse, onun bu derûnî hayatına pek seferim yoktur; zira benim gibi işi vaktine sığmayan meşgul bir adam, bu görünmeyen cihanın kapısı önünde nasıl nöbet bekler?*” (İ.v.Ş.,s.3) diyen Şevket, sonraları: “*Bir zamanlar beni övenler de el çırpıp baş üstünde gezdirenler de, şimdi vazifeleri bitmiş oyuncular gibi hayatım sahnesinden çekildiler. Giderken de bu sahnenin bütün ihtişam ve ziynetini beraber götürdüler. Hâlbuki ben bu oyunu, ömrümün sonuna kadar seyredeceğimi zannediyordum. Meğer sahneyi de piyesi de tanzim eden ben değilmişim.*”

(İ.v.Ş.,s.210) demiş ve insan denen maharetli oyuncuların, senaryosu ezelden yazılmış bir oyunu oynadığını; o çok güvendiği iradesinin ancak kaderinin çizdiği doğrultuda hüküm verdiğini anlamıştır. Dünyalıklarına bir can simimdi gibi sıkı sıkıya sarılan Şevket: **“Dünya hayatının oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu ”** (Hadid-57/20) ve bu oyunu sonsuza denk seyretemeyeceğini fark ettiği anda, karısı İsmet’in: **“İnsan vefa ümidiyle Allah’tan başka her neye dayansa cefâ görüyor.”** (İ.v.Ş., s. 202) diyen cümlelerini anlamaya muktedir olabilmıştır.

Tasavvuf Hakk’ın gayrından uzak durmayı tavsiye eder. Tasavvuf düşüncesine karşı çok duyarlı olan Sâmiha Ayverdi, seleflerini, kaleme aldığı şu satırlarla uyarmıştır: **“Güneş, bu kadar parlaklığı ile köre fayda veriyor mu? Biz ki hakikat güneşinin karşısında olduğumuz halde, onu görmek için gaflet örtülerini paralayamadan karanlıklarda bocalayıp duruyoruz. Hâlbuki her adımla âdeme doğru koşturulan biz, bilmediğimiz sonların tehlikelerine sevk edilmekteyiz. Nihayetsiz bir amel denizinde, hırs ve tamah rüzgârıyla şişmiş yelkenimizle çalkana çalkana ecel denizine doğru gittiğimizi olsun bilsek.”** (Y.N.G., s. 272) Bedbaht, güzeli görmeyendir. Bu açıdan baktığımızda, aslında çoğumuz birer bedbahtız. Gözümüze ilişen tüm güzelliklere, ezeli güzelliğinden lütfetmiş olan o yüce bâkiyi bırakıp; bu güzelin fânilerine serpilmiş kırıntılarıyla oyaladığımız için bedbahtız. Kur’ân’ın, **“kalpleri kilütlü ”** (Muhammed-47/24) addettiği kimselerden olmamak için güzel olanı görmeye çalışmalı; yegâne güzeli görmek için de O’ndan gayrısından yüz çevirmelidir.

Gazâlî, insanların uhrevî saadete, nazari bilgilerle değil, amelî olan takva ile nail olacaklarını; dünya muhabbeti gönülden çıkmadığı sürece Hak sevgisinin o gönülde yeşeremeyeceğini belirtmiştir.(Gazâlî 1972: 61) Yazar: **“O’nu senin gözünden örten perde kendi varlığıdır.”** (Y.N.G.,s.33) diyerek tasavvuf erbâbının dilinden düşürmediği **“Ölmeden önce ölinüz”** düstûruna gönderme yapmıştır. Ölmeden ölmenin altında yatan incelik, ben’in isteklerinden vazgeçmek, masivâ ile ilişkiyi kesmekte gizlidir.

Mutasavvıflara göre arifin baş tacı olan dört terk vardır ki bunlar: Terk-i dünya, terk-i ukba, terk-i hesti ve terk-i terk. Kişinin önce dünyayı, sonra ahreti ve varlığını, en sonunda da terk düşüncesini bile terk etmesi gerektiği bildirilmiştir. **“ Bizim halkın kabul veya reddiyle işimiz yoktur; çünkü Hak yanıkları, iki dünyayı da bırakmışlar nam ve şerefi harman edip savurmuşlardır. Molla Câmi ne güzel söyler: İstek endişesini gönülden çıkardım, senin gönlin**

ne isterse ben de onu isterim.”(Y.N.G.,s.124) diyen yazar, dünyayı da ukbâyı da terk etmek gerektiğini vurgulamıştır. Zira gerçek aşk, ne dünyalık, ne de ukbâlık bir menfaatin peşine düşemez. Bilinen bir hâdis-i şerif: “*Ahiret ehli için, dünya haramdır; dünya ehli için, ahiret haramdır. Ehlullah için ikisi de haramdır.*” diyerek, kişinin maksudunun ancak Allah (C.C.) olması gerektiği vurgulanmıştır.

Yazar, Beyazîd Bistamî’ den naklettiği şu satırlarla terk anlayışına bir kez daha değinmiştir: “*Ben dünyadan üç gün perhizde bulundum. Birinci gün dünyayı, ikinci gün ahireti, üçüncü gün de bütün mevcudatı terk ettim. Bunun üzerine Rabbim bana dedi ki: Benden ne dilersin? Dedim ki senden bir dileğim olmasın, çünkü ben müridim, sen muratsın.*” (Y.N.G., s.376) Tasavvuf düşüncesinde kabul gören bir görüşe göre; tâlibin tek talebi Allah aşkı olmalıdır. Kişi cennet isteğinde veya cehennem korkusunda olmamalıdır. İsmi hemen herkesin kulağına âşına gelecek olan yüce kadın Rabia; dünyadayken ukba derdine düşmemek adına, cehennem ateşini söndürüp cenneti ateşe vermeyi arzulamıştır. Unutmamalıdır ki ben’den geçmeden girilen hiçbir yol, kişiyi aşk kapısına ulaştıramaz.

Yazdıklarının arasına, mutasavvıfların ve düşünürlerin görüşlerini de serpiştirmeyi ihmal etmeyen yazar, Eflâtun’dan naklettiği, “*Kaderin eseri, geçmişimizin hal üzerine çöken ağırlığıdır. Yahut geçmişteki iyi ve kötü arzularımızın oldurduğu neticelerdir.*” (İ.v.Ş, s.233) diyen satırlarla, gönülde barındırdığımız arzuların tâ ezelden bizim kaderimizi belirlediğini; Ahmet Rifâî’den naklettiği, “*Eğer hakiki aklın varsa, dünya sana meyletse de sen ondan yüz çevir.*” (İ.v.Ş.,s.233) diyen satırlarla, gönlü dünyaya ait olandan arındırmak gerektiğini; Beyazîd Bistamî’den naklettiği “*Sünnet dünyadan elini çekmek, farz da Allah’ı sevmektir.*” (İ.v.Ş., s.234) satırlarıyla da, Allah’ı sevmenin en büyük meziyetimiz olduğunu ve ancak dünyalık olandan arınmış bir gönülde Allah aşkının belirebileceğini ifade etmiştir. Gazâlî: “*Allah dünyayı karanlık olarak yarattı ve dünyaya ışık olarak güneş zıyasını gönderdi. Bulut, güneş ışıkları önüne gelip, ışığı kör ettiği gibi, kalplere dünya sevgisi girdiğinde de marifet nurundan gelen ışığı köreltir.*”(Gazâlî:72) diyerek kalbi marifet nurunun aydınlığından mahrum etmemek için, dünyalık olanın beraberinde getirdiği zulmete kapıyı bacayı kapatmak gerektiğini belirtmiştir.

Sâmiha Ayverdi, Hz. Mûsâ’nın hayatından ve ona peygamberliğin müjdelanmesinden ziyadesiyle etkilenmiş olacak ki, eserlerinde sık sık Hz. Mûsâ’ya atıfta bulunmuştur. İnsan ve Şeytan’da Tâ Hâ suresinin, on ikinci ayetini, “*Musa, ben Allah’ınım, ayaklarından nalınlarını çıkar; çünkü vadî-i mukaddestesin*” (İ.v.Ş.,s.48) diyerek aynen iktibas eden yazar, Mesihpaşa

İmam'ında: “Şimdi şimdi anlıyordu ki o, iç manaları anlamadan okuduğu Kur’ânda, Mûsâ’ya karşıdan gördüğü ateşin yanına vardığı zaman ki ‘nalınlarını çıkar, çünkü vadî-i mukaddestesin’ nîdâsı, bir ihtar, bir edebe davet değil; ‘sen ki vadî-i mukaddestesin, iki dünyayı da gönlünden çıkar, benden başka Allah yoktur, sade bana tap!’ demekti. Öyle ise dünya kaydı gibi âhiret endişesi, cennet cehennem telaşı da bir kayıt, atılmak gereken bir suçtu.” (M.İ., s.214) dediği satırlarda bu ayetin daha derinlerine inmiştir.

Mısır’da Firavun’un gözetimi altında yetişen Hz. Mûsâ, istemeyerek birini öldürünce Medyen’e kaçmak zorunda kalmıştır. Orada Hz. Şuayb ile karşılaşmış ve kendisine sekiz yıl çobanlık yapmak koşuluyla kızlarından biri ile evlenmiştir. Müddetini tamamlayan Hz. Mûsâ, bir kış gecesi doğup büyüdüğü Mısır’a doğru giderken yolunu kaybetmiştir. Mûsâ’nın ilk vahyi almasını Kur’ân şöyle anlatmaktadır: “**Mûsâ’nın haberi sana ulaştı mı?**” (Tâ Hâ-20/9) “**Hani bir ateş görmüştü de ailesine, siz burada kalın ben bir ateş gördüm oraya gidiyorum, umarım ondan size bir kor ateş getiririm yahut ateşin başında, yol gösterecek birini bulurum, demişti.**” (Tâ Hâ-20/10) “**Ateşin başına varınca ona şöyle seslenildi: Ey Mûsâ, şüphe yok ki, ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen, mukaddes vadi Tuvâ’dasın.**”(Tâ Hâ-20/11-12) “**Ben seni peygamber olarak seçtim. Şimdi vahyolunacak şeyleri dinle.**” (Tâ Hâ-20/13)

Yazar, Mûsâ’nın hayatına* telmih ettiği satırlar aracılığıyla, her iki dünya

* Mûsâ’nın Mısır’da yaşadıkları hakkında geniş bilgi için bkz. Kasas-28/3-42

endişesinden de kurtulmak gerektiğini vurgulamıştır. Dünya ya da ukba tozundan en ufak bir zerre taşıyan kalp, kutsal olan hiçbir yere adım atamayacaktır. Schimmel: “*Kutsal alana günlük yaşamın kirlettiği hiçbir şey giremezdi.*” (Schimmel-b 2004: 129) diyerek, Tâ Hâ suresinin on ikinci ayetine atıfta bulunmuş ve özel bir alana girerken günlük olandan kurtulma gerekliliğinin en iyi İslami örneğini, Kâbe’ye giden insanların ihram giymesinde görmüştür.

Dünyalık olan her şey, bütün mallar Mâlik-ül Mülk’ündür. Gözümüzün algılayabileceği her ne varsa hepsinin tek bir sahibi vardır. Kâinattaki mükemmel organizasyon, görmeyi bilmeyen gözler için tuzaktan öte bir şey değildir. Tüm bunların bilincinde olan yazar, Mesnevî’den aldığı bir ilhamla, “*Su geminin içinde olursa onun helâkine sebeptir; altında olursa seyrine yardımcıdır.*” (Y.N.G., s. 77) diyerek, insanı bir gemiye, masivâyı ise suya benzetmiştir. Nasıl ki geminin helâki içine su dolmasındadır; insanın felaketi de içine doldurduğu masivâ sevgisinden kaynaklanır. Mevlâna, Mesnevi’sinde ney’in serüvenini anlatmıştır. Ney, kamışlıktan koparıldıktan sonra kuruması için birçok işlemden geçirilmektedir. İçi su ile dolu olsa o eşsiz sesi çıkarabilir miydi ney?

Yazar, masivânın önemsizliğini vurgulamak adına, sık sık insanın ölümlü bir varlık olduğu hatırlatmaya çalışmıştır. “*Ne acayıptır o âdemdir ki öleceğini bildiği halde ölümü unuttur. Dünyadan ayrılacağını bildiği halde ona dayanıp, günleri gene ona muhabbetle geçirir. Allah’a döneceğini bildiği halde ondan sapıtıp başkalarına iltifat eder.*” (İ.v.Ş., s.219) Kur’ân: “***Onlar dinlerini oyun ve eğlence edinmişler ve dünya hayatı da kendilerini aldatmıştı. İşte onlar bu günlerine kavuşacaklarını nasıl unuttular ve ayetlerimizi nasıl inkâr edip durdularsa, biz de onları bugün öyle unutturuz .***” (A’râf-7/51) diyen ayeti ile insanları ölümü hatırlamaya davet etmiştir. Ölümü ve ötesini unutup da hazin bir şekilde unutulmamak için, Kur’ân’ın: “***Sakin dünya hayatı sizleri aldatmasın.***” (Fâtır-35 /5) uyarını dikkate almak gereklidir.

Sâmiha Ayverdi, yine ölümü hatırlattığı satırlarından birinde, “*Bir yarış atı ihtiras meydanlarda çatlarcasına koşarken, ölüm meleği: Dur! diye bağırır ve karşı konamayan bu emir ile devleti de devletliyi de ebediyen arkada bırakarak, varlığın dirliğin, hatırın gönülün geçer akçe olmadığı bir diyara sefer edivermiştir.*” (İ.E.K., s.146) diyerek, ölümün karşı konulmazlığını ve insanoğlunun dünyaya ait ne varsa dünyada bırakmak zorunda kalacağını vurgulamıştır. Ayrıca Yolcu Nereye Gidiyorsun’da geçen şu satırlar: “*O kuvvetli, varlıklı Ziver*

*Paşa, bu sefil zavallı ölü müydü? Haydi, bütün o debbede, ihtişam, iktidar gelip geçecek şeylerdi diyelim, ya bu adamın hırsı, tamahı, kini, gazabı ne olmuştu? Bunlar da mı bitmişti? Acaba ölüm mü bütün bunlara bir son vermişti ?” (Y.N.G.,s.375) yazarın ölüme bakışını tüm çıplaklığı ile gözler önüne sermiştir. Ona göre ölüm, bir nevi vatana dönüştür. Nasıl ki su damlası, deryadan ayrıldıktan sonra, dönüp dolaşıp yeniden deryaya ulaşır; insanın serüveni de doğadaki su döngüsünü andırır. Kutsal’dan ayrılan insan, gitmesi gereken yolu gidip, alması gereken nefesi tükettiğinde ve kalbi, kendisine biçilmiş olan zamanı tüketip son kez vurduğunda, yeniden Kutsal’a dönecektir. **“Dönüşünüz yalnızca banadır.”** (Âl-i İmrân-3/55) diyen ayetin de vurguladığı gibi; dünya, iki hayat arasında uzanan bir köprüden ibarettir ve su damlasının kaderi er ya da geç deryaya dönmektir.*

*“Benim dünya ile ne işim var. Ben dünyada bir ağaç altında gölgelenip de bırakıp giden bir yolcu gibiyim.” * diyen mutasavvıf gönüllerin, dünya hakkında söyledikleri bu ve buna benzer birçok gönül incisini kulağa küpe yapmak gereklidir. Hayatı, “ Beşik ile mezar arasından ibaret” (Y.N.G.,s.135) gören yazar, dünya hayatının önemsizliğini vurgulamak adına sık sık, bir avuç topraktan yaratılmış olan insanoğlunu bekleyen kaçınılmaz sondan söz etmiştir. “ Kocası ile karşı karşıya konuşurken, bu büyük adam, yandaki saksıdan bir avuç toprak alarak masanın üzerine koymuş ve bak Necmiye, işte insanın başlangıcı ve sonu... Bu ikisinin arasında süreceği kısacık ömrü, zaafllara, ihtiraslara tahsis etmek reva mı?” (M.B.G., s.63) Mademki **“Her nefis ölümü tadacaktır.”** (Enbiya-21/35) o halde eni sonu kürkçü dükkânına varacağımız, tartışma götürmez gerçektir. Hal böyle iken ardımızda bırakacağımız dünya için uğraşmanın mantığı nedir? Dünya ile ukba, iki zıt yön olan doğu ve batıya benzetilmiştir. Birine ne kadar sırtımızı dönersek diğerine o denli yüzümüzü çevirmiş olacağımız muhakkaktır. Mutasavvıflar, dünya-ahiret ilişkisi hakkında çok şey yazıp çizmişlerdir. Bir kısım sufiler, Gazâlî gibi dünyayı süslü bir pazar olarak adlandırıp, dünyadan maksadın, bu*

* Tirmîzî, Abdullah b. Mesud’tan rivayet etmiştir.

süslü pazardan, ahiret için azık toplamak olduğunu söylerken; bir kısmı ise Peygamberimizin (S.A.V.) “*Dünya ahiretin tarlasıdır*” diyen hadisinden mülhem düşünceyle, bu dünyayı âhiretin fidelîği olarak algılamışlardır.

“Bu dünya sağa sola bakmaktan geçilecek bir köprüdür. Hâlbuki biz insanlar, iki sahili birbirine bağlayan bu viran geçidi, bir ikamet yeri zannederek yerleşmeye uğraşıyoruz; lâkin en beklemediğimiz zamanda bir dalga gelip bizi alıp götürüyor.” (İ.v.Ş., s.75-76) diyen yazar, dünyanın geçiciliğini ifade edebilmek için köprü benzetmesini kullanmıştır. Ayet: “***O’nun zatından başka her şey yok olacaktır***” (Kasas-28/88) derken, fâni olana gönül bağlamak niyedir? Ayetlerin sesine kulaklarımızı kapasak da, sadece geçip gitmemiz gereken köprüünün üzerinde ikâmet etmeye kalkışsak da; ölüm meleği er ya da geç kapımızı tıklayacak ve işimize gelmeyen her şeye kapattığımız kulaklarımız, işine gelmese de bu sesi duyacaktır.

Gelmiş geçmiş tüm mutasavvıflar, dünyalık olana karşı ciddi bir tavır takınmıştır. Kalbine dünya sevgisi düşenin âhireti unutacağı, yüzyıllar boyunca vurgulanan bir düşünce olmuştur. “*Dünyanın faydası pek azdır. Ahiret ise, sakınanlar için elbette hayırlıdır.*” (Nisa-4/77) diyen ayetleri nazarıdikkate alarak, dünya için ukbayı terk edenlerin, iki dünyayı da kaybedeceğini söyleyebiliriz. Sehl bin sa’d Essâidî (R.A.): “*Eğer dünya Allah katında bir sivrisineğin kanadına muadil olsa idi, hiçbir kâfire dünyadan bir içim su vermezdi.*” * diyerek çok net bir şekilde dünyanın önemsizliğini ifade ederken; yıllar sonra Schimmel: “*Zahidin dünya ile ilgili hiçbir kaygısının olmamasının nedeni, Allah’ın mehabeti yanında dünyanın, tatarcık kanadından başka bir şey olmamasıdır.*” (Schimmel-a 2004: 126) demiş ve Sa’d Essâidi ile aynı düşünceyi paylaşmıştır.

Masivâ konusunda, şimdiye kadar yazılıp çizileni özetleyecek olursak, yaratıcı ile ilgili olan her ne varsa hepsini bir noktada toplayıp, bu noktanın dışında kalan her şeyi unutmak gerektiği sonucuna varabiliriz. Her konuda olduğu gibi bu konuda da söylenebilecek en güzel sözü, Allah kelâmı söylemektedir.

*Tirmîzî, Risâle-i Sâlihîn’de, Sehl bin Sa’d Essâidî’den rivayet etmiştir.

“Allah’tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanaksızı ise şüphesiz örümcek evidir. Keşke bilselerdi.”
(Ankebût-29/41)

10. HALVET

“Terk et Niyâzi sen seni bir eyle gil cân u teni

Duyam diyen Hak sırrını, sırr-ı Hudâ halvettedir.”

- Niyâzi-i Mısırî -

Arapça bir kelime olan halvet, yalnız kalmak, تنها bir köşeye çekilmek anlamına gelmektedir. İstilahta halvet, belirli zikirlerle riyazetlerin gerçekleştirilmesi için müridin, dış dünyadan soyutlanmış bir yere, belli bir süreliğine koyulmasıdır. Halvetin amacı, kişiyi Allah’tan gayrı her şeyden uzaklaştırmak, kalbi kötü olandan arındırmak ve Hakk’ın sonsuz nimetlerini düşünerek şükretmektir.

İnançlarından dolayı öldürüleceklerini düşünerek mağaraya sığınan ve Ashâb-ı Kehf olarak anılan gençlerin, yaşadığı mucizevî olayları anlatan Kehf suresinin on altıncı ayeti: **“Onları ve taplamakta olduklarını terk ettiğinizde mağaraya sığının.”** (Kehf-18/16) demektir. Nasıl Ashâb-ı Kehf, mağaraya sığınarak kendi içine dönmüştür, halvet de bir nevi kendine dönüştür. Hz. Peygamber’in (S.A.V.) vahiy gelmeden önce, Hira dağında halvete çekildiği bilinmektedir. İşte tasavvuftaki halvet uygulaması, peygamberin bu davranışından doğmuştur. Tasavvufî literatürde halvet, çile adıyla da anılmaktadır. Çilenin Farsça kırk anlamına gelen çihil kelimesinden düzenlendiği söylenmektedir ki, kırk sayısı ile halvet süresi arasında benzerlik bulunmaktadır. Tüm tarikatlarda müridin çile süresi kırk günken, Mevlevî tarikatında çile, mutfakta bin bir gün hizmet etmek ile tamamlanmaktadır. Halvet uygulaması peygamberimizin Hira’ya çekilmesinden doğmuş fakat süresi, Hz Mûsâ’nın hayatından ilham almıştır. Mûsâ’nın Tur’da kırk gün boyunca Allah ile görüşmesinden esinlenerek belirlenmiştir. Bu kırk günlük süreye bağlı kalınarak halvet, erbâin olarak da anılmaktadır.

Yalnız başına kalarak kendini yalnız Allah zikrine adanmak elbette zorlu bir yolculuktur. Zorlu olduğundan olacak ki, adına çile de denmiştir. Yazar, buğday tanesinin öyküsünü ele almış ve halvete giren kişi ile buğday tanesini özdeşleştirmiştir: *“Toprak altından yeşil ve taze olarak süren başak, canlı bir mısra gibi tarla da salınıp nazlanırken orağın darbesine, elbette zalim der.*

Hele değirmen taşının arasına girip toz olmayı en yaman işkence bulur. Fakat kendisini böylece kahretmediği, murat edenin, mânâda yükseltmeyi dilemiş olduğunu ancak bir insan vücudunda eriyip insan olduğu zaman anlar.” (Y.N.G., s.55) diyen yazar, kâmil insan olabilmek için zorluklara göğüs germek gerektiğini belirtmiştir. Nasıl ki buğday tanesi, faydalı hâle gelebilmek için değirmeden geçerek un ufak oluyorsa; insanın, insanlık mücadelesi de elbette buğdayın mücadelesinden kolay olmayacaktır. Kolay olmayan bu zorlar, bize halvet sürecini hatırlatır.

Mutasavvıflar halvet halindeki kişinin, uymak zorunda olduğu kuralların olduğunu söylerler. Halvetteki mürit, devamlı abdestli olmalı ve devamlı oruç tutmalıdır. Az uyumalı, az yemeli Allah Teâlâ’nın zikri dışında zaruret olmadıkça konuşmamalıdır.

“Bir zaman yüz virme dünya ehline uzlette ol

Akl ü fikrin bir yire cem’ it yüzüne çek nikâb”

- Niyâzî-i Mısırî -

Diyen Mısırî, bir beyitin içine ne kadar da çok şey sığdırmıştır. Uzlet halktan uzaklaşmak anlamına gelen bir kelimedir. Gazâlî, uzleti “*Nefsin şerlerinden ve heva-yı hevesten ayrı ve munferid olmaktadır.*” (Gazâlî: 34) şeklinde tanımlamıştır. Mutasavvıflar, önemli olanın halktan uzaklaşıp تنها yerlere çekilmek değil; halkın içinde onlardan uzak kalmayı başarabilmek olduğunu bildirirler. Sâmiha Ayverdi de : “*Ben bin bir gün çilesi doldurmak için hücreye kapananlara şaşarım. Ben uzleti nefsimle mücadele etmekte buldum... Uzlet nefsten kalbe hicret, ruhtan sırra ve sırdan da Mevlâ’ya yetmektir.*” (Y.N.G.,s.430) diyerek uzletin dört duvar arasına kapanmak değil; insanların içinde kendini dört duvar arasına olabilmek olduğunu vurgulamıştır. O, “bin bir gün çilesi” ifadesiyle, Mevlevî tarikatındaki halvet anlayışına atıfta bulunmuş, asıl halvetin her daim nefis mücadelesiyle mümkün olabileceğini düşünmüştür. Yine bir başka eserinde “*Sen halvetin en zorlusunu seçiyorsun. Dünyadan maddeden çekilmek kolaydır; fakat onun içinde bulunduğun halde kalben ve hisslen uzaklaşmak zor, hem pek zordur.*” (M.B.G.,s.204) diyerek nefis mücadelesini vurgulamış ve kalbî inzivanın önemine dikkat çekmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm : “**Rabbini anı an ve bütün benliğine O’na yönel**” (Müzzemmil-73/8) diyerek, insanlığı kalbî inzivaya davet etmiş ; “ **Hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah’ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar, buralarda sabah akşam O’nu tespih ederler.**” (Nûr-24/37) diyerek de, sürekli Allah tefekkürünü korumaya muvaffak olanlara işaret etmiştir.

Peygamberimiz: “ *Siz uzlete devam ediniz. Zira uzlet ibadettir.*” diyerek halveti yüce bir tahta oturtmuştur. İbn Arabî’nin kaleminden dökülen: “*Halvet, makamlarının en yükseğidir; insanın içinde bulunduğu ve mamur ettiği bir menzildir; kâmil insan o menzili zatıyla öyle doldurur ki, onunla birlikte oraya bir başkası gelip sığamaz.*” (Arabî-a 2006: 97) diyen bu satırlar, halvete biçilen değeri bir kez daha teyit etmiştir. Tirmîzî, insanların içine karışıp onların ezalarına sabreden kişinin, insanların arasına karışmayan kişiden daha hayırlı olduğunu söylerken; sabrın önemine değinmiş ve gerçek halvetin, kalabalıklar içinde yalnız kalabilmeyi başarmak olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

İnsan sosyal bir varlık olduğundan, toplumsal rollerin gereklerini yerine getirmek durumundadır. Bu nedenle, hiçbir işin “Allah’ı anmaktan alıkoymadığı” kimselerden olabilmek ve vahdeti, kalbî uzlette aramak, bizim için yegâne halvet anlayışı olmalıdır. Sufilerin, nefis ile mücadelenin insanlardan uzak durarak gerçekleştiremeyeceğini sık sık vurguladıklarını unutulmamalıdır. Nitekim hiç kimsenin olmadığı bir mekânda günah işlemeyi, hangi âdemoğlu becerebilir ki?

11. ZİKİR

“Yüce Rabbinin adını tespih et.” (A'lâ-87/1)

Arapça bir kelime olan zikir, hatırlama anlamına gelmektedir. Söz konusu hatırlama, zikredilenden gayrını unutmakla mümkün olur. Zikir, bir müridin yapması gereken öncelikli vazifelerindendir. Mürid Allah'ı zikretmeli, bu zikrin tesirini kalbinde hissetmelidir.

Tasavvuf erbâbları Allah'ı hatırlama işi olan zikri, ikiye ayırır. Bunlardan biri cehrî diğeri hâfî zikirdir. Cehrî zikir, lisan ile yapılırken, hâfî zikir kalp ile yapılır. Mutasavvıflara göre, zikrin en hayırlısı, en makbulü hâfî zikirdir. Ebû Hüseyin b. Hibban (k.s) : “*Dille yapılan zikir insana dereceler kazandırır. Kalp ile yapılan zikir ise Hakk'a yakınlık... Zâtı İlâhiyye' ye vuslat...*” (Karabulut 1994: 338) derken; Muhammet İkbal: “*Dilinle istediğin kadar kelime-i tevhid'i zikret ne fayda? Eğer gönlün ve görüşün Müslüman değilse, bu sözlerin hiçbir değer, yoktur.*” (Eraydın 2004: 127) demiş ve dilin zikrinden kalbi gafil tutmamak gerektiğinin altını çizmiştir. “**Müminler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zamanlar kalpleri ürperir**” (Enfâl-8/2) diyen ayetiyle Kur'ân, kalbin zikre iştirâkı konusunda en güzel cümleyi kurmuştur.

Tasavvufta her şeyin bir âdâbı olduğu gibi, zikrin de belli bir usulü vardır. İlk önce murşid, muridine zikretmesi için bir isim seçer. Murid için en doğru ismin seçilmesi gerekir ki, bu da murşidin hikmetine bağlıdır. Seçilen isimler salikin bulunduğu makama uygun olmalıdır. Zira birisi için yararlı olan isim, bir başkası için zararlı olabilir. Murşid, ilk ismi müridine bildirir ve belirlediği muayyen sayı tamamlanıncaya kadar bu zikre devam etmesini ister. Salik sabah namazından sonra veya geceleyin, yalnız kalabileceği mekânda, abdestli olarak kibleye karşı oturur. Gözlerini yumarak, şeyhinin yüzünü hatırına getirir ve gönlünü masivâdan arındırmaya gayret ederek zikre başlar. Salik zikrettiği zaman zarfında görmüş olduğu rüyaları şeyhine anlatır. Şeyhi gerek gördüğü takdirde salikin zikrini artırır veya zikretmesi için başka bir isim seçer. Tasavvuf kaynakları, genellikle Lâ İlâhe illa'llâh, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm ve Kakhâr isimlerinin zikredildiğini; bu yedi ismin nefsin yedi mertebesinde zikredildiği bildirmektedir. Ancak değinmeden geçmeyelim ki, sufiler, “ Zikrin efdali Lâ ilâhe İlla'llah'tır.”cümlesinin sıkça tekrarlayarak, kelime-i tevhidin önemi üzerinde ayrıca

durmuşlardır. Ethem Cebecioğlu, Lâ İlâhe illa'llah zikrinin ilk harfi olan lamelifi (ل), ters çevrilmiş bir süpürgeye benzetmiş ve bu zikrin, masivayı tamamen süpürerek kalbi arındırdığını belirtmiştir. Ayrıca bu zikre devam etmeyi, “ *Şuur altına veya insanın özüne (ruhuna) mutlak mükemmel varlık olan Allah fikrini yerleştirip, onu şuur haline yani hayata aktarabilecek hale getirme ameliyesi*” (Cebecioğlu 2005: 707) olarak algılamıştır.

Gazâlî ihmalkârlar arasında Allah'ı zikreden kişileri, kaçanlar arasında durup savaşıp savaşçılara benzetmiştir. Ona göre Allah'ı hatırlama konusunda sebat edenler, kuru ağaçlar arasında tüm canlılığıyla göze çarpan bir yeşil ağaç gibidir. Sâmiha Ayverdi de: “ *Ben ki seni görmek, seni söylemek için yaratıldım, gözlerimde senden başka mevcut için nur, dudaklarımda seni anmaktan başka kudret kalmadı.*” (M.B.G., s.208) dediği satırlarda Allah'ı anmayı insanoğlu için canlılık emaresi olarak görmektedir. Yazar, Zikri tüm ibadetlerin ortak noktası olarak algılamış ve yaratılış nedeninin Tanrı'ya ibadet etmek olduğunu vurgulamıştır.

Sufilere göre dilin ve kalbin zikir ile meşgul olmasının sayılamayacak kadar faydası vardır. Zikir kişiyi şeytandan uzaklaştırır ve Allah Teâlâ'ya kurbiyeti sağlar. Dil zikir ile meşgul olduğundan, yalan, gıybet gibi batılardan otomatikman uzak durur. Zikir, zikredene ihsan ve mağrifet kapılarının açılmasına vesile olur. İbn Arabî: “*Eğer sen her an ve her durumda kalbini Allah'ın zikriyle doldurursan, bu zikrin nuruyla ve etkisiyle kalbin ışıklanır ve aydınlanır; dolayısıyla Allah bu nurla sana keşf ve müşahede kapılarını açar, çünkü keşf hali ancak bu nurla, bu aydınlanmayla mümkün olur. Bu keşf hali geldi mi hayâ hali de onunla birlikte gelir. Allah'ı her yerde hazır ve nazır, seni gören varlık olarak bilirsin.*” (Arabî-a 2006: 36) demiş ve zikrin sayesinde his perdelerinin açılacağını; gerçek idrakin başlayacağını belirtmiştir. Zikir, sevgi ve muhabbeti temin eder. Mutasavvıflar, Allah'ın sevgisine nâil olabilmek için zikre devam etmek gerektiğini bildirmişlerdir.

Zikrin önemi hakkında, sayısız cümle kurulmuştur. Ethem Cebecioğlu'nun tespitine göre, zikir çeşitli kalıplarda Kur'ân-ı Kerîm'de tam iki yüz doksan bir kez kullanmıştır. Allah kelâmının, döne döne üzerinde durduğu bir konunun önemi, elbette tartışılmazdır.

Sâmiha Ayverdi ‘nin nezdinde zikir, “ *Kendini unuttuğun vakit Allah’ı zikret*” (Y.N.G., s.33) diyebilecek kadar değerlidir. Yazar zikri, insan ruhunun gıdası olarak görmüşve ruhun aslına dönüşü olarak algılamıştır. Schimmel: “ *Zikir ezeli misâka kadar uzanır ve insiyatif ise Allah’ın etkinliğine kadar gider. İnsan kendisini gerçekten insan yapan ezeli sözlere zikriyle cevap verir. Böylece zaman ve mekân içinde yaptığı zikir onu, manevî besinin bahşedildiği Bezm-i Elest’teki ilâhi hitap anına geri götürür.*”(Schimmel-a 2004: 187) dediği satırlarda, zikrin, ruhu elest gününe götüreceğine değinmiştir. William Chittick, nihâî mutluluğun kendi gerçek mahiyetimizin kaynağını hatırlamaktan ibaret olduğunu ve mahiyetimizin kaynağının Allah’tan başkası olamayacağını söylerken (Chittick 2006: 135) ebedî huzurun, ruhun özünü anmasında gizli olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Ruh, Allah’tan olandır. İnsanın kendini unutmaması için; Allah’tan olanın Allah’ı hatırlaması gerekir. Kur’ân : “ *Bugüne kavuşacağınızı unuttuğunuz gibi, bu gün biz de sizi unutuyoruz. Barınağınız ateştir.*” (Câsiye-45/34) demektedir. Allah tarafından unutilanlardan olmamak için, O’nun: “*Pek az hatırlıyorsunuz*” (Mü’min-40/58) diyen uyarısını dikkate almak ve az hatırlamamak için de, dili ve kalbi zikre tahsis etmek gerekir. Öyle ki, yazarın : “ *Eğer her bir mesanem dile gelse, senin isminden başka söyleyecek söz bulamaz.*” (M.B.G., s.12) diyen ifadesi dikkate alındığında, bedeni zikrin emrine verme konusundaki hassasiyeti daha net görülecektir.

Sufiler, zikrin aşktan kaynaklandığını belirtirler. Kişi sürekli sevdiğini anmak istediğine göre, kalbinde yalnız Hak aşkını taşıyan, O’nun adını anmak isteyecektir. Kur’ân-ı Kerîm’in: “*Yalnız beni anın ki, ben de sizi anayım.*” (Bakara-2/152) diyen ayeti referans alındığında; zikrin yalnızca kulun Allah’a olan sevgisini değil, Allah’ın kuluna olan muhabbetini de artırdığı anlaşılabacaktır. Seyr-i sülûk yolculuğu boyunca salikin dilinden zikri düşürmediğini, sülûkün zikir ile gerçekleştiğini unutmamak gerekir. Eğer gâye bir zamanlar kopup geldiğimiz Kutsal’a geri dönmekse; sürekli O’nu yâd etmeden O’na ulaşamayacağı bilinmelidir.

Ayverdi, mesul olduğumuz ibadetleri bir nevi zikir olarak algılar. Yazdığı her esere tasavvuf düşüncesinin mührünü vuran yazar, özellikle İbrahim Efendi Konağı’nda, oruç, zekât ve namaz gibi konuların üzerinde titizlikle durmuştur. Eserlerinde, İstanbul ramazanlarını anlatan ayrıntılı tasvirler göze çarpmaktadır. “ *Ramazanda zengin, ota halli, hatta fakir herkesin kapısı*

ve sofrası herkese açıktır.” (İ.E.K., s.104) diyen satırlardan da anlaşılacağı üzere yazar, İslamiyetin sosyal nizama olan katkılarına sık sık değinmiştir. “Mağrifet ayının bu toplu ibadeti ile yürekler yumuşar, bir hafiflik, bir huzur ufkuna doğru kayan gönüller, iyilik kabulüne ve güzellik zuhuruna elverişli bir zemin haline gelirdi.” (İ.E.K, s.107) diyen yazar, bilhassa ramazan ayında camilerin dolup taşmasına neden olan toplu ibadetimiz namaz üzerinde hassasiyet ile durmuş; “Sabahın ilk saatlerinde çardağın altına serdiği koyun postunun üstünde namazını kılmakla güne başlaması ve geceleri nar ağcının dalına taktığı fenerin yer yer soluk ziya lekeleriyle aydınlattığı bu beyaz postun üzerinde, aynı niyaz halini, aynı imanla tekrar ederek gününü tamamlaması, belki de huzurun anahtarı.” (İ.v.Ş.,s.182) dediği satırlarda da namazı huzurun kaynağı olarak algıladığı bir kez daha vurgulamıştır.

“Allah’ı anmak olan namaz, elbette en büyük ibadettir.” (Ankebût-29/45) ayetinde, Kur’ân’ın ‘en büyük ibadet’ addettiği namaz, ruhun Allah’a miracıdır. Birçok ayette, namazı dosdoğru kılanın kurtuluşa ereceği müjdelenirken, bir vuslat vesilesi olan namazı göz ardı etmek ne büyük bir gaflet olur.

Gerek Kur’ân, gerekse Kur’ân’a gönül vermiş olan sufiler, namaz hakkında çok şey söylemiştir. Önemi çok sık vurgulamasından da anlaşılabilir olan namaz için, herkesin bildiği bir söz : “Namaz dinin direğidir” demiyor mu? Güzel ve bir o kadar da yaratıcı olan simgesel bir düşünce, insanın dünyaya geliş amacının namaz kılmak olduğunu belirtmiştir. İnsan anlamına gelen Âdem kelimesi, Arap alfabesinde, ا د م harfleri kullanılarak yazılmaktadır. Namazdaki üç temel hareket olan kıyam, rükû ve secde ile bu üç harf arasında bir bağıntı kurulmuş; elif’in (ا) kıyamda dikilen, dal’ın (د) rükûya eğilen, mim’in de (م) secdeye kapanan insan görünümünü anımsattığı söylenmiştir. Yine bu üç temel hareket, gençlik, olgunluk, yaşlılık gibi insan yaşamının üç temel dönemiyle bağdaştırılarak; beşikten mezara kadar namaza tutunmak gerektiği anlatılmak istenmiştir.

“ Namazdaki teslimiyet, kulun kendini inkâr etmesi veya nefyeylemesi değil; belki bindiği gemi batarken, ya da ateş hattında kurşunlar tepesinden yağarken dahi onu, rahatlıkla Hakk’ın huzurunda tutabilen hudutsuz kudretti.” (İ.E.K., s.106) şeklindeki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere yazar, namazı, kulun Tanrısına teslimiyeti olarak görmüştür. **“ Şüphesiz namaz, Allah’a derin saygı duyanlardan başkasına ağır gelir.”** (Bakara-2/45) diyen ayete bakılacak olursa,

yazarın gönlünde namazın bu denli ayrıcalıklı bir konuma sahip olmasının nedeni yaratanına duymuş olduğu sonsuz saygı ve muhabbetir. Ayverdi'ye göre namaz, insanı her türlü kayıttan koparan yüce bir teslimiyettir. Namazdaki bu hudutsuz teslimiyet duygusunu anlatabilmek için her ne kadar kelimeler kifayetsiz kalsa da, yerinde bir ifade ile “ *Namaz Kutsal'a katılma halindeyken kişinin cüz'i benliğini yitirmesidir.*” (Schimmel-b 2004: 14) diyen Schimmel'e göre namaz; insanın ben'e ait olanı, cüz'i olanı terk edip külli olanla bütünleştiği, zikreden zikredilende yok olduğu o eşsiz anlardan biri olmalıdır.

“*Secde et ve Rabbine yaklaş.*” (Alâk-96/19) ayetinin de belirttiği gibi secde, kişinin Allah'a en yakın duruşudur. Mâneviyatın kaynağına dönüş olarak algılayabileceğimiz namaz, mutasavvıflar tarafından, mümini günde beş vakit yıkayan suya benzetilmiştir. Hem ruhsal hem de fiziksel mekânı kirlenmeden koruyan namaz en büyük arındırıcıdır. Bu yüzden bazı sufiler, Arapça namaz anlamına gelen salât sözcüğü ile yanmak anlamına gelen salâ sözcüğü arasında alaka kurmuş, namaz kılan kişinin, müşahede ateşiyle arındığını ve artık cehennem ateşinin ona dokunamayacağını söylemiştir. Ku'ân da: “*Arınan ve Rabbinin adını anıp, namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa erer.*” (A'lâ- 87/ 14-15) diyerek, çok öncelerden bizlere bu arınmışlığı müjdelememiş midir? Allah'a ulaşmak için, O'nun adını anmak gerekiyorsa, “ *Beni zikretmek üzere namaz kıl.* ” (Tâ Hâ-20/14) uyarısını dikkate almak ve namaz konusunda hassasiyet sahibi olmak, elbette akıllıca olacaktır.

Kur'ân: “ *Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin.*” (Ahzâb-33/41) demektir. Kur'ân'nın emirlerini en doğru, en güzel şekliyle uygulayan, âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olan peygamberimizdir ve onun bir ismi de Zikrullah'tır. Zikrullah, Allah'ı zikreden anlamına gelmektedir. Allah'ın en sevgili kulu olan Muhammed Mustafa için Kur'ân: “*Andolsun, Allah'ın Resûlünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.*” (Ahzâb-33/21) demektir. Ölümün ötesinde bize, yalnızca ihlâs ile yaptığımız amellerimiz refakat edebileceğine göre, “güzel örneği” örnek almak gerekecektir. Tanrı'nın tecelliğâhı olan kalbin, ilâhî olanı idrak edip, O'nu yansıtabilmesi için, her daim tertemiz olması gerekir. Bu nokta da birçok sufi, kalp aynasına en iyi cılayı zikrin çektiğini belirtmiştir.

Sâmiha Ayverdi, Kur'ân'dan aldığı ilhamla, tüm mevcudatın Allah'ı zikrettiğini belirtmiştir. Mesihpaşa İmamı'nda : “ *Taş, toprak, kurt, kuş şu dünyada her ne varsa hep Allah'ın askerleridir.*” (M.İ., s.146) diyen yazar Mabette Bir Gece'de: “*Her varlığın, hatta her*

zerrenin Allah'ın askeri olduğunu ve hadisatı tertip eden gizli elin bu askerlere kumanda veren büyük kuvvet olduğunu, dünyada kaç kişi biliyordu?" (M.B.G.,s.56) diyerek, yaratılmış olan her varlığın, Allah'ın askeri olduğunu ve her bir yaratılmışın kendi lisanında O'nu zikrettiğini anlatmaya çalışmıştır.

“Şol cennetin ırmakları, akar Allah deyu deyu

Çıkmış İslam bülbülleri, öter Allah deyu deyu”

Diyen yanık gönüllü Yunus, **“Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunan her şey, O’nu hamd ile tespih ederler. Ancak, siz onların tespihlerini anlayamazsınız.”** (İsrâ-17/44) ayetindeki gizli sırrı, açıklamaya çalışmamış mıdır? Sufiler zikri, h (•) harfinin aydınlık halkasına ulaşana kadar Allah kelimesinin harfleri arasında seyahat olarak tanımlanmışlardır. Yine, Allah’ı anan bir kalp dahi yeryüzünde atmaya devam ettikçe kıyametin kopmayacağı, bilindik bir düşüncedir. H (•) harfinin aydınlık çemberiyle kuşatılma gâyesiyle yaşamak, yaratılmışlar için elzem olmalıdır. Unutmamak gerekir ki, **“Kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulacaktır.”** (Ra’d-13/ 28) *

* Zikir ile ilgili bkz. (Âl-i İmran-3/191) , (A’râf-7/205) , (Hac-22/18) , (Rum-30/17), (Vâkı’a-56/74),

(İnsan-76/25)

12. MA'RİFET

Arapça bir kelime olan ma'rifet, bilgi anlamına gelmektedir. İstilahta daha çok marifetullah kelimesi kullanılır. Marifetullah, Allah'ı bilme, Allah'ın varlığının ve birliğinin bilinmesini ifade eden bir kelimedir.

Ma'rifet, kendiliğinden gelen gerçek bilgidir ve gerçek bilgi, Tanrı bilgisidir. Tanrı'yı bilmek ancak O'nun varlığında erimekle mümkündür. Ma'rifet için, vasıtasız bilgi de diyebiliriz. Zira ma'rifet kesbî değil, vehbî bir ilimdir. Sufiler iki çeşit ilim olduğu konusunda hemfikirdir. Birinci ilim, tahsil etmekle elde edilir, yani kişinin tamamen kendi gayreti, kendi uğraşı söz konusudur. İkinci çeşit ilim ise, kişinin inisiyatifi dışında, Allah'ın kuluna lütfettiği ilimdir ki, buna ma'rifet adı verilir. Kesbî ilim, yolu ile şeriatı bilmeyi hedef alır. Bu ilimde helal, haram, iyi, kötü gibi dinin emrettiği ve yasakladığı hususları öğrenmek esas alınır. Vehbî ilim ise vahiy yoluyla nebilere; ilham yoluyla evliyalara bahşedilen ilimdir ki, bu ilme ilm-i ledün (Allah ilmi) adı da verilir. “***Bu bana Rabbimin öğrettiklerindendir.***” (Yusuf-12/37) ve “***Allah hadiselerin te'vilini sana öğretti.***” (Yusuf-12/6) diyen Kur'ân ayetlerinde, söz konusu ilim dile getirilmiştir. Bilindiği gibi rüya yorumlayabilme, Hz Yusuf'a Allah tarafından bahşedilmiş bir yetenektir.

Nefis, marifete ulaşma yolunda en büyük engeldir. Mutasavvıflar, nefsin kötülüklerinden uzak durulduğu ölçüde marifetin artacağını bidirmişlerdir. Nefsini bilen Rabbini bileceğinden, kalbin Allah'tan gelen sırlara vâkıf olabilmesi için, nefse karşı her daim tedbirli olması gerekir.

Selçuk Eraydın : “*Marifet, kalbin hayat ilmidir; marifet sahibi olmayan insanların kalbi ölüdür.*”(Eraydın 2004: 317) demiştir. Sâmiha Ayverdi de: “*Ne tuhaf ki hayat ilminin cahili olmak, hesabın kitabın cahili olmaya benzemiyor. Bir ümmi kişi, içini bambaşka bir ilmin saltanat ve ihtişamıyla süsleyebiliyor; fakat içi mânâ ilminden boş olan hayat cahili, kafasının yüklü olduğu ilimlere rağmen, cehilden kurtulmuş olmuyor.*” (M.B.G., s.132) demiş ve Eraydın gibi, hayat ilimi olarak adlandırdığı marifetin (Allah ilmi) önemine değinmiştir. Marifet, insanın mânâ yönüyle ilgili olduğuna göre, mânâdan nasipsiz bir kalp elbette ölü sayılacaktır. Yazara göre gerçek cehalet, ledün ilminden bihaber olmaktır.

Birçok sufi, birçok kez aklın, mânânın derinliklerini kavramada yetersiz kaldığını belirtmiştir. Yazar: *“Ben bu diyara akıllarını dışarıda bırakmadan giren çok kimselerin, hazin akıbetlerinin şahidiyim. Sana şunu da söyleyelim ki bu kapı, hem bütün kâinatı içine alacak kadar geniş, hem de hem de bir toz zerresi sığmayacak kadar dardır. Bahusus senin kervan dolusu kitapların ve her adımda yoluna kesen aklınla ilimin oraya asla sığmaz. Bu yüklerden kurtulmadıkça oraya giremezsin. Bu kapıdan geçmek için, her şey gibi onları da bir kenara bırakmak lâzımdır.”* (Y.N.G, s.37) diyerek, aklın yüzeyselliğini ve derinlerden habersizliği vurgulamıştır.

Akıl, gerçeği tümüyle kavrayamaz. Zira gerçek, aklın alamayacağı kadar kaotiktir. Akıl, bu gerçeklik karşısında ancak hayret edebilir. *“ O’nun akıl durduran terazisine şaşmayanların aklına akıl dememeli idi.”* (M.İ., s.186) diyen yazar, gerçeğin keşmekeşi karşısında aklın kifayetsizliğine bir kez daha değinmiştir. Yazarın, bütün kâinatı içine alabilecek kadar geniş ve bir toz zerresi sığdıramayacak kadar dar şeklinde tanımlandığı kapı, gönül kapısıdır. İnsan kalbi, Allah’ın tecelli ettiği yer olması itibarıyla önemlidir. Hiçbir yere sığamayan Tanrı, mümin kulunun kalbine sığdığını söylemiştir. Kâinat, Kutsal’ın tecellilerinden ibaret olduğuna göre, içine Kutsal’ı sığdıran kalp, tabi ki *“bütün kâinatı içine alacak kadar geniş”* olacaktır. Yine Hak sevgisinin filizlendiği bir kalp, *“ bir toz zerresi barındırmayacak”* niteliğe sahiptir. İman eden bir kalpte, Allah’tan gayrı bir düşünce, Allah ile ilgili bir şüphe bulunmamalıdır. Gazâlî: *“ Kul, hakiki marifeti elde ettiğini, gönülünde Allah’tan başka bir sevgiliye yer vermediği zaman anlar.”* (Gazâlî: 73) derken, kalbin Allah’tan gayrisına kapalı olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Eğer aklın rehberliğinde yola çıkılırsa, zaten septik bir karaktere sahip olan akıl, kalbe er geç bir toz zerresi konduracaktır.

“ Akıl daima Birliğe varmak için uğraşır ve bize o yolu gösterir. Ama biz, birliğe akıl yolu ile varamayız, zira akıl bilgi kazanma esnasında kendi objesinden ister istemez ayrı kalmak zorundadır. Akıl yoluyla elde ettiğimiz bilgide, bilgiyi alan insan (idrak eden suje) ile bilgi konusu olan şey (obje) birbirinden ayrıdır. Hâlbuki birlikte böyle bir ayrılık olmaz. Demek ki aklın karakteri (diyalektik) bizim, onun gösterdiği hedefe ulaşmamıza elvermiyor.” (Güngör 1991: 47) diyen Güngör, idrak edenle idrak edilenin birbirinden farkı olduğunu, bu nedenle cüz’i aklın külli akli anlamaya muktedir olmadığı belirtmiştir.

Aklın sınırları üzerinde düşünen birçok kişi, Ayverdi’inde vurguladığı gibi, kâinatın akıl durduran terazisi karşısında hayrete düşmüştür. İnsanoğlu, yaratılış sırrına ve ölümün ötesine hâkim değildir. Yazar: “*Bizi hiddet ve isyana sevk eden birçok hâdiseler var ki, çocuğun tabiat kanunlarını bilmeyişi gibi, hilkatın daha derin sırlarına olan bilgisizliğimizden ileri geldiği ne kadar aşikâr değil mi?*” (M.B.G., s.172) derken, elimizi uzattığımız halde bir türlü yakalayamadığımız, âşinası olamadığımız bu sırlara değinmiştir. Gazâlî de, felsefe, mantık gibi akla dayanan ilimlerin, hakikate ulaşmak için bir vasıta olamayacağını belirtmiştir.

Sahip oldukları sınırlı aklına aldırış etmeden, hakikati, sınırları zorlarcasına didikleyen; sonra da, hilkat sırrına olan yabancılığından dolayı isyan ve inkâr yoluna girenler mevcuttur. Pozitivistler ve materyalistler insanlığın dini safhayı geride bırakmak üzere olduğunu ve “*Dinler ya da geç bilime boyun eğmek zorunda olan, tarihi sınırlı fenomen olduğunu*” (Wach 2004: 66) iddia etmişlerdir. Sadece aklın cephesinden dini tetkik ederek gerçeğe ulaşamayacağımız kesindir. Allah’ın varlığını ispat etmek için fizik, metafizik, ilmî ve ahlâkî birçok delil ortaya atılmıştır. Fakat Allah’ın varlığına akıl ile nüfuz edilemez. Zira akıl, kendisini yaratan ve akli aşan bir varlığı asla kavrayamaz. Bazı materyalist filozoflar, insanı tanımlayarak Tanrı’dan kurtulmaya çalışmışlardır. “*Allah’ı inkâr edip, insanı âlem ve madde içinde eritmek materyalist felsefenin işidir. Âlemi ve insanı Allah ile birleştirmek ise panteist anlayışların kârıdır. Bu ifratların hepsinden kurtulmak, Allah’ı ve yaratıcılığını, O’na teslimiyeti kabul etmekle mümkün olur. O zaman varlıklar, değerlerine göre âlemde yerlerini bulurlar.*” (Cebecioğlu 2005: 51) diyen Cebecioğlu ne de güzel söylemiştir. İnsan beyni, müthiş bir yapıya sahip olsa da, bizim beynimizin sadece küçük bir kısmını kullanarak harikalar yaratabilsek de; sahip olduğumuz muhakeme gücüyle, gerçekliğin tümünü algılamamız mümkün değildir. Zira bu yetenek, tümüyle bize verilmemiştir. Bu nedenle akıl süzgecinden geçirdiğimizde havada kalan, hiçbir kareye oturtamadığımız durumları, ilahi emir gereği kabûl etmek gereklidir. Kur’ân’ın “***Ayetlerimiz hakkında tartışınlar, kendileri için kaçacak bir yer olmadığını bilsinler.***” (Şûrâ-42/35) diyen ayetini dikkate alarak; dinin akıldan çok kalp işi olduğunu hatırlamak bizler için daha hayırlı olacaktır.

Materyalist felsefenin Tanrı’yı silme çabası her şeyden önce insan tabiatına terstir. İnsan, şiddetle inanma ihtiyacı duyan bir varlıktır. İnanma, insanın varlık temelinde bulunan bir ihtiyaçtır. İnsan inanmadan yoksun olamaz ve inanma yok edilemez. Zira inanmayı yok etmek, insanı yok etmektir. Akıl ve mantık perdesinin ardına sığınıp, anlayamadığını yok farz eden bir

anlayış ne denli mantıklı olabilir? Göz ardı etmemek gerekir ki, insan cahili olduğu şeylerin münkiridir. *“Allah’ın varlığı, bizim bilme imkânlarımızın sınırlarını aşar, tecrübe ve idrak dünyamızın ötesinde, gerisindedir. Bizi O’nun varlığının objektif bilgisine götüren bir yetimiz, istidadımız yoktur. Başka türlü dendikte O, kendi varlığını bizim idrak alnımıza vermemiştir.”* (Aydın 1991: 154-155) Ancak bizler, O’nun varlığından elbette şüphe etmeyiz. Gerek kendi varlığımız, gerekse kâinatın işleyişi bizi her lahza O ‘na ulaştırır.

Mutasavvıflar aklın, Allah’ı zatıyla idrak etmekten aciz olduğunu bildirirler. Peygamberimiz de Allah’ın zatı hakkında tefekkür etmeyi, ümmetine yasaklamıştır. İnsan ancak Tanrı’nın isimleri ve sıfatları üzerinde düşünceye varabilir. Çünkü O, sadece isim ve sıfat mertebesinde anlaşılabilir. Joachim Wach: *“Her şey değil, ancak benim her ne şekilde olursa olsun, doğalarına iştirak ettiğim şeyler anlaşılabilir.”* (Wach 2004: 191) diyerek, insanın ancak kendi gibi olanı anlayabileceğini belirtmiştir. Biz Tanrı’nın doğasına iştirak edemediğimize göre ve Tanrı, bizim gibi değil, bizden fazla bir şey olduğuna göre; O’nun zatını anlamaya çalışmak, ne kadar anlaşılır? *“ Hakkı akıllar ve fikirler idrâk edemez, cihetler ve boyutlar O’nu ihata edemez; gözler ve basiretler, marifet ve müşahedesini kuşatamaz.”* (Konevî 2004: 26) diyen Sadreddin Konevî, insanın Kutsal’ı algılama ve anlama konusundaki kifayetsizliğine değinmiş ve bize *“ Gözler O’nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder.”* (Enâm-6/103) diyen Kur’ân ayetini hatırlatmıştır.

Yazarın: *“Senin kervan dolusu kitapların ve her adımda yolunu kesen aklınla ilim araya asla sığmaz.”* (Y.N.G., s.37) diyerek anlatmaya çalıştığı; ardında bizim için, bilinmezliğin koca karanlığını barındıran bu kapının anahtarı, elbette akıl değildir. Cüneyd, marifetin Allah’ın ilmi karşısında kendi cehaletinin farkında olmaktan ibaret olduğunu belirtmiştir. Bu durumda Allah’ın zatı hakkında tefekkür, cehaletten öte bir şey değildir; marifet ise, Sonsuz’un akıllara durgunluk veren kudreti karşısında, sonlunun duyduğu hayrettir.

13. VECD VE SEKR

Arapça bir kelime olan vecd, bulmak anlamına gelir. Salikin zorlaması olmadan, kalbinde beliren hâle vecd denir. Diğer bir deyişle, salikte irade dışında hâsıl olan zevk halidir.

Vecd denildiği zaman direkt olarak akla gelen ve tasavvuf literatüründe çok sık kullanılan bir terim de tevâcüd'tür. Tevâcüd tabiri, salikin kendini zorlayarak vecd halini elde etme çabası için kullanılır. Salikin kendini zorlaması, zikir, dans veya yaptığı çeşitli hareketler aracılığıyla olur. Mevlevî tarikatının temel karakteristiği olan sema, bir nevi tevâcüdtür. Mevlana'nın, şiirlerinin çoğunu, müzik eşliğinde, kendi eksenini etrafında dönerken terennüm ettiği söylenmektedir. *"Musiki, onda aşkımızı seyrettiğimiz en parlak aynalardan biridir."* (Y.N.G., s.275) diyen Sâmiha Hanım'ın da belirttiği gibi; müziğin, aşka getiren, kendinden geçiren eşsiz bir yönü vardır. Başta Mevlana olmak üzere, Mevleviler de, musikinin bu özelliğinden yararlanmışlar ve müzik eşliğinde gerçekleştirdikleri, semayı, vecde götüren bir köprü olarak algılamışlardır. Schimmel, sema için: *"Bu nihai deneyim daima, insanı sık sık vecd olarak tanımlanan bir deneyim içinde cezbe haline sokan ve kendinden geçirebilen ilâhi lütfün özgür edimi sayılır."* (Schimmel-a 2004: 193) demiş ve semayı, güneşin etrafında dönen özgür ruhların sonsuz raksında yeniden dirilmek olarak tanımlamıştır. Tasavvuf kitapları, dansın en eski dinsel etkinliklerde bile görüldüğünün altını çizmiştir. Yine, Hristiyan kiliselerinde, vecde yol açtığı için dansın yasaklandığı da bildirilenler arasındadır. Ehlişünnetin çerçevesinden baktığımızda, dans ve benzeri her türlü ritmik hareketin caiz görülmediğini söyleyebiliriz. Mevlevilerin dönmesi, Rıfailerin ateşe girmesi, hep vecde ulaşma çabasından kaynaklanmaktadır.

Mevlâyı arayıp bulma çabası olan tevâcüdte sadece dans etkinliği kullanılmaz. Bu bağlamda zikir de önemli yere sahiptir. Vecd halini talep eden kişi, öncelikle kalbini şeriat hükümleriyle arıtmalıdır. Temiz kalbe sahip olduktan sonra salik, abdestini alarak farz namazlarını eda etmelidir. Bu şartları yerine getiren sâlik, esmayı hüsnayı zikretmeye başlayarak, Allah'ın isim ve sıfatları hakkında tefekkür eder. Tevâcüd için gayret etmek, salikten, lütuf ve ihsanda bulunmak Hak'tandır. Tevâcüd dış kuvvetler aracılığıyla meydana geldiğinden bazı mutasavvıflar, tevâcüdün kişideki vecd halinin zayıflığının bir göstergesi olarak algılamış ve hoş karşılamamışlardır.

Salikin yalvarış ve yakarışlarla vecde varmayı istemesi ve bir müddet sonrada cezbe halinin meydana gelmesi olarak tanımlanabilen tevacüdün nihayeti vecd, vecdin nihayeti ise vücuttur. Vecdin son noktası, genellikle tevhid kavramıyla ifade edilir. Tevhid Allah'ın birliğini bilmektir. Seyyid Şerif Cürcâni: “ *Tevhid başlangıç, vücûd sondur. Vecd ise, başlangıç ve son arasında bir bağdan ibarettir.*” derken; Eraydın: “*Tevacüd deniz kıyısına varmak, vecd denize girmek, vücud da denizde boğulmaktır.*”(Eraydın 2004: 195) demiş ve güzel bir benzetme ile bu üç kavram arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmıştır.

Vecd hali, bir çeşit sarhoşluk haline benzetilmiştir. Vecd, sarhoşluk ve ayıklık olmak üzere iki merhaleden müteşekkildir. Ayıklık hali, sarhoşluk halinden sonra gelir. Mutasavvıflar bu iki hali, cem ve tefrika (birleşme ve ayrılma) olarak isimlendirmişlerdir. Sarhoşluk halinde salikin Allah'tan gayrı hiçbir şeyin farkında olmadığı, ayıklık halinde de idrak ve şuurun açık olduğu ancak, görülen ve işitilen her ne varsa, bu dünyaya ait şeyler olmadığı bildirilmiştir.

Vecd halinde kişide, birtakım fizyolojik değişimlerin görüldüğü kaydedilmiştir. Vecde kapılmış ve kendinden geçmiş salikin kalp atışı hızlanır, nefsi kesilir duyu faaliyetleri durur ve bedeni hareketsiz kalır. Batıda mistisizm hakkında yazılan kitaplar, vecdin dış görüntüsü itibarıyla sara nöbetlerini hatırlattığını bildirmişlerdir. Tüm tanımlamalara rağmen vecd, kişinin kendi içinde yaşadığı içsel bir deneyim olduğundan, vücutta nasıl bir reaksiyon meydana getirdiğini; tam olarak açıklayabilmek imkân dışı görülmektedir. Cavit Sunar: “*Anladığımız bütün şeyler, önce ruhumuzda saklanır ki buna içe ait kelam denir. Öyle haller vardır ki, dile getirilmiş kelimadan çok daha üstün ve kıymetli olur. Çünkü her bir duyguyu, kelimelerle tamamıyla deyimleyebilmekten aciziz. İşte vecd ve temaşa halindeki haller, sözle deyimlenemez olan sırf içe ait bilgilerdir.*” (Sunar 2003: 22) derken, bu imkânsızlığı anlatmaya çalışmıştır. Sâmiha Ayverdi de, Yolcu Nereye Gidiyorsun'da kaleme aldığı şu satırlarda: “*Ben üç çeşit ilim tanıyorum ki, bunlardan biri sırf maddidir, aklımızla öğrenir ve gene akılları çanağını açan beşeriyete saçarız. Diğeri mânevî ilimdir ki, o da ancak söylenir. Fakat üçüncüsü ne maddi ne de mânevî olan bir bilgidir. Buna bir gizli sır, bir cezbe yahut da vecd denebilir ki, ancak Mevlâ ile kul arasında kalır.*” (Y.N.G., s.37) demiş ve vecd hâlinin, Tanrı ile kul arasında yaşanan kişisel bir deneyim olduğunu vurgulamıştır.

Mutasavvıflara göre salik, vecd halinde iken ferdi vasıflardan tamamıyla sıyrılır ve Allah'ın vasıflarına bürünür. Güngör, bu konuda: “ *Vecdin götürdüğü birlik, mutlak varlığın ferdi varlığa galip gelmesi ve böylece ihsan ve Tanrı ikililiğinin ortadan kalkmasıdır. Allah'ın galebesi, insanı kendi melekelerini kullanmaktan mahrum bırakılır; öyle ki yapan eden artık insan değildir. Bu yüzden sûfiler, vecd halinde söylenen şeyleri daima hayra yarar ve bunlardan dolayı sûfiyi sorumlu tutmazlar.*” (Güngör 1991: 151) demiştir. İşte Güngör'ün, “vecd halinde söylenen şeyler” şeklinde ifade ettiği sözlere şathiye adı verilir. Arapça, kıpırdanma, hareket vb. anlamlarına gelen şatah kelimesi, konuşurken ölçüyü kaçırmayı ifade etmektedir. Ünlü Mısır mûrşidi Hermes Toth: “Düşüncelerimizden hiçbirinin Allah'ı tasvir edemeyeceğini, şekilsiz olan bir varlığın duyularımızla idrak edilemeyeceğini, zamandan münezze olan zamanla ölçülemeyeceğini; fakat bütün bunlara rağmen, Allah Teâlâ'nın bazı seçkin kullarına, kendi yüksek kemâlinde bazı tecellilere mazhar olma kabiliyetini ihsan edebileceğini ve bu tecellilere mazhar olanların, gördüklerini ve hissettiklerini avâma anlatacak kelime bulamadıklarını söylemiş; böylece Allah'ın lûtufta bulunduğu kullarının, kelimelere sığmayan durumunu anlatmaya çalışmıştır.

Vecd hâlinde iken yaşanan durum olağanüstü olduğundan, bu durumu anlatan ifadeleri, olağan yorumlarla ele almak, elbette sağlıklı sonuçlar doğuracaktır. Ethem Cebecioğlu: “*Vecd hâlinde bulunan sûfi, şeriata muhatap akıl tavrını aşmış, aklın kurallarının çalışmadığı farklı bir alana geçmiştir. O alanda olaylar bütün olarak kavranır: O alanda zaman zaman ve mekân olgusu söz konusu değildir, sürekli bir an vardır; o sırada sadece o an yaşanmaktadır. Akıl alanında bulunan insan, zamanlıdır, mekânlıdır; olayları kesintili olarak parça parça değerlendirmektedir; faaliyeti zaman, mekân boyutlarından azâde değildir. Akıl üstü olanların kuralları ve özelliği, akıl alanında geçerli değildir. İşte bir sûfinin şatahatını anlamak, o şatahatın söylendiği akıl ötesi alana geçmek ve o alanın kurallarına göre değerlendirmekle anlaşılabilir.*” (Cebecioğlu 2005: 595) diyerek konuya açıklık getirmiş ve vecd ürünü olan sözleri yorumlarken, akıl engelini aşmak gerektiğinin altını çizmiştir.

Şathiye denilince, hemen herkesin aklına Hallac-ı Mansur isminin geldiği bir gerçektir. Onun ilginç bir ölümle sonlanan, dramatik hayat hikâyesi, üç aşağı beş yukarı herkesin kulağına ilişmiştir. Yaşadığı her ne ise, bu hâlin yükünü kaldıramayarak “Ene'l-Hakk” (Ben Allah'ım) diye bağırarak ve bu sözü yüzünden idam edilmiştir.

Mansur'u idam eden zihniyeti, Kur'an'ı daha dikkatli okumaya davet etmek gerekir. Yıllar önce İbn Arabî: “*Yüce Kur'an'ın denizine dal, eğer nefesin genişse... Yoksa Kur'an'ın zahiri anlamını açıklayan müfessirlerin kitaplarını mütalâa etmekle yetin; o denize dalma, yoksa helâk olursun. Çünkü Kur'an denizi çok derindir.*” (Arabî-a 2006: 17) diyerek, Kur'an'ın meramını anlamayan zihinleri, Kur'an'a karşı dikkatli olmaları konusunda uyarmamış mıdır? Hz. Mûsâ'nın hayatı Kur'an'ı Kerîm'de ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Mûsâ, yollara düşüp yolunu kaybettiğinde, Tûr tarafında bir ateş görüp yanına gitmiştir. O mübarek vadinin sağında bulunan bir ağaç, Mûsâ'ya: “*Ey Mûsâ! Şüphesiz ben, evet, ben Âlemlerin Rabbi olan Allah'ım .*” (Kasas-28/30) diye seslemiştir. Allah'ın her şeyi konuşturmaya kadir olduğunu (Fussilet-41/21) bize söyleyen, yine o kutsal kelam değil midir? Şu halde, intak edenlerin en yücesi olan Allah'ın, bir ağacı bile konuşturduğu bilinirken; Mansur'a Ene'l Hakk dedirtmediğini kim ispatlayabilir ki?

Kâinat sahnesinde Tanrı'nın hüküm sürdüğü, O'dan gayrı ne varsa, hepsinin bir bir silindiği içsel bir sıkışma ve patlama anı olarak tanımlayabileceğimiz vecd halinin bir mahsülü olan şathiye; mantık itibarıyla şeriata uygun düşmeyen cümleler barındırabilir. Bu durumda söylenenlerin kul değil, Allah kelamı olarak algılanması gerektiği, mutasavvıflar tarafından kabul gören bir görüştür. Kur'an'ın, Bedir Savaşı mucizesini dile getiren “*Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı.*” (Enfâl-8/17) diyen ayeti, Allah vasıflarının kula galebe geldiği bu eşsiz anları anlatmaktadır. Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi: “*Söyleyen Nâsır (Allah) idi, Mansûr andan terceman olur.*” derken, bu anlatılması zor durumu, bir solukta açıklama irfanını göstermiştir.

Arapça bir kelime olan sekr ise sarhoşluk anlamına gelmektedir. Mutasavvıflar sekri, kalbe gelen vâridin etkisiyle sâlikin kendinden geçmesi, olarak tanımlanmaktadır. Sekr hâlinin zıddına sahv adı verilir. Sarhoşluğu ifade eden sekrin tersine sahv, ayıklığı ifade eder. Yani sekrin sarhoşluğuna kapılan sâlikin, bu hali kaybetmesidir. Sekr halini yaşayan kişinin, tıpkı vecde kapılan sâlik gibi, şeriata aykırı sözler söyleyebildiği belirtilmiş ve bu sözleri de şathiye olarak algılamak gerektiği vurgulanmıştır. Yazar, kalbe gelen hislerin yüküne tahammül edemeyen kişilerde meydana gelen meczubluk halini, içmeden sarhoş olmak düşüncesiyle yansıtmıştır. “*Dudaksız, kadehsiz sarhoşluk, insanoğlu için ne baht, ne devlet, ne saadet.*” (İ.E.K., s.203) dediği satırlarda, sekrin getirdiği mânevî sarhoşluktan söz etmiştir. Yine Mesihpaşa İmamı'nın çekilmez, ayyaş karakteri Tahir'e “*İçmeden sarhoş olmayı öğreneli beri*

masa başında hiç oturmam .” (M.İ, s.162) dedirten yazar, içki şişesi ile âdeta aynileşmiş olan Tahir’i kadehsiz, dudaksız sarhoş eden ve ona mânevî sarhoşluğun doyumsuz hazzını tattırmış olan ilâhi kudrete dikkatleri çekmiştir.

Gazâlî, kişinin gönlünü her türlü kayıttan arındırması gerektiğini, birtakım hakikatlerin, ancak arınmış bir gönle zuhur edilebileceği bildirmiştir. Nakşibendî’nin: *“Tevhid tamam olunca, cezbe zuhur eder. Cezbe zuhur edince, Allah Teâlâ’dan gayrı her şey yok olur.”*(Nakşibendi 1983: 24) diyen ifadesine bakılırsa, cezbenin kaynağı olarak tevhid inancını gösterebiliriz. Ona göre, cezbe anında, masivada olan ne varsa, hepsi silinmektedir. Yazar da: *“Mest, o kimsedir ki, ne söyleyecek sözü, ne de dinleyecek iktidarı vardır. Gören göz, işiten kulak mest olamaz. Mest olan, Sûr’un üflenmesinden bile kendine gelemaz.”* (Y.N.G., s.342) diyerek, sekr halindeki kişinin Tanrı’dan başka hiçbir şeyi algılamadığını vurgulamak istemiştir. Sûr’un sesi, *“Yeryüzü ve dağların birbirine çarptırıldığı”* (Hâkka-69/14) korkunç kıyamet anının başladığını, mevcudâta bildiren sestir. Kur’ân sûr hakkında: *“Sûr’a üfürüleceği ve Allah’ın dilediği kimselerden başka göklerdeki herkesin, yerdeki herkesin korkuya kapılacağı günü hatırla.”* (Neml-27/28) derken elem dolu bir yolculuğun bizim için çalan çanları duymamak veya bu sese kayıtsız kalmak elbette imkân dışıdır. Vecd halinin kişiyi fazlasıyla kendinden geçirdiğini belirten yazar; bu durumun ehemmiyetini anlatmaya muktedir olabilmek adına, böyle mübalağalı bir anlatımı seçmiş olmalıdır.

Mutasavvıflar tarafından, vecdi doğuran kuvvetin ne olduğu uzun uzun düşünülmüş ve nihayetinde aşkta karar kılınmıştır. Vecd durumu, ancak aşk ve iştihak sarhoşluğu ile kendinden geçen kalpte belirir. Vecdin doğabilmesi için, kalbin ilahi aşkın hararetiyle cilalanması gerekir. Sâmiha Ayverdi: *“ Beni Sinan’ın annesinde çıplak bir vecd görmeye sevk eden, sırf kendi sezişim olmuştur. Yoksa o bana, bazı bazı yüzüne geçen şiddetli aşk ifadesinden ve gözlerinden taşmasına mani alamadığı kuvvetli ve yaman bir vecd tufanından başka en küçük ima ve belirtide dahi bulunmamıştır.* (Y.N.G., s.317) dediği satırlarda, aşk ve vecdi aynı cümle içinde kullanarak, aralarındaki ilişkiyi vurgulamaya çalışmıştır. Eraydın: *“Vecd, aşk ve muhabbetin bir neticesidir.”*(Eraydın 2004: 194) demiş, aşkı vecdin nedeni; vecdi de aşkın sonucu olarak algılamıştır. Aşkın en mükemmel arındırıcı olduğunu, onun girdiği kapıdan cümle kötülüklerin çıkacağını unutmamak ve aşksız kalbi bedende barındırmamak, eşref-i mahlûkat olabilmenin yegâne vasfı olmalıdır.

14. VAHDET-İ VÜCÛD

“ Hep sûrete girdi sırr-ı vahdet

Mânâ-yı kadîm buldu sûret ”

-Şeyh Gâlib-

Arapça bir terkip olan vahdet-i vücûd, varlığın birliği anlamına gelmektedir. Kâinatta Allah’tan başka varlık olmadığını idrak etmektedir. Vahdet-i vücûd, okunarak öğrenilen bir felsefe değil, yaşanarak öğrenilen bir tecrübedir “*Bir ben vardır bende benden içeru*” diyen Yunus’u anlayabilmek için, onun yaşadıklarına az buçuk aşına olmak gerekir.

Tevhid anlayışı, tüm Müslümanların ortak paydasıdır. Birlik şuurunun kalıplaşmış ifadesi olan kelime-i tevhid hakkında, Schimmel: “*Tevhidin ilk kısmı olan lâ (yokluk) kılıcı aşağı öldürür. Geriye Allah’tan başka hiçbir şey kalmaz.*” (Schimmel-a 2004: 152) demiştir. Schimmel’in de ifade ettiği gibi tevhidin olduğu yerde, birlikten başkası yoktur. Peygamber Efendimiz (S.A.V.) bir hadisinde: “ *Benim ve benden önceki peygamberlerin söylediği en faziletli, en değerli söz lâ ilâhe illallah sözüdür.*” diyerek, İslamın ilk cümlesi olan kelime-i tevhidin ve vahdet düşüncesinin önemine değinmiştir. Allah’tan gayrı var bilmemek ve ancak O’nun varlığıyla var olmak olarak açıklayabileceğimiz tevhid şuru, sûfilere birbirine bağlayan en kuvvetli bağıdır. Tasavvuf erbabının sıkça kullandığı “ *lâ mevcûde illa Hû* ” (Allah’tan başka mevcut yoktur) sözü, bunun en açık kanıtıdır. “*Her ne ki görülür, o var değildir; varlık gösterici bir yokluktur. Her ne ki görülmez, o, yokluk perdesiyle gizlenmiş bir varlıktır. İşte asıl vücudu olanlar bunlardır.*” (M.B.G.,s.59) diyen satırlar, Ayverdi’deki vahdet anlayışının bir tezahürüdür.

Vahdet-i vücûd doktrinin temelinde, cümle yaratılmışın ortak bir özden geldiği fikri yatmaktadır. Olaya felsefenin penceresinden baktığımızda, ilk gözümüze çarpan filozof özünde Eflatun olacaktır. Eflatun’un döneminde varlık konusu epeyce gündemde kalmış, varlığın birlik mi (vahdet) yoksa çokluk mu (kesret) bulunduğu muamması, hayli zaman kafaları kurcalamıştır. Heraklitos ve onun takipçileri, her şeyin fenomenlerden ibaret olduğunu ve fenomenlerin

devamlı değişim halinde bulunduğunu söylerken; Eflatun’un yükselen sesi, değişen kavramların yanında, değişmeyen kavramların da var olduğunu söylemiştir. Böylece Eflatun Heraklit’in her daim değişim yaşıyan fenomenleriyle; Sokrates’in değişmez kavramalar felsefesini uzlaşımçı bir yaklaşımla ele alarak ideler teorisini ortaya atmıştır. Bu teoriye göre, fenomenler dünyası (görüngüsel olan) ve ideler dünyası (öz) mevcuttur. Fenomenler çeşitlidir ve sürekli değişime uğrar. Fakat tüm fenomenlerde bulunan ve onları birbirine bağlayan ortak bir öz vardır. İşte bu ortak öze, Eflatun “ide” adını vermiştir. İde, ebedi olandır. Görünmeyen güzellik olarak da tanımlayabileceğimiz idelerin ortak özü Tanrı’dır. Eflatun’nun bu teorisinden hareketle ideleri, yegâne güzelliğimiz olan ruhumuz olarak algılayabiliriz. “ *Ona ruhundan üfledi.*” (Secde-32/9) diyen Kur’ân ayetinin de belirttiğı gibi ruh, insanın Tanrı’dan olanıdır. Fenomen ise, günlük hayatta gözümüzün iliştığı, duyularımızın algılayabildiğı her şeydir. Fenomenler devamlı değiştiğı halde ideler değişmez. İdeler ne kadar bâki ise fenomenler de o kadar fânidir. Ve fâni olanın mutlak bir vücudu, mutlak bir varlığı olamaz. Hal böyle olunca, mutlak vücut ve izafî vücut kavramları karşımıza çıkmaktadır.

Vücut, varlık anlamında kullanılmaktadır. Mutlak vücut, Hakk’ın zatından ibarettir. O, gerçek varlıktır. Ezeli ve edebidir. Her şeyden münezzehtir ve münezzehe olan mukayyet akıl ile idrâk edilemeyeceğinden, Allah’ın zâtı hakkında çok şey söyleyebilme olanağıımız yoktur. İzâfi vücut ise, mutlak vücuda dayanan, mutlak olandan mülhak olan mevcudâtın vücududur. Tasavvuf ıstılahında izâfi vücut, mümkün vücut, mukayyed vücut, zıllî vücut (gölge vücut) olarak da anılmıştır. İzâfi olanlar olarak, cüz’i akılla külli olanı algılayamayacağımızdan ve Kur’ân’ın “*O’nun benzeri hiçbir şey yoktur.*” (Şûrâ-42/11), “ *Hiç bir şey O’na denk ve benzer değildir.*” (İhlâs-112/4) diyen ayetleriyle bizleri uyarmasından olacak ki, iman eden herkes, Allah’ın zâtı hakkında yorum yapmaktan kaçınır. Bu mantık doğrultusunda tüm sûfiler, Allah’ın zâtı için “Sonsuz nur” ifadesini kullanmışlardır. Sâmiha Ayverdi’nin İnsan ve Şeytan’da “*Âlemde tek bir nurdan başka bir şey yoktur, fakat o nur, türlü türlü zuhurlarla görünmüştür. Hak nurdur ve O’nun değişik görünüşleri de âlemdir. İşte tevhit budur ve bundan ve başkası da vehim ve gururdur.*” (İ.v.Ş., s.233) diyen cümleleri, bakınız Mesihpaşa İmamı’nda kendini nasıl göstermiştir: “*Şu mükevvenatta Allah’ın vücudundan gayrı mevcudun var olması mümkün değildir. Ama o vücudun zâhirî var bâtını vardır. Bâtını bir nurdur ki, renksiz, nişansız ve sonsuzdur, âlem bu nur ile dopdoludur. Hayat, ilim, irâdet ve kudret bu nur iledir. Eşyanın görmesi, işitmesi ve söylemesi, hareket ve hayatları hep bu nurdandır. Belki cümle varlık bu nurdur ve onun mazharlarıdır.*” (M.i., s.147) Yazarın vahdet anlayışının bir tezahürü olan bu satırlar nazıridikkate alınırsa, Ayverdi’nin de birçok mutasavvıf gibi Tanrı’yı sonsuz nur olarak

tanımladığı anlaşılacaktır. O, kâinatta hareket ettirici olan yegâne kudretin Tanrı olduğunu, mevcudâtın ise (mümkün varlıkların) o sonsuz nurun türlü türlü yansımalarından ibaret olduğunu vurgulamıştır. Eraydın, bu konuda: “ *Eşyaya nispet eden vücud, gerçek vücud olmayıp, O’nun esma ve sıfatının tecellilerinin çeşitli şekillerde görüntüsüdür.*”(Eraydın 2004: 218) diyerek, mukayyed vücudun, mutlak vücudun tecellisinden başka bir şey olmadığını belirtmiştir.

Hallac-ı Mansur’un Ene’l Hak sözü yüzünden öldürüldüğüne daha önce değinmiştik. Bu sözden maksat Allah’a şirk koşmak değil; eşyanın, mutlak vücud ile kaim, mutlak vücudun da eşyada zâhir olduğuna işaret etmektedir. “*Masiva, görünür ve görünmez bütün nefisleri ve ruhları, nâmütenahi cisimleri hâvi bulunan imkân âlemidir. Şu halde masivanın vücudu yoktur. Eğer akıl hükmüne göre bir gayrilik mânânası tasavvur olunmak lazım gelse, Allah’ın masivası ilâhi bilgi suretlerinden ibaret olan a’yân-ı sabitenin taayünlerinden ibarettir ve her ne zaman ilâhi bilgi suretleri olan a’yân-ı sabitenin taayünleri ile çoğalan izafî vücud itibar olursa ona mâsivallah denir ve âlem adı ile adlandırılır. İşte, bu açıdan mâsivada taayyün etmiş olan eşyanın, Allah vücuduna nispeti, gölgenin ışığa nispeti gibidir. Yani bir kimsenin gölgesi kendi nefsinde yok ve o kimse ile mevcut olduğu gibi, Eşya da kendi nefsinde yoktur ve Hakk’ın vücudu ile mevcuttur.*”(Sunar 2003: 137) diyen Cavit Sunar, eşyaya masiva denmesinin nedenini, eşyanın kendi zatıyla kaim olmayıp izafî vücud ile mevcut olmasına bağlamıştır. Allah’tan feyizlenip gelen mümkün varlıklar için kullanılan gölge-ışık benzetmesi tasavvuf literatüründe sık sık karşımıza çıkmaktadır. İbn Arabî de, âlemlerin mutlak vücud ile kaim olabilen arazlar olduğunu belirtmiş ve bu durumu gölgenin sahibine olan nispetine benzetmiştir. Nasıl ki gölge sahibine muhtaçtır ve gölgenin sahibi o gölgeden müstağnidir; mümkün varlığın da, mutlak varlığa o nispetle ihtiyacı vardır. “*Kâinatta ne varsa hepsi vehim ve hayaldir. Ya aynalardaki aksiler, ya da gölgeler gibidir.*” diyen Mevlâna Câmi de, Allah’tan gayri bütün varlıkların itibârî olduğuna dikkatleri çekmiştir. Belki de bu gölge benzetmeleri yüzünden, mevcudâtı oluşturan mukayyet varlıklar, zıllî vücud olarak adlandırılmıştır. Gölge ışık benzetmesi yanı sıra tasavvufa gönül vermiş birçok sûfi su-buz benzetmesini kullanmıştır. Durumu daha anlaşılır kılan bu teşhibe göre, yaratıcı ve yaratılmış, bir başka deyişle mutlak vücud ve izafî vücud, su ve buz gibi aynı maddenin farklı tezahürlerinden ibarettir. Yine vahdet anlayışını, kelimelerle sığdırmaya çalışan tasavvuf kitapları Mevlânâ Celâleddin Rûmî’nin yapmış olduğu kor-ateş benzetmesine değinmiştir. Rumî, Hallac’ın Ene’l-Hak diyen şathiyatından hareketle, bu tevhit halini yaşayanları, ocağa atılan demir parçacına benzetmiştir. Rumî’ye göre, öz itibarıyla ateş ve demirin birleşmesi imkânsız olsa da, ateşe atılan demir o denli kor haline gelir ki artık kendini ateş addeder.

Konuya Sâmiha Ayverdi cephesinden baktığımızda onun: “*Ve biz, aynı cevherden gelen yaratılmışları hem ayrı hem de aynı olarak kabul etmeye mecburduk.*”(Y.N.G., s. 149) dediğini görürüz. Yazarın bu cümlesi, birkaç satır yukarıda, mutasavvıfların düşüncelerinden verdiğimiz muhtelif örnekler aracılığıyla da anlatmaya çalıştığımız gibi, mutlak vûcud ile mukayyet vûcudun öz itibarıyla aynı olduğunu, aynı cevherden geldiğini belirtirken; “*Vücutsuzluk vücadum oldu, sermayesizlik sermayem oldu. Ne vakit ki yokluğun, varlıkları içine alan azâmeti arasına düştüm, öyle bir iktidar ve kudretle canlandım ki, hayat sahibi olan her şeyin bu yokluktan doğduğunu gördüm.*” (Y.N.G., s.135) diyen satırları da, var olan tüm mevcudâtın, kaynağını bu söz konusu cevherden aldığını belirtmiştir.

Yazar, vahdet-i vûcud düşüncesini tümüyle şirkten ibaret görenleri de atlamamış, bu zihniyetteki kimselerin tereddütlerini, çizmiş olduğu Halis Efendi karakteriyle açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. Mesihpaşa İmamı Halis Efendi’yi, “*Mamañih o hayatını, bilhassa fikir hayatını, başından alıp, sonuna kadar süzgeçten geçirecek bir cesarete de sahip değildir. Bu yüzden de içinden çıkamadığı, çıkmak içinde hamle ve hareket yapamadığı bulanık ve dolaşık düşünceler, bir rahatsızlık, bir kasvet, bazen hüznün bezen de hiddet tecellileriyle kendini gösteriyordu. Ne zaman düşünmek istese, çocukluğundan beri ağzını tıkayan: “ Sus, kâfir olursun! ” tehdidi, ateşten kamçısını sırtında şaklatır ve onu hakikaten sustururdu.*” (M.İ., s.31) şeklindeki ifadelerle tanıtan yazar, Halis Efendi’nin vahdet-i vûcud hakkındaki düşüncelerini şu satırlarla vermiştir: “*Neydi? Cehennem neydi? Cennet neredeydi? Ölüm, ölümden sonraki hayat? Neden dünya bir zindan ve insanlar da birer zindancı idiler? Sarhoş Tahir’den tut da, bütün cehennemlikler neden kendisi gibi iyilerin ve ibadet edenlerin bulunduğu dünyada güle oynaya yaşıyorlardı? Kedileri, köpekleri, o güzelim camii berbat eden pis kuşları da Allah yaratmıştı amma, onların Allah’la bağlılıkları yoktu. Eser, müessirden ayrı gibi duruyordu.*” (M.İ., s.31) diyen Halis Efendi’nin karşısına yazar, “*Hiçbir şey yoktur ki beni tespih etmesin, fakat bilmiyorlar, ayetin hükmüne göre, yılan da hasta at da bunun içinde. Her mazharda Hakk’ı tespih edecek bir hal lisanı olunca, her şeyde hayat ve ruh var demektir.*” (M.İ., s.147) diyen Âdil Bey’i çıkarmıştır. Âdil Bey, Halis Efendi’ye vûcudun bir olduğunu, Allah’ın vûcudundan gayrı mevcudun var olmasının mümkün olmadığını anlatmaya çalışmış, çabaları havada kalınca da, Kur’ân’ın : “***Her şey O’nu tespih eder, fakat siz anlayamazsınız.***” (İsra-17/44) diyen ayetini referans gösterir. Fakat Halis Efendi, Âdil Bey’in anlatmaya çalıştığını anlamaya muvaffak olamaz. Yazar, Halis Efendi’nin şahsında, Kur’ân-ı Kerîm’i sadece meal boyutunda değerlendirebilen, tefsirin sonsuza açılan kapılarını aralamayı dahi aklına getirmeyen, tefekkür

kabiliyetinden yoksun olan kimselere karşı duyduğu tepkiyi dile getirmektedir. Eserlerin ortada olduğu ve bunların bir müessiri olduğu âşikardır ancak, tüm eserlerin, müessirin ruhundan bir parça taşıdığını atlamamak gerekir.

Vahdet-i vücud deyince, bu konudaki en cüretkâr kelamı eden şahsiyet olan İbn Arabî'ye değinmemek elbette haksızlık olacaktır. İbn Arabî, vahdet-i vücud düşüncesinin temellerini atan ve bu düşüncüyü belli bir sistematiğe oturtan kişidir. Arabî, varlığın özde bir olduğunu fakat çokluk halinde tezâhür ettiğini söylemiştir. Ona göre, var olan her şeyin kaynağı Tanrı'dır ve Tanrı'nın iradesiyle var olmuşlardır. Yarattılmış olanın, yaratılmadan önce Allah ilminde suretleri mevcuttur ki, bu suretlere a'yân-ı sabite adı verilir. A'yân-ı sabite, ezelden Allah'ın zâtı ile birdir. İşte insanın, Allah ile bir olmasından kastedilen birlik budur. Yoksa Allah'ın insan ile birleşmesi söz konusu olamaz. Zira hulul (Allah'ın insan cisminde girerek tecellisi) varlıktaki birliğe aykırıdır. Böyle bir durumda Allah'ı, varlıklardan biri saymak gerekecektir ki, O'nun eşi benzeri olmadığından bu anlayış dinimizin esaslarıyla ters düşecektir. Sadrettin Konevî, a'yân-ı sabiteye dayanan bu birlik konusunda şöyle demiştir: *“Hak, bir olan mutlak vücûdun sahibidir; O'ndan sadece vücûd zuhûr eder. Hakk'ın kudretinin, nefsinde vücûdu olmayan şeye ilişip de, o şeyin kendiliğinde mevcut olması mümkün değildir. Çünkü Allah'ın malûmu olan her şey böyledir; başka bir ifadeyle onların kendiliklerinde vücûdu yoktur, aksine onlar, kendilerini icat edenin ilminde mevcuttur.”* (Konevî 2004: 66)

Arabî'nin düşüncesinde Allah, bütün niteliklerin ötesindedir. Yarattılmış olan, ne O'dur ne de O'ndan gayrıdır. O, zâtıyla değil, isimleri arıcılığı ile tecelli eder. Zira O, zâtı düzeyde kavranamaz. Mevcûdat, yaratılış itibarıyla Allah'ın sıfatlarının bir yansımasıdır. *“ Vahdet-i vücûdçularda mutlak varlık olan Tanrı'nın zâtî bir iktizası vardır. Su nasıl boğar, ateş nasıl yakar, yalın nasıl aydınlatırsa ve boğmak, yakmak, aydınlatmak sıfatları, nasıl suyun, ateşin, yalının zâtında mevcutsa, onlardan bu vasıfları ayırmak mümkün değilse, mutlak varlığın zâtî iktizası olan zuhur etmek vasfını da O'ndan ayırmaya imkân yoktur. Zâtı her şeyden münezzehtir; fakat her şey, O'nun zâtındadır ve zâtı daima sıfatlarıyla zuhur eder.”* (Gölpınarlı 2004: 84) diyen Abdülbâki Gölpınarlı, mutlak varlığın her daim sıfatlarıyla zuhur ettiğini ve bu durumun Tanrı'nın ayrılmaz vasfı olduğunu belirtmiştir. Tanrı'nın sıfatlarıyla zuhur etmesi konusunda, *“İsimler ve sıfatların kendisine ait olduğu tek öz, iki görünüş arz eder: İlâhî varlık (Hak) olan saf varlık ve yaratılmış varlıklar dünyası (halk) olan var olamayanla birlikte bulunan varlık. Saf öz, ancak tecellileri sürecinde sıfatlara bürünür. Bu açıdan öz ile sıfatlar arasında bir*

farklılaşma vardır. Bununla birlikte neticede her ikisi de su ve buz gibi tek bir şeydir.”(Corbin 2002: 100) diyen Henry Corbin, verdiği aşına, örnekle, durumu anlaşılır bir biçimde izah etmiştir.

Bazı sûfiler tevhid doktrinini, Kur’ân’da bahsedilen Elest misâkına (A’râf-7/172) dayandırmaktadır. Cüneyd, insanın bütün çabasının, Elest meclisindeki ahdi yerine getirmek ve menşe’ine geri dönmekten ibaret olduğunu belirtmiştir. Cüneyd’e, “ *Son nedir?*” diye sorulduğu vakit, O: “*Başlangıca dönmektir*” cevabını vermiştir. Cüneyd’in başa dönmek şeklinde ifade ettiğini, Sadreddin Konevî: “ *İnsan, mertebe açısından, kendisinden taayyün ve sudûr ettiği şeye; bütünüün hükmü itibarı ile de hem mertebe, hem de varlık açısından onun benzerine gider. Çünkü emir, dairedir, hal ise devrîdir. Buna göre mânevî veya mahsus her dairenin sonu, talebe sevk eden sevgi hareketiyle başladığı noktadır.*” (Konevî 2004: 75) diyen cümlelerle ifade etmiştir. Devrî hal denildiğinde, daha önceki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde üzerinde durduğumuz devir nazariyesi akla gelmektedir. Her iki sûfininde vurgulamış olduğu başa dönüş, ilâhî vûcudtan kopmuş olan nurun, dört unsurdan geçtikten sonra tekrar aslına dönme iştiağından başka bir şey değildir.

Ku’ân’ın “ *Varış ancak Rabbinedir.* ” (Necm-53/42), “ *İşlerin sonu ancak Allah’a varır.*” (Lokman-31/22), “ *Bütün işler O’na döndürülür.*” (Hûd-11/123) ve “ *Dönüşünüz yalnızca banadır.*” (Âl-i İmrân-3/55) diyen ayetleri de, her sonun gerçekte evvelinin aynı olduğuna işaret etmez mi?

Vahdet halinde, ortada bir olandan başkası olmayacağından, İbn Arabî: “ *Muhakkak vucûdda Allah’tan başka bir kimse, bir şey yoktur. Allah’ın gayri olan ise hakiki değil, hayali varlıktadır.*” (Arabi-b 2006: 75) demiştir. Nitekim Kur’ân: “ *O’nun zatından başka her şey yok olacaktır.*” (Kasas-28/88) diyen ayetiyle hayalî olanın, er ya da geç hayat sahnesinden silinerek hakikî olana döneceğini belirtmiştir. Sâmîha Ayverdi, Yolcu Nereye Gidiyorsun adlı eserinde, Mısırî’den iktibas ettiği:

“ *Derdime dermân arardım, derdim bana dermân imiş*

Aslıma bûrhan arardım, aslım bana bûrhan imiş

Sağı solu gözler idim, dost yüziün görsem deyü

Ben taşra arar idim ol can içinde canan imiş ” (Y.N.G., s. 412)

Satırlarıyla varlığın birliğini anlatmaya çalışmıştır. Bistami'nin: “*Cübbemin altında Allah'tan başkası yoktur.*” diyen cüretkâr ifadesinin altında yatan espri tamamen bundan ibarettir.

Varlığın birliğinden söz etmişken, vahdet-i vücûdun doğal bir uzantısı olan vahdet-i şuhûda da değinmek gerekir. Arapça bir terkip olan vahdet-i şuhûd, görmenin birliği anlamına gelir. Vahdet-i şuhûdu, kulun gözünde masivaya dair ne varsa hepsinin yok olması, baktığı her yerde Bir'i görmesi olarak tanımlayabiliriz. Mutasavvıflar, sık sık kullandıkları: “*Hiçbir şey görmedim ki, O'nda Allah'ı görmüş olmayayım.*” cümlesiyle vahdet-i şuhûdu anlatmaya çalışmışlardır. Yine, “ *Allah'tan başka hiçbir şey görmedim.* ” diyen Şiblî'nin şathiyesi de, tasavvufa ilgi duyan hemen herkesin, bir yerlerde gözüne takılmış ve ya kulağına ilişmiştir. Bu ve bunun gibi şathiye örnekleri çoğaltıldığında, muvahhidlerin vahdet-i şuhûdu anlatan cümlelerinde karşımıza çıkan ana fikir, baktıkları her yerde Allah'ı görmeleri olacaktır. Kur'ân: “ **Nereye dönersiniz Allah'ın yüzü işte oradadır** ” (Bakara-2/115) diyen mecazî ifadesiyle, konuyu tek ayetle özetlemiştir. “*Benim için hayat seninle başlar ve seninle biter. Bu ikisinin arasında da gene senden başka bir şey yoktur. Eğer senden başka bir mevcut gören varsa, ayıplamam: Dünya çölünde serâba tesadüf etmek tabiidir.*” (M.B.G., s.107) diyen yazar, Allah'tan gayrı mevcut görenleri, çölde serap görenlere benzetmiştir. Görülenlerin bizi yanılgıya düşürmemesi için, mevcudâtın hicaplardan ibaret olduğunu unutmamak gerekir. İbn Arabî, Futûhât'ında, varlıkta asılmış perdelerden başka bir şeyin olmadığını ve algı edimlerimizin bizi ancak hicaplara ilâştireceğini bildirmiştir. “ *Mevcudatı bir kaftan gibi kuşatmış olan bu hakikatle ziyade ittihat, onu gözlerimizden silen, perdeleyen sebep olmuştur Bunun için değimlidir ki, zavallı insan, her gördüğü, her tuttuğu, her aliveriş ettiği şeyin o hakikat olduğunu idrak edemiyor ve kâinatın tek vücudunda çokluk görerek buna iftira atmış oluyor* ”(M.B.G., s.107-108) diyen cümleleriyle yazar, söz konusu bu hicaplara değinmiştir.

Sâmiha Hanım, Yolcu Nereye Gidiyorsun isimli eserinde Cem Bey için şu cümleleri kullanmıştır: “ *Belki Cem Bey, koskoca hakikat güneşini içinde saklayan bir zerre. Belki o, birlik*

denizinden kopup gelen, fakat yedi deryayı içine alan bir damla.” (Y.N.G., s.114) Karanlık, eşyanın üzerine sıkı sıkı yapışıp, her nesneyi örttüğüünden, gerçeğin görünmesine mani olur. Güneşin ziyası kendini göstermeye başlayınca karanlık, eşyanın üzerinden yavaş yavaş sıyrılır ve hakikat ortaya çıkar. Gerçeği görmemizi sağlayan hakikat güneşi, Allah’tır. Hakikat güneşi tabiri, Allah için kullanılır. Çünkü nur, O’na aittir. O’nun nuru olmadan hiçbir hakikat görülemez. Birlik denizinden kopup gelen bir damla olduğu halde tüm denizi içinde barındıran varlık elbette insandır. Birlik denizi ile kastedilen, ruhların Tanrı ile beraber olduğu ahd günü olmalıdır. Tanrısıyla birlikte olmanın vermiş olduğu saadeti yaşayan ruh, seyr-i nûzuldan geçerek bu dünyaya düşmüş ve birlik denizinden ayrılmıştır. Nefes olan her canlı, doğadaki muazzam döngünün bir parçasıdır. Nasıl ki su döngüsü sayesinde buharlaşarak denizden ayrılan su damlası, yağmur olup tekrar denize kavuşur, İnsan da tıpkı bu su damlası misali, yolculuğunu tamamladıktan sonra, kopup geldiği yere geri dönecektir.

Vahdet konusu üzerinde titizlikle duran yazar, *“Bence panteistler iki kısım. Biri bu yola aşkla, sırf onun zorlaması ve rehberliği ile sevk edilmiş olanlar. Bir kısmı da fikrî ve mesleki bir gâye ile kendi kendilerini sevk etmiş bulunanlar. Belki bunların her ikisi de birbirine sırt vermiş, yardımcı olmuş. Şu itibarla ki birincilerin hudutsuz, kalıpsız aşklarını, ikinciler daima ilmi ve akli delillerle sağlamış, sağlamlaştırmışlardır.” (Y.N.G, s.317) diyerek panteizme de değinmiştir. Panteizm, vahdet-i vücûd doktrinin çağrışım alanına girdiğinden, kısmen ona da değinmek yerinde olacaktır.*

Panteizm, Yunanca “her şey” anlamına gelen “pan” ve Allah’ın ismi olan “seos” kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Panteistler, Allah’ın kâinattan ibaret olduğunu ileri sürmektedir. Başka bir deyişle panteizm, *“yaratılanla yaratılanın ittihadına inananların felsefî görüşlerine verilen isim”* olarak da tanımlanır. Kaynaklar panteistlerin ikiye ayrıldığını bildirir. Bazı panteistlere göre, gerçek olan Allah’tır ve âlem birtakım görüntülerden ibarettir. Bazı panteistlere göre de, hakikî olan âlemdir ve Allah, kâinatta mevcut olanların hepsidir. Bu görüşü savunanlar, Allah’ı kâinatın ruhu olarak algırlar. Bir başka deyişle, nâmütenâhinin (sınırsızın) mütênâhide (sınırlıda) birleştiğini ileri süren bu kimseler, Allah’ın her şey olduğunu söylemiş ve sadece mevcut varlıkların vücûduna inanmışlardır. Bu görüşün en önemli temsilcileri on yedinci asır filozoflarından Sipinoza ve Hegel’dir. Bu filozoflar dinî hükümlere bağlı kalmayı tercih etmeyerek, kendilerine her konuda akli rehber kılmışlardır.

Zaman zaman vahdet-i vücûd ile panteizmin karıştırıldığı olmuştur. Panteizm ve vahdet-i vücûd arasındaki farkı, bir bardak deniz suyu ile memba suyuna benzeten Selçuk Eraydın, uzaktan bakıldığında iki bardağın farksız görüldüğünü; fakat içildikten sonra bu iki suyun aslında birbirinden farklı olduğunu belirtmiştir. Vahdet-i vücûd vahye, panteizm akla dayanır. Panteistlere göre eşyanın toplamı Hakk'ı verir, vucudiyecilere göre “*Hak Hak'tır ve eşya eşyadır*” Yani Hak, kâinattan daha fazla bir şeydir.

Gerek vahdet-i vücûd gerekse panteist düşünceye* vâkıf olan yazar, eserlerinde vahdet konusuna sıkça yer vermiştir. “*Senden başka görülecek şey yoktur.*” (M.B.G., s.12) diyen Sâmiha Ayverdi, vahdet-i şuhûdu iliklerine kadar hissetmiş; baktığı her yerde Hakk'tan bir nişane görerek, her şeyin Tanrı'dan olduğunu ve Tanrı'ya doğru yol aldığını anlatmaya çalışmıştır. Ayverdi'nin kaleminden dökülen vahdet kokan satırlar, bize Arabî'nin “*Çoğalan her şeyin aslı vahiddir.*” (Arabi-b 2006: 123) diyen satırlarını anımsatmıştır.

“*Cümle yaratılmışa bir göze bakmayan*

Halka müderris ise hakikatte asidir.”

Diyen Yunus Emre, söz konusu birliği, bir beyite sığdırma kabiliyetini göstermiş ender şahsiyetlerdendir. Kur'ân: “*Biz Allah'ın boyasıyla boyanmışızdır.*” (Bakara-2/138) derken, Allah'ın, insanın fitratına yerleştirdiği tevhit inancından bahsetmiştir. İnsanın fitratında, bir olana inanma ihtiyacı olduğuna göre; Sadreddin Konevî, mufassal olanı mücmelde, çoğu birde; hurmayı, dallarını, meyvelerini ve hurmaya ait diğer şeyleri de, yine çekirdekte müşahade etmek gerektiğini söylerken elbette haklı idi. Vahdet-i vücûd doktrinini layıkıyla anlayabilmek, bu yolda yol alırken panteizme kaymamaya dikkat etmek ve her konuda olduğu gibi bu konuda da ifrat ve tefritten uzak durmak gerekir. Bu noktada, yol göstericilerin en güzeli olan Kur'ân'ın yaktığı ışık, muhakkak tüm zulmetleri aydınlatacaktır. Ancak, Kur'ân'ın ne anlatmaya çalıştığını hakkıyla anlayabilmek, yola çıkanlar için tartışılmaz bir zorunluluktur. Kur'ân-ı Kerîm: “*Allah bizzat bütün kâinatı toplamıştır.*” (Nisa- 4/126) derken ne anlatmak istemiş olabilir? İslamiyet, kâinatın her zerresinde Allah'ın sıfat ve isimlerinin tecellilerini görmeyi, görülen her şeyi O'nun varlığına, birliğine, kudret ve hikmetine delil saymayı öngörmüştür. Aksi halde, Allah'ın kâinattan ibaret olduğunu söylemek, İslamın ruhuna aykırıdır. Her şeyden öte, her şeyden münezzeh olan yüce yaratıcıyı, kâinat gibi bir sonlu ile sınırlandırmayı hangi mantık kabul edebilir ki?

* Panteizm ve vahdet-i vücûd hakkında daha geniş bilgi için bkz. Selçuk Eraydın, a.g.e., s.150-151

15. TECELLİ

Mevlânâ Mesnevi’de, mânâyı görmedikten sonra suretin bir anlamı olmadığını, görülmeye değer olanın sedef değil, içindeki inci olduğunu belirtmiştir. Yine Türk Tasavvuf Edebiyatı denildiğinde, aklımıza gelen ilk isimlerden biri olan Yunus Emre,

“ Ma’şûkanın tecellisi dürlü dürlü renkler olur

Bir şivede yüz bin gönlüm uş hemîşe cûşa gelir.”

Dediği satırlarında, Mevlânâ’nın sedefin içindeki inci tanesi dediğine maşûk adını vermiştir. Algı edimlerimizin algıladığı şeyler, maşûkun tecellilerinden başkası değildir. Arapça bir kelime olan tecelli, lügatta zuhûr etmek mânâsına gelmektedir. İstılahta ise Allah Teâlâ’nın zuhûr etmesidir. Mutasavvıflar, Kur’ân’ın **“O, her an yeni bir ilâhî tasarruftadır.”** (Rahman-55/29) diyen ayeti referans alarak, ilâhî tecellinin daimi olduğunu ileri sürmüştür. Hz. Ebû Bekir (ra): *“ Baktığım her şeyde Allah’ın tecellilerinden başka bir şey görmedim.”* buyurmuştur. Görünen varlıklar, Allah’ın değişik kemal derecelerinde tecelli etmesinden ibarettir. Sufiler, kâinatın meydana geliş nedeni olarak O’nun zuhûrunu görürler. Sâmîha Ayverdi: *“Cihanın meydana gelmesine sebep odur ki, batında malum olan şey, bu dünyada da meydana çıksın.”* (Y.N.G., s.151) dediği satırlarında, batında malum olan “gizli hazinenin” bilinmeyi dilediğini ve bu dileğin sonunda, cihanın meydana geldiğini anlatmak istemiştir.

Hilkatın bu sırrı, tefekkür edenin gözünden kaçmayacaktır. Yaratılışın menşei hakkında düşünen insana göre, mevcudât alelâde bir şey değildir. Canlı cansız tüm varlıkların, fiziki kıymetinin yanı sıra yaratılıştan gelen bir değeri vardır. Bazı mutasavvıflar, esasen cansız diye bir şey olmadığını belirtmişlerdir. Bu açıdan baktığımızda, kâinatta bulunan her şeyi, Allah’ın bir işareti olarak algılamak gerekecektir.* Kur’ân’ın: **“Varlığımızın delillerini, kâinattaki uçsuz bucaksız ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz.”** (Fussilet-41/53) ayeti, mevcudatın Tanrı’nın tecellileri ve O’nun birliğinin çokluğa zuhûru olduğunun en kesin göstergesidir.

* Mevcudâtın canlı olduğu konusunda daha geniş bilgi için bkz. M. Bayrakdar, Tasavvuf ve Modern Bilim, İst. 1989, s.63-66

Yazar: “ Bir topraktan beslenen, bir güneşten ısınan iki ayrı oktan birinin latif kokusuna karşılık, öteki yanaşılmaz derecede pis kokuluydu. Bülbülün sesini duymak için kırlara, korulara giden adam, penceresinin önünden haykırarak geçen karganın sesine kulaklarını tıkamak zorunda kalırdı. Göz ve gönül çelen bir güzel, yalnız ipek saçlardan, kıvılcımlı bakışlardan, sedef dişlerden mi ibâretti? Kan taşıyan damarları, kirlerle dolu bağırsakları, bir bütün olan insanın uzuvları rasında bile tabiatın tercihlerini, derecelerini ve kasıtlarını göstermiyor muydu? Ne ki tabiat, yarattıklarını sınırlandırırken, yalnız ulvîlerle muâmele edip, süflilere hor nazarla bakmamış, bâhusus her birinin yaratılış sırrına saygı göstererek haklarını tanımış, menfaatlerine hizmet etmiştir.” (İ.E.K., s.210) diyerek var olan her şeyin Tanrı tecellisi olduğunu ve yaratılıştan beraberinde getirdiği kutsiyete saygı duymak gerektiğini vurgulamıştır. İranlı bir şairin şiirinden mülhem olan bir düşünce, her yeşil yaprağın özünde yaratıcı hikmetinin yazılı olduğunu belirtmektedir. Zihnimizin, unutamadıklarımız köşesinde sakladığımız “ Yaratılanı hoş gör, yaratandan ötürü” diyen satırların sahibi o engin gönül de, yüzyıllar önce aynı düşünceyi vurgulamaya çalışmıştır. Yine, Yolcu Nereye Gidiyorsun’da karşımıza çıkan, “*Tenimin her zerresinde sevgilimin bir nişanı vardır. Benim vücudumun her parçası O’nun lisanıdır.*” (Y.N.G., s.352) diyen cümleler, yazarın vahdet ve tecelli anlayışının bir başka tezahürüdür.

Kur’ân, nereye dönersek Allah’ın yüzünü göreceğimizi belirten ayetiyle (Bakara-2/115), âlemin yaratılmasıyla birlikten çokluğun görüldüğüne işaret etmiştir. William Chittick: “ *Zira sahip olduğumuz bütün gerçekliği bize veren Allah’ın yüzüdür; eğer O, bize bakmasaydı, var olmamız son bulurdu.*”(Chittick 2006: 115) dediği satırlarda bu ayete atıfta bulunmuştur.

Sufiler, tecelliyi çeşitli bölümlere ayırırlar. Sâlik, murâkebeye devam ettikçe Allah’ın inayetine mazhar olur ve Tecelli-i esma zuhûr eder. İsimler tecelli ettiği zaman, sözler artık sâlikin kendisinden değildir. Söyleten Hak’tır, sâlik sadece tercümandır. Tecelli-i efâl zuhûr ettiğinde, artık sâlik, hareketlerinden sorumlu değildir. Yaptığı her şeyin faili Hak’tır, kendisi sadece bedenden ibarettir. Tecelli-i sıfat zuhûr ettiğinde, sâlik kendini bir ayna gibi görür ve aynada sıfatullahı müşahade eder. Sıfat tecelli ettiğinde sâlik, zerreye varıncaya kadar tüm mevcudâtı ayna olarak algılar ve baktığı her aynada O’nu görür. Daha anlaşılır bir ifade ile tecelli-i sıfat, Allah’ın bir sıfatının kulunun kalbinde ortaya çıkmasıdır. Kur’ân’ın “*Attığın zaman sen atmadın, ancak Allah attı.*” (Enfâl-8/17) diyen ayeti, Allah’ın Kudret sıfatıyla tecellisinin; “*Allah Mûsâ ile de doğrudan konuştu.*” (Nisâ-4/164) diyen ayeti, Allah’ın kelim sıfatıyla tecellisinin; “ *Hani benim iznimle çamurdan kuş suretinin benzerini tasarlıyordun,*

içine üflüyordun da, benim iznimle bir kuş oluveriyordu.” (Mâide-5/110) diyen ayeti, Allah’ın Hâlik sıfatıyla tecellisinin; “ *Hani İbrahim, Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster, demişti. Allah da ona: ‘ İnanyor musun? ’ deyince, ‘ İnandım, ancak kalbimin tatmin olması için’ demişti. Allah dedi ki: Öyleyse dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra da onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Uçarak sana geleceklerdir.”* (Bakara-2/260) diyen ayeti de Allah’ın İhya sıfatıyla tecellisinin bir göstergesidir. Tecelli-i zât ise, zâta (öze) ait tecellidir. Bir başka deyişle Hakk’ın zâtının, isim ve sıfat perdeleri ardından, mevcudâta tecelli etmesidir. Mutasavvıflar, zâtî tecellinin zuhûruyla sâlikin perişan olduğunu, hatta ortada sâlikten eser kalmadığını kaydetmiştir.

Sâmiha Hanım: “*Senin varlığın, tenefüs ettiğimiz hava gibi dünyayı kuşatmıştır.*” (M.B.G.,s.208) derken, bakılan her yerde Tanrı’dan bir nişâne görüldüğünü ve görülenlerin, bânının zâhirde tecellisinden ibaret olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Sonsuz olan Tanrı, tecelli ettiğinde, sonlu olan varlıklar âlemi meydana gelmiştir. Mevcut olan her şey, O’nun tecellisidir; ancak tecelli eden ile tecelli sonucunda ortaya çıkan birbirinin aynısı değildir. Abdülbâki Gölpınarlı bu konuyu, yerinde bir teşbih ile açıklamıştır. O, tecelli edeni yani Tanrı’yı güneşe; tecelli sonunda ortaya çıkan âlemi ise güneşin ışığına benzetmiştir. Güneş ışığı, güneşe bağımlıdır, güneş olmadan ışık da olmaz. Fakat güneş, ışığına mukayyed değildir. Sembolik bağlamda ayna, kendini görmeyi, özüne yönelmeyi ifade eder. İnsan Tanrı’nın en değerli tecelligâhıdır. Bu nedenle mutasavvıflar, insanı, Tanrı’nın kendini seyrettiği aynaya benzetmişlerdir. “*Ayna der ki: Bu hakikat göstericilik olmasa biz neye değeriz, ne kadrimiz olur.*” (Y.N.G., s.97) diyen Sâmiha Ayverdi, insanı, hakikatin en pürüzsüz yansıtıcısı olarak görmektedir. İnsan, Tanrı’nın sıfatlarıyla tecelli ettiği en değerli varlıktır.

Mademki insan, Tanrı’nın kendini seyretmek için seçtiği en seçkin yaratılmıştır; o halde bu vasfın yüklediği sorumluluğu bilmek onun aslî görevi olmalıdır.

16. AŞK

“ Aşk imiş her ne var âlemde

İlim bir kıyl ü kâl imiş ancak. ”

-Fuzûli-

Arapça bir kelime olan aşk, sarmaşık anlamına gelmektedir. İstılahta ise aşırı derecedeki sevgiye karşılık kullanılmaktadır. Nasıl sarmaşık, bulunduğu yeri hiç boşluk bırakmadan kaplar, aşk da girdiği kalbi tümüyle kaplamaktadır.

Mutasavvıflar, Allah'ın yaratma sevgisinin âleme varlık bahsettiğini ve kâinatı bu sevgiye borçlu olduğumuzu bildirmişlerdir. Bu beyandan hareketle aşkın, yaratılmış olan her şeyin temelinde yatan hareket ettirici yegâne kuvvet olduğunu söyleyebiliriz. “ *Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi diledim ve âlemi yarattım* ” diyen kutsal hadis, Tanrı'nın yaratma eyleminin temelinde sadece aşkın bulunduğu işaret etmektedir.

Olmazları olduran aşk, tasavvuf ıstılahında iki farklı açıdan ele alınmaktadır. Bunlardan biri, yaratılmış olana duyulan mecâzi aşk; diğeri ise eserin müessirine duyulan hâkikî aşktır. Söz konusu olan aşk olunca, bu noktada durup, içinde bu üç harfin geçtiği her cümlemin vazgeçilmez ögesi olan kadın hakkında uzun uzadıya düşünmek gerekir. Materyalist felsefenin bir meta olarak algıladığı kadın; yazarın, sevmeyi bilmek konusunda “ *Nasipsiz yaratılmış* ” (İ.E.K., s.13) dediği ve “*Hisleri zindanda çürümüş bir hükümdar*”a benzettiği (İ.E.K, s.16) İbrahim Efendinin dediği gibi: “ *...ev için lüzumlu ve işe yarar bir nesne* ” (İ.E.K., s.17) değil; Mevlânâ'nın dediği gibi, Hakkın Cemâlini aksettiren Tanrısal bir ışıktır.

Sâmiha Ayverdi, kadını “*Hâlik ile mahlûk arasında bir köprü.*” (İ.v.Ş., s 28) olarak görmüştür. Tüm tasavvuf kitaplarında istikrarlı bir şekilde tekrarlanan cümlelerden biri de,

mecâzî aşkın ilâhî aşka köprü olduğudur. İbn Arabî, kadının, Hakk'ın tecellisi olarak görüldüğü müddetçe, doğru yolu gösteren bir kılavuz olacağını bildirmiştir. İnsan ve Şeytan'ın, özünden bihaber kahramanı Şevket, sevgilisi Lale'nin gönlünü hoş etmek için, bir süreliğine Osman'ın köy evine taşınmıştır. Bu misafirlik sırasında Osman'ın namaz kılmak konusunda çok itinalı davrandığını fark etmiştir. Kuşeyri, kişinin Hakk'a olan sevgisini, Allah habibinin sünnetine uyarak ispat edebileceğini bildirmiştir. Tanrı'nın: “ *Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım* ” dediği Hz. Muhammed (S.A.V.), aşkın doruk noktasıdır ve Allah'ı sevmek, Muhammed'i sevmekten geçer. Osman da, Peygamberi seven, sünnete harfien uymaya gayret eden bir Allah âşığıdır. Osman'ın bu durumuna şaşırان Şevket, bir gün ona Allah'ın, kulundan sadece ibadet beklemediğini, Allah için neyinden vazgeçip, neden fedakârlık edebileceğini sormuştur. Bu soru üzerine tüm zihni allak bullak olan Osman, vazgeçilmesi en zor olan şeyden, aşkından vazgeçmiş ve sevdiğini terk etmiştir. Osman'ın bu davranışa çok şaşırان Şevket, onun için: “ *Cahil bir köylü, dilindeki dava için önüme, taklidi imkânsız bir feragat ve istiğna ile hüccetini atıp, Allah'a yükselerek gitti.*” (İ.v.Ş., s.210-211) diyebilmiştir. Yine, yazar Yolcu Nereye Gidiyorsun da Adli'nin ağzından şu cümleleri kurmuştur: “*Şu anda ne dinliyorum biliyor musun Mecbure? Havadan mı, eşyadan mı, nereden sızdığı belli olmayan bir ney sesini. Bu ezel gününün ayrılık feryadı mı? Beni senden koparıp kendine çağıran Mevlâ'nın daveti mi?*” (Y.N.G., s. 437) Mecâzî aşkın ayrıldığı gönülde, ilâhî aşk yeşerir. Mecbure'nin aşkı da, sonunda Adli'yi hakiki aşka mecbur etmiştir.

Aşk için, “ *İnsan duyguların en asillerinden* ” (İ.E.K, s.96) diyen yazara göre, sevmeyen insan “ *eksik bir insan* ” (İ.E.K., s.96) dır. William Chittick, bu konuda: “*Sevgi ne kadar büyükse, ilâhî surete katılma derecesi de o kadar büyük olur ve insanî mükemmelliğin derecesi o nispette artar.*”(Chittick 2006: 52) demiştir. Chittick'in bu satırlarından hareketle, aşk ve mükemmellik değişkenleri arasında doğru orantının bulunduğunu söyleyebiliriz.

Mutasavvıflar, yerinde bir teşbih ile aşkı, ateşe benzetmişlerdir. Müslümanların cennet-cehennem inancının bir uzantısı olarak ateş, arındırıcılığıyla ön plana çıkmaktadır. Günahkâr kimse cehenneme girip ateş ile hemhâl olduktan sonra arınacaktır. Bu bağlamda ateşe benzetilen aşk, mânevî kirlerin en iyi arındırıcısıdır. Birçok yazar, aşkın arındırıcılığı üzerinde itina ile durmuştur. Aşkın çağrışım alanına giren kelimelerden biri de elem olsa gerek... Sık işlenen düşüncelerden biri, elemin insanı olgunlaştırdığıdır. Elemsiz bir aşkın imkânı var mıdır? Belki de aşk, büyüten, yücelten ve olgunlaştıran yanını eleme borçludur. Divan şiiri yüzyıllar

boyunca, maşukun tümüyle nazdan, aşğın da niyazdan, ibaret olduğunu söyleyip durmamış mıdır? Nakşibendî: “ *Bilmiş olunuz ki, aşkın üç alâmeti vardır:*

1. *Dünyayı hakir görmek*

2. *Cefaya tahammül etmek*

3. *Belâya sabretmek.* ” (Nakşibendî 1983: 339)

Derken, tamamen bu elemlerden söz etmiştir. Sâmiha Ayverdi: “*Dirhemi dinarı, tartıyı ölçüyü yağmaya vermeden aşk mı olurdu? Ya acıları kahırları, mihnetleri elemeleri çekmekten korkana âşık mı denirdi?* ” (İ.E.K., s.232) “*Seven, sırasında alacak iken verecek, söyleyecek iken susacak, gülecek iken ağlayacak; mihnetleri minnet bilecek; ağulara şeker diyecek; ölecek, her nefes bin kere ölüp bin kere dirilecekti.*” (İ.E.K., s.96) dediği satırlarında, anlatmaya çalıştığımız elemlere değinmiştir. Karşımıza çıkan tüm elemlere göğüs germe gücünü, bize ancak aşk verebilir. Aşkın tanrısal gücü, insanüstü bir kuvvettir. Arındıran ve yücelten bu insanüstü kuvvet hakkında Cavit Sunar: “ *Allah’ın insana bahşettiği en büyük nimet, aşk cevheri, aşk hâletidir. Aşk, çaresi güç, sabrı güç bir hâl olmakla beraber, gerçek âşık bütün belâ ve felâketlere göğüs gererek en sonunda kemâle erip Allah’a ulaşır. Aşkın aynı zamanda nefsi temizlemeye ve ahlâkı güzelleştirmeye de büyük yardımı vardır. Bu sebeple Allah, gerçek aşk maddesini ancak, ulûhiyetince sevilip seçilmiş kullarına ihsan eder. Çünkü aşk, vücudumuz hazinelerinde gizli olarak mevcut olan büyük bir cevheri, saklı bulunduğu gayb olanından açığa çıkarır.*” (Sunar 2003: 253) demiş ve aşkın, Tanrı’nın insana bahşettiği en büyük nimet olduğu kanısına varmıştır.

“ *Aşk o yalımdır ki, parlayıverdi mi ?*

Yakar Sevgili’den başka her şeyi. ”

Diyen Mevlânâ, aşkın arındırıcılığını iki satırda anlatmaya çalışmıştır. O’ndan gayrına masivâ dendiğine göre, aşk ateşi öncelikle masivâyı kül edecek ve masivâdan arınan gönülde O’ndan başkası barınamayacaktır. Aşkın, sarmaşık manasına geldiği bir kez daha hatırlanırsa,

O'nun aşkının, gönülde kaplamadık köşe bucak bırakmadığı, kişinin her zerresine nüfuz ettiği daha iyi anlaşılacaktır. “ *Ben bir kalebent olsam, yalnız ayaklarımda zincir izleri olur; fakat vücudumuzun zerresi yok ki, ona aşkın zincirinin bir halkası geçmiş olmasın! Evet, her zerrem bu zincirlere bağlı, her zerremde onun bir düğümü gizli.* ” (M.B.G, s.161) “*Eğer göğsüm yarılıp kalbim görünse, orada aşkın yalımından başka bir nişan bulamazlar.* ” (M.B.G., s.12) dediği satırlarında Sâmiha Ayverdi; aşkın, tüm benliği sarıp sarmalayan yönüne değinmiştir. Yine, “*Hislerine türlü illet bulaşmış hastayı, bir aşk merheminden başka kim sıhhate getirebilir.* ” (Y.N.G., s.38) diyen yazar, aşk için: “ *Aşk kalbe girdi mi, orada yerleşmiş olan riya, kötü ahlak, fesat ve isyan gibi menzili ifsat eden her şeyi harap ve şeytan misilli her ne varsa zelîl ve esîr eder.* ” (M.İ., s. 66) demiş ve onun, gönülden her türlü fenalığı silip süpüren arındırıcı özelliğine, bir kez daha değinmeyi ihmal etmemiştir.

Sâmiha Ayverdi'nin: “*Ben sevmek için dünya yoluna düşmüş bir yolcu idim.* ” (Y.N.G., s.96) dediği satırlar; onun, varoluş problemini aşk ile açıkladığının göstergesidir. Bu düşüncesini “ *Varlık bir aşk noktasından başka nedir?* ” (M.B.G., s.77) sorusuyla daha da açıklığa kavuşturmuştur. Bu noktada âlemin tümüyle rahmet ve sevgiden ibaret olduğunu bir kez daha hatırlamak gerekecektir.

Başlı başına bir rutinlik olan hayat, çoğu zaman anlamsızlıklar bütünü olarak gelip karşımıza dikilmez mi? Tüm heybetiyle karşımıza dikilen bu gündelik anlamsızlıklar içinde gelip geçen zavallı ömre; ancak, dokunduğu her şeye anlam katan aşk taze bir nefes getirebilir. Huzur, soru işaretlerinden sıyrılmış olan bireylerin yaşayabileceği bir ruh halidir. Aşk, Allah'ın gayrından insanı kurtardığından, mutasavvıflar, aşkı huzurun kaynağı olarak görmüşlerdir. Hakikate ulaşan, birliğe kavuşan her yol, aşktan geçmektedir. Gazâlî: “ *Bil ki, Hak ve hakikati isteyen kişinin iradesi, ancak kalbine Allah ve peygamber sevgisini yerleştirdiği zaman doğru yolu bulur.* ”(Gazâlî:31) diyerek, aşkın insanı doğru yola götürdüğünü ifade etmiştir. Doğru yolun sonunda da, tüm doğruluk sıfatlarının sahibi Allah olduğuna göre; aşk, insanı Allah'a ulaştıran değerli bir vasıta. Sevgiyi, “*Birleştirici, tamamlayıcı bir şey* ” (İ.E.K., s.74) şeklinde tanımlayan Sâmiha Ayverdi, aşkı “ *Ezeli hatırlamanın tek yolu* ” (Y.N.G., s.258) olarak görmüştür. Yazar, elest meclisinde bir aşka ant içip dünyaya öyle geldiğimizin altını çizmiştir. Söz verilerini unutmamak, O'nu her daim hatırdan tutmakla mümkündür. Bunu da ancak aşk sağlayabilir. Aşk, benliği hiçe sayan, gönül tahtına sevgiliyi oturtup, onun tahakkümü altında yaşamayı sağlayan tek arındırıcıdır ki, kişiyi kendinden dahi arındırır.

Aşk, insanı Allah'a yaklaştıran eşsiz kuvvettir. Birçok mutasavvıf aşkın vermiş olduğu vecd-i ilâhinin, kişiyi Hakk'a yaklaştırdığını belirtmiştir. Aşk, kâinattaki en katıksız, en saf duygudur. Aşk ile karılmış olan insan, elbet bu safiyetten nasibini alacak ve Tanrısına yaklaşıacaktır. Hadisler bize, “ *Kişi sevdiği ile beraberdir* ” derken, bu yakınlığı anlatmış olmalıdır. İlâhi aşk, kişiye türlü cefalara katlanmayı, sabretmeyi öğretir. Ve Allah, sabredenlerle beraberdir.

Bazı sufilere göre, Ma'rûf el-Kerhî ilâhi aşktan ilk söz edenlerden biridir. Kerhî, aşkın kazanılan bir şey olmadığını; ancak ilâhi bir lütuf olduğunu bildirmiştir. Belki de aşk, Kutsal'ın bize lütfu olduğundan, bizi aşan bir kudrete sahiptir. Aşk için: “ *Olmazları olduran eşsiz şehinşah.*” (İ.E.K., s.98) diyen yazar, aşkı “ *Bütün kuvvetlerin baş koyduğu tek secdegâh* ” (M.B.G., s.39) olarak görmüştür. Sâmiha Ayverdi: “ olmazları olduran” derken, aşkın değiştiren gücüne değinmiş olmalıdır. Aşk, değiştiren, dönüştüren, eğip büken, nihayetinde kemâle erdiren bir yetiye sahiptir. Ve aşk, en iyi arındırıcı olma niteliğini, özünde barındırdığı bu değişim gücüne borçludur. Söz konusu değişim, fikirlerinde de, fiillerinde de sebat etmek için tüm enerjisini harcayan Mesihpaşa İmamı Halis Efendi'de ziyadesiyle yankı bulmuştur. Halis Efendi, camisine, kurulu bir saat gibi günde beş vakit aynı mahallenin aynı sokağından geçerek giden, camiye pisleten kuşlara söylenmeyi, her gün aynı çalar saat titizliğinde sürdürmeyi ihmal etmeyen, doğrularına bir can simidi gibi sıkı sıkıya yapışan, ara sıra bir bıtırak gibi eteğine takılan yeni düşünceleri silkeleyip atmakta ısrar eden ve doğrularının da birgün değişime ihtiyaç duyabileceğine ihtimal dahi vermeyen bir insandır.

Yazar, kaleme aldığı “*Artık inkâra ve teville yer yoktu. Sanki bir hortumun şu memlekette kaparak bu memlekete fırlatıp attığı bir cisimmiş gibi, sarhoş edici bir sürat içinde yükselmiş, havalanmış ve birden bire tanımadığı bir dünyaya salıverilmişti. Bu dünya bir aşk dünyası idi: Halis Efendi, sevmek kelimesinin delâlet ettiği mânâyı bu yaşına kadar hemen hiç düşünmemiş, hiç bilmemişti.*” (M.İ., s.183) satırlarıyla, Halis Efendi'ye yeni bir dünyanın kapılarını aralamıştır. Yazarın, kendisi için araladığı bu aşk kapısından giren Halis Efendi'nin sebat eden fikirleri ve fiilleri zamanla değişime uğramıştır. Yazar, Halis Efendi için: “*Sakin ve insaflı olduğu zamanlarda, eski Halis Hoca'nın, bu mazi olmuş biçare hüviyetinin mezarı başına geçerek, onun yaşamakta iken de hayattan, ruhtan ve aşktan mahrum olarak geçirdiği kırk senelik zavallı bir ömrün mersiyesi içinde, yolunu bulamamış bir hayatın bütün acılarını*

okuyordu. Şüphe yok ki, Mesihpaşa İmamı, şu kısacık fakat tecrübe ve ibret dolu zamanda Tahir'i daha iyi anlıyor ve ona hak veriyordu. Muhakkak ki, bu sefih ayyaş da değişmek, bambaşka bir insan olmak için sevmiş olmalıydı. Fakat sevdiği kimdi? Kim Olabilirdi? Acaba nasıl bir aşk kudreti tek eli ile rakı masasını devirirken, öteki eli ile de içmeden sarhoş eden bir kadehi dudaklarına dayamıştı? Demekki hayatta en sözü geçkin âmil aşktı. Ve her insanın vücudu gemisi, aşkı dümenine göre istikamet oluyordu. ” (M.İ., s.183) dediği satırlarda, aşksız geçen bir ömrü zavallı addetmiş; aşkın hayata yön veren yegâne gerçeklik olduğunu vurgulamıştır.

Daha önceki bölümlerde de değindiğimiz Tahir, mahalle ayyaşlarının önde gidenidir. Sarhoş Tahir'in gönül topraklarına düşen ilâhî aşk tohumları, zamanla filiz vermiş ve onun kurak, çorak gönül topraklarının yerine eşsiz bir bahçe bırakmıştır. Tahir'deki ve kendindeki değişim için Mesihpaşa İmamı: “ *Tahir'i Tahir yapan muhakkak ki bir aşktı. Kendisini de eski huşûnetinden, dar ve kasvetli düşüncelerinden, berrak ve müsâmahalı bir hayat görüşüne çıkaran da yine aynı sebepti.*” (M.İ., s.206) diyecektir. Yine Halis Efendi'deki değişimleri “ *Mesihpaşa İmamı'nın çok kuvvetle değişen bir tarafı da, bir zamanlar çalgı çaldığı için yüzüne bakmadığı kızının odasına gidip ondan şarkılar, besteler isteyip dinlemesi, hatta gözlerine hücum eden yaşları belli etmeden, parmak uçları ile silmesi idi.*” (M.İ., s.209) satırlarıyla dile getiren yazar, Tahir'in ve Halis Efendi'nin şahsında aşkın, değiştiren, dönüştüren, yücelten gücüne değinmiş; onun her daim yürürlükte kalacak olan, tedavülden kalkmayan bir gerçeklik olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Sâmiha Ayverdi, “*Sevebilmenin yanında sevilmenin basit kaldığı*” (İ.E.K., s.156) belirtmiş, sık sık sevginin kutsiyetini işlemiştir. Birçok mutasavvıf gibi ona da, aşk ile birlikte ölüm düşüncesi de çağrışım yapmıştır. “ *Sevmek, ölmekten başka nedir?*” (Y.N.G., s.360) Diye soran yazar, aşkın, gönülde, her ne var ise yıkarak kendi saltanatını kurduğunu, köklü bir değişime neden olduğunu ve böylece küllerinden doğan insanın yeni yolculuğunu anlatmaya çalışmış olmalıdır. Çoğu sûfi, ölümü, aşığı maşukuna kavuşturan bir köprü olarak görmüştür. Annemarie Schimmel, ölümü: “*Ölüm, kişisel niteliklerin yok olması, ezeli maşuk ile zaman içinde yaratılan âşık arasındaki perdenin kaldırılması demektir.*” (Schimmel-a 2004: 151) şeklinde tanımlamıştır. Güneşin doğacağı gün sayılı olduğuna göre, doğmayacağı gün er geç gelecektir. Kur'ân-ı Kerîm'in de belirttiği gibi: “*Her şey belirlenmiş bir vakte kadar akar.*” (Ra'd-13/2) Zamanı geldiğinde, “*O'nun zatından başka her şey yok olacaktır.*” (Kasas-28/88)

Her şeyin bir sonu olduğuna göre, ölüm de yaşamın doğal bir sonucudur. Karşı konulmaz olana karşı koymanın imkânı olmadığından ölüm değil, ölümden öncesi önemli olmalıdır. Yaşanan her ânı değerli kılmak, yalnız aşkın tekelindedir. Yazar: “*Sevmek, ölmekten başka nedir?*”(Y.N.G., s.360) sorusuyla aşkı; “*Bana ölümü sordular, sensizliktir diyecek oldum* ” (Y.N.G, s.381) satırlarıyla da aşksızlığı, ölüme benzetmiştir. Aşkın her halükârda yazara ölümü hatırlatması dikkat çekicidir.

“ Aşk bir şem-i ilâhidir benim pervânesi

Şevk bir zincirdir gönlüm anın divânesi”

-Şeyh Galib-

Dediği satırlarda Şeyh Galib, aşkı ilâhi bir ışığa benzetmiştir. Yine “*Tanrı tıpkı ışık saçan bir kaynak gibidir. Işık kaynaktan uzaklaştıkça nasıl zayıflar ve nihayetinde mutlak karanlığa uğrarsa, Tanrı kudretinin birer parçası olan varlıklar da, Tanrı’dan ne kadar uzaklaşırsa o denli karanlığa boğulur.*”(Güngör 1991: 41) diyen Erol Güngör de aynı imgeyi kullanmıştır. Tasavvuf tarihinin erken dönemlerinden günümüze, çağdaş olan olmayan birçok mutasavvıf, her dönemde bu ışık imgesini kullanmıştır. Bu durum, kolektif bilinçaltında yatan sonsuz nur anlayışının bir tezahürü olmalıdır.

Sufiler arasında kabul gören bir başka görüş de, aşkın, cennet-cehennem düşüncesiyle uzaktan yakından bir alakasının olmadığıdır. Yunus’un da dediği gibi cennet dedikleri, bir ev ile birkaç huriden ibarettir ve ardında ezeli güzelliği gizleyen bir perdedir. Ebû Yezid Bistamî’nin: “Eğer Hak cennette, kendini bir an olsun bana göstermezse, öyle feryad ederim ki cehennem sakinleri halime acır” dediği rivayet edilmektedir. İstek arzusunu gönülden çıkarmadan aşktan söz edilemeyeceğine göre, cennet isteği ile aşkın, aynı gönülde barınamayacağı aşikârdır. Zira aşk insanın Tanrısal olan yönüdür. Henry Corbin: “ *Mecnun ve Leyla çiftinde öznenin dönüşümünün tipleştirilmesi ortaya çıkar. Aşkın doruk noktasında Mecnun, Tanrı’nın aynası olur.*”(Corbin 2002: 70) diyerek; aşkın Tanrı’ya en yakın durduğumuz nokta olduğunu vurgulamak istemiştir. Aşkın mantığı yoktur; ancak ilâhi aşka mantık çerçevesinden de yaklaşıldığında sonuç aynı kapıya çıkar. Nihayetinde hiçbir şeye gereksinim duymayan

Tanrı'nın insanları sevmesi en büyük lütûftur. Hâl böyle iken bu denli Allah'a gereksinim duyan insan nasıl olur da O'nu sevmez?

İbn Arabî, aşkı “*Kanmak nedir bilmemek* ” şeklinde tanımlanırken; Mevlânâ'ya aşkı soranlar, “*Benim gibi olursan anlarsın*” cevabını almışlardır. Bu ulu insan, aşkı tanımlamaya kalkışsak, yüz kıyametin kopacağını yine de sözün bitmeyeceğini belirtmiştir. Sâmiha Ayverdi: “*Her nerede ki, aşk derdini artırır, orada Ebû Hanîfe de, Şafî' de ders veremez*” (M.İ.,s.215) derken; Schimmel: “*Aşk öğrenilmez, ilahi lûtfun bir sonucudur.*” (Schimmel-a 2004: 154) demiştir.

En insanî yönümüz, varlığını en kutsal hissiyatımız olan aşka borçludur. Schimmel'in de vurguladığı gibi aşk, öğrenilebilecek bir şey olmadığından, bu konuda fazlaca söz söylemenin gereksiz olacağı kanaatindeyiz. Zira insanüstü bir duygu olan aşk, insanî kelama elbette sığmayacaktır.

17. İNSAN-I KÂMİL

“ Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık. ”

(Tîn-95/4)

Arapça bir terkip olan insan-ı kâmil, olgun insan anlamına gelmektedir. Kâmil insan, kâinatın görebileceği en mükemmel varlıktır.

Olgun insandan söz etmeden önce, insanın mahiyetine değinmek gerekmektedir. İnsan, ulvî ve suflî olandan mürekkep olan eşsiz bir varlıktır. O, suflî olan bedenden ve ulvî olan ruhtan meydana gelmiştir. İnsanın yaratılışı hususunda birkaç cümle söyleyecek olursak, referans alabileceğimiz temel kaynak, Kur’ân-ı Kerîm olacaktır. Zira Kur’ân’ın: **“Ben onları ne göklerin ve yerin yaratılışına ne de kendilerinin yaratılışına şahit tuttum.”** (Kehf-18/51) diyen ayetinde de belirttiği gibi insan, yaratılış hakkında malumat sahibi değildir. Gözlerini bir kez Kur’ân’a çevirmiş olan herkesin bildiği üzere, âdemoğlu topraktan yaratılmıştır. Kutsal kitap, Bu hususa şu şekilde açıklık getirmiştir: **“Andolsun, biz insanı çamurdan süzölmüş bir özden yarattık. Sonra onu, az bir su (meni) halinde sağlam bir karargâha (ana rahmine) yerleştirdik. Sonra bu az suyu alaka(1) haline getirdik. Alakayı da mudga(2) yaptık. Bu mudgayı kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere et giydirdik. Nihayet onu, bambaşka yaratık olarak ortaya çıkardık.”** (Mü’minûn-23/12-13-14) Yine Kur’ân, bir başka ayetinde: **“Muhakkak ki biz insanı emşâce (bileşik) bir nutfeden yarattık.”** (İnsan-76/2) demektedir. Ceninin geçirdiği evreler hakkında Hamdi Yazır tefsiri: *“ Şu halde nuftenin emşâcı nedir? Şüphe yok ki bu, nuftenin tam bir tahlili ile bilinecek bir şeydir. Bunun tamamını ise, ancak yapan bilir... Nuftenin elvân ile ve etvârı tâbiri de teşekkülüne kadar geçirdiği ve gayr-i mezkûr şeylerden süzüle süzüle, keyfiyetten*

1.Alaka: Döllenmiş yumurtadan, bir hafta zarfında oluşan hücre topluluğunun, rahim cidarına asılıp gömülmüş şekli.

2.Mudga: Ceninin henüz uzuvları oluşmamış şekli. Ceninin ana rahminde geçirdiği evreler için ayrıca bkz: Hac-22 / 5

keyfiyete tahvil olunarak geldiği müteaddit istifa merâtibindeki ahvâl ve etvâr ile bundan sonra alaka, mudga, muhalleke yapılarak geçireceği rüşeym ve cenin hallerindeki etvâra şâmil olabilir. Nasıl insan, bizâtihi ve bizâtihi kâmil ve kendiliğinden mevcut ve kâdim olmadığı gibi, bir anda yaratılmış basit bir mahluk da değil, dehrin bidâyetinden beri devir devir, tavır tavır yaratılmış, gayr-i mezkûr şeylerin süzülüp birbirlerine katıla katıla imtizâc ettirilmiş ve terbiye edile edile birtakım evsaf ve husûsiyet ilâve olunarak yetiştirilmiş emsâcdan mürekkep bir nutfeden yaratılmıştır.”(Yazar 1936: 5495-96) demektedir. A'râf, Hicr, Sâd surelerindeki âyetler incelendiğinde anlaşılıyor ki, insanın ilk mayası olan çamur, birdenbire insan sûretini alıvermiş değildir. İnsanın, çamurdan yaratılıp insan olma şerefine nail olana kadar uzun bir oluşum sürecinden geçtiğini bildirilmiştir.

Geçirdiği oluşum sürecinin sonunda bambaşka bir varlık olarak ortaya çıkan insana, Tanrı **“Ruhundan üflemiştir ”** (Secde-32/9) ve insan, kutsiyetini bu ruha borçludur. Bir başka deyişle, insan ruhu ilâhi kaynaklıdır. Bu nedenle insan, yaratılmışların içinde üstün ve şerefli olma vasfına sahip olmuştur. Sâmiha Ayverdi: *“ Vûcut gâye değil vasıtaadır; insanın maddi varlığı, mânâyı taşımakta olduğu için hürmet edilmeye lâyıktır. Vûcut, ruhun terbiye gördüğü bir ocak olması itibarıyla değerlidir.”* (M.B.G., s.58) dediği satırlarında, insanı önemli kılan unsurun, ruhtan ibaret olduğunun altını çizmiştir. İnsanın maddi olan tarafı, sadece masivaya ilgi duyarken, mânevî yönü, ruhun Allah’a tekâmülü dışında bir şey istemez. İnsan-ı kâmil olma arzusunda olan kişi, mânevî yönünü yüceltmek için çaba sarf etmelidir. Tasavvufa, sembolik bir bakış açısıyla bakan Annemarie Schimmel, kayda değer tespitlerinden biri de, Mevlevilerin kıyafetleri üzerinedir. Schimmel, sema başlayınca ortaya çıkan dervişlerin çıkarıp attıkları siyah hırkanın, kişinin maddi yönünü sembolize ettiğini; üzerlerinde kalan beyaz tennûrenin de kişinin mânevî yönüne işaret ettiği belirtmiştir. Bu sembolik anlatımın da vurgulamak istediği gibi kişi, maddi yönünden kurtulmalı, mâneviyatını ise boyutlandırmalıdır. Zira kendisini değerli kılan, rûhânî hayatından başkası değildir.

Ruhu ile bâki olan insanın, Kutsal’dan ayrılıp dünyaya düşüş yolculuğundan yani seyr-i nüzuldan, birkaç bölüm önce söz etmiştik. Seyr-i nüzul yolculuğu bize, N. Hartmann’ın ileri sürdüğü varlık tabakalarını anımsatır. Hartmann varlığı dört gruba ayırmıştır. Takiyetin Mengüşoğlu da, Hartmann’dan gelen bir görüşle varlığı dört tabakaya ayırmıştır: Cansız varlık, bitki, hayvan ve insan. Her varlık tabakası, bir alttaki tabakaya dayanır. Ona muhtaçtır ama

ondan daha hürdür. İnsan en üst tabakada olduğundan, altta bulunanların hepsine dayanmak zorundadır, ancak hepsinden daha hürdür. Mengüşoğlu'nun düşüncelerinden de anladığımız kadarıyla yaratılış zincirinin son halkası insandır ve yaratılış, insanda kemâle ulaşır. Kâinat da mevcut olan her şey insan için yaratılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm bu hususta: “ **Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık ve onları yarattıklarımız birçoğundan üstün kıldık.**” (İsrâ-17/70) ve “ **Semâlarda ve yerlerde olan şeyleri size âmâde kıldık.**” (Câsiye-45/13) demektedir.

İnsana, diğer yaratılmışlardan farklı olarak akıl ve irade verilmiştir. İnsan, akli sayesinde diğer varlık tabakaları üzerinde tahakküm kurmayı başarmıştır. İnsanoğluna bahşedilmiş olan bu üstünlük için Morrison: “*İnsan, içinde bulunduğumuz kâinatın (kozmosun) bir parçası ve ilâhi âlemin bir çocuğu olarak yeryüzüne, diğer canlılara hâkim olma vasfıyla gelmiştir: O, maddeden gelen son derece girift bir varlıktır ve ruh diye isimlendirdiğimiz ilâhi kudretten bir kıvılcım alabilmek için akla sahip kılınmıştır.*”(Morrison 1979: 50) demektedir.

Allah Teâlâ, (cc) insana vermiş olduğu akıl ve irade sayesinde, onu meleklerden dahi üstün kılmıştır. Bu durum Bakara suresinde şu şekilde anlatılmaktadır: “**Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklerle göstererek, 'Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin' dedi. Melekler, 'Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin' dediler. Allah, şöyle dedi: 'Ey Âdem! Onlara bunların isimlerini söyle' Âdem meleklerle onların isimlerini bildirince Allah, 'Size göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim, yine açığa vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da ben bilirim demedim mi?' dedi. Hani meleklerle, 'Âdem için saygı ile eğilin' demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis bundan kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.**” (Bakara-2 /31-32-33-34) Allah, Âdem'e her şeyin istemini öğretmiş, varlığın ilmini elde etme imkanı vermiştir. Kendisine ilâhi ruh üflenen insana, meleklerle verilmeyen bir ilim bahşedilmiş; böylece o, yaratılmış olanların hepsinden üstün kılınmıştır. Bu durum, Allah'ın meleklerden, insana secde etmesini istemesinden de açıkça anlaşılabacaktır. Nitekim Âdem'e secde etmeyen İblis'e Allah: “**Ey İblis! Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıkoydu?**” (Sâd-38/75) diye sormuş; İblis de, yaratılış itibarı ile Âdem'den daha üstün olduğunu söyleyince, cennetten kovulmuştur. İblis'in insan için cennetten kovulması ve insanın cennete koyulması, Allah'ın insana verdiği değeri gösterir; aynı zamanda insanın cennetten kovulması, yaptıklarından sorumlu olup hesaba çekilmesi de onun, akıl ve irade sahibi

olarak yaratıldığının göstergesidir. William Chittick: “*Bir hadise göre Allah, Âdem’in çamurunu kır gün kendi iki eliyle yoğurdu. Açıkça bu, Allah’ın bir tek yaratığa gösterdiği büyük bir dikkat demektir; zira öteki varlıkların yaratılması söz konusu olduğunda, O sadece ‘ol’ demiş ve bütün âlemin yaratılması işi, topu topu altı gün tutmuştu.*”(Chittick 2006:240) dediği satırlarda, Tanrı’nın insana verdiği önemin altını çizmiştir. Safahat’ında:

“ *Senin mâhiyyetin hattâ meleklerden de ulvîdir;*

Avâlim sende pinhandır, cihânlar sende matvîdir. ”

Diyen Mehmet Âkif de, iki satırda insanın yüceliğini anlatmamış mıdır? Sâmiha Ayverdi: “*Toprağa mensup olan Âdem, Hak’tan öğrendiği ilimle yaratılmışların hepsini o merteye teshir etti ki, bu ilim bütün cihanda şûlelendi ve yedi kat gök onunla aydınlandı; hattâ meleklerin nâmını ve şerefini sıydı. Onlardan ileri geçti.*” (Y.N.G., s.124-125) dediği satırlarda, insanın uluvîyetine değinmiştir.

Kur’ân’ın “*O, sizi yeryüzünde halife kılandır.*” (Fâtır-35/39) ayeti, insanın yeryüzüne halife olma niteliğine sahip olarak getirildiğini bizlere bildirir. İnsanın halife olmasına Sâd sûresi 26. ayette, En’âm sûresi 165. ayette de değinilmekle birlikte; Kur’ân: “ ***Hani, Rabbin meleklerle, ‘ Ben yeryüzünde bir halife yaratıcığım’ demişti. Onlar: ‘Orada bozgunluk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz’ demişlerdi. Allah da, ‘Ben sizin bilmediğinizi bilirim’ demişti.***” (Bakara-2/30) diyen ayetiyle bu konuya en detaylı açıklamayı getirmiştir. Arapça bir sözcük olan halife, birinin yerine geçen, arkasından gelen, ona vekil olan kimse demektir. Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz Muhammed, Allah’ın yeryüzündeki halifesi olmuştur. Konuyla ilgili Kur’ân-ı Kerîm’in muhtelif ayetleri ve bu ayetleri temel alan alan mutasavvıfların görüşleri, insanın Allah’a halife olabilecek kadar donanımlı yaratıldığını bildirirken; belki de hiç farkında olmadığımız ya da hayli zamandır hatırlanmakta güçlük çektiğimiz değerimizi bizlere hatırlatmaktadır.

Âdemoğlunun yüceliğini biraz da, Tanrı ile irtibat kurabilecek bir mahiyete sahip olmasında aramak gerekir. Sûfiler, kâmil insan yetisinin, ilâhî kudret tarafından insanlara bahşedilmiş bir ayrıcalık olduğunu bilirdirler. Çünkü Âdem mükemmel yaratılmıştır ve Âdem'in bütün çocukları aynı vasfa sahiptir. Nitekim Hz. Muhammed, Allah ahlâkıyla ahlâklanmış olan bir âdemoğlu değil midir?

“Tanrı’nın en derin sırrı” olan insan, ilâhî isim ve sıfatların toplandığı yerdir. Bîrûnî’nin , “Yeryüzünün en seçkin varlığı ” (Tümer 1991: 98) olarak nitelendirdiği bu varlık, Allah’ın tekvin sıfatı dışındaki tüm sıfatlarından nasiplenmiştir. Kâmil insan, Allah’ın en yüksek tecellisidir ve o, “Evrensel hakikati, kemâl derecesinde temsil eder.”(Güngör 1991: 89) Onun gönlünde Allah’tan gayrisi yoktur. Onun karanlıklarına Allah’ın nuru yetiştirilmiştir ve o, Allah’ın nuru ile aydınlanan yolundan tekrar Mutlak Varlık’a ulaşma çabasıdır.

Mutasavvıflar kâmil insanın, Allah’tan başka hiçbir şeye karşı istek içinde olmadığını, ruhânî ve tabîî arzuların boyunduruğundan kurtulmuş olduğunu söylemişlerdir. Hiç kimse kâmil insandan daha çok ilahi lezzete nail olamaz. Çünkü kâmil insan her daim Allah ile beraber yaşamakta, aldığı her nefeste Allah’ı duyumsamaktadır. Kâmil insan, Allah basir’dir, nereye baksam beni görür; Allah Semi’dir, ne söylesem beni işitir; gizli ve âşikar olan her şey onun ilâhî ilminde mevcuttur, O her şeyi bilir, düşüncesinde olmalıdır. Hâdîd sûresinin “*Nerede olsanız, O sizinle beraberdir.*” (Hâdîd-57/4) ayeti, bizleri kemâle davet etmiştir.

İnsan-ı kâmil olmak kolay değildir. Her şeyden önce sabır, çaba ve inayet gerektirir. Nasıl ki değerli mücevherler yılları geride bırakmadan oluşum sürecini tamamlamıyorsa, insan da kemâle ermek için sabretmelidir. Sabır, insanın ıstıraplara karşı direnme gücüdür. Sûfiler, insanın kemâle ermesinde, ıstırapların rolünün büyük olduğunu belirtmişir. Muhammed İkbal, cennetten kovuluşu, gerçek bir insan olma çabasının zorunlu koşulu olarak görmekte haklı idi. Her şeyin mükemmel olduğu bir ortam da doğal olarak sıkıntı, ıstırap olmayacaktır. İstırapı olamayan kişinin sabrı öğrenmesi söz konusu değildir. Ve sabırdan habersiz olana elbette kâmil denilemez. Mutasavvıflar, kişinin rûhî olgunluğa erişmesi için zamana ihtiyaç duyduğunu bildirmişlerdir. Peygamberimize ilk vahiyin kırk yaşında gelmiş olmasından esinlenmiş olmalıdır ki, kişinin kemâle ermesinin ortalama kırk yaşlarına tekabül ettiği hususunda hemfikirlerdir. Sâmiha Ayverdi: “İhtiyar demek, yol almış, dünyaya gözü doymuş adam

demekti. Geçip tükettiği yol boyunca da hemen daima fazlalıklarını, noksanlarını atıp yerine güzellikler, feragatler, olgunluklar koymuş olmalıydı.” (İ.E.K., s.14) dediği satırlarında, gelip geçmekte olduğumuz dünyada, geride bıraktığımız zaman dilimiyle, olgunluklarımızın eşdeğer olması gerektiğine işaret etmiştir.

Kemâle ermiş kişide tamahkârlıktan bir nişâne olmamalıdır. Kâmil kimse, mevcudun kadrini bilmelidir. O, özellikle “Tanrı evi” olarak adlandırılan insan kalbine karşı son derece duyarlı olmalıdır.

“ Cihan bağında ey âşık! Budur maksudu ins ü cün

Ne senden kimse incinsin, ne sen bir kimseden incin ”

Diyen beyitin de anlatmaya çalıştığı gibi, kişileri incitmemek yegâne gayemiz olmalıdır. Yazar, İbrahim Efendi Konağı’nın karakterlerinden ratibe için kullandığı: “Kimseyi üzmem elinden gelmezdi.”(İ.E.K.,s.169) cümlesiyle, insanoğlunun bu gâyesine değinmiştir.

Tasavvuf düşüncesinin mihenk taşlarından biri de insana verilen önemdir. İstinasız tüm mutasavvıfların tekrarladığı bir cümle, insanın kâinatın özü olduğunu söylemektedir. Istılahta insan vücudu, bütün âlemlerin toplandığı küçük âlem olarak anılmaktadır. “İnsan âlemin kemâlidir, âlem insan ile kemâl bulur.” (Arabî-b 2006: 54-55) diyen İbn Arabî; insanı, kâinat ağacının olgun meyvesi olarak görmüştür. Birçok sûfi insanın, yaratılmışların en mükemmeli; kâinatın özeti olduğunu söylerken insanı âdetâ kutsamıştır. Zira insan, Kutsal’ın ruhundan en büyük payı alan yaratılmıştır. Bu nedenle insan, suret açısından küçük olsa da, mânâ açısından büyük bir âlemdir. Tanrı insanı, evrenin tüm hakikatlerini bünyesinde barındıran bir varlık olarak yaratmıştır. Henry Corbin: “Kâmil insan, bütün sıfatların kendisinde birleştikleri mikrokozmostur.” (Corbin 2002: 100) diyerek, bu en büyük âlemi, tek satırda tanımlamıştır. Bilindik olan bir başka teşbih, insanı meyve çekirdeğine benzetmiştir. Nasıl ki ağacın kökü, dalı ve yaprağın özü çekirdekte gizlidir; kâinatın özü de insanda gizlidir. İnsan, kâinattan süzülüp gelen ve kâinatı kendinde barındıran yegâne gerçekliktir. Sâmiha Ayverdi’nin: “Eğer insanoğlu kendini bilir ve bildiğini de ilim ve amel şahitleriyle ispat ederse, ona artık topraktan yoğrulmuş

cisim gözü ile bakmak hata olur. Bu insan kâinatın hülâsasıdır; o bir çekirdektir ki, cihanın dalı budağı onun teferruatı, anâsır ve beden, gölgesidir.” (Y.N.G., s. 271-272) diyen satırlarına bakılırsa onun, sûfîlerin meyve-çekirdek benzetmesinden etkilenmiş olduğu söylenebilir. Yazar, tek başına bilginin anlam ifade etmediğini, ilmin amel ile desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Yani kâmil insan, sadece bilmekle yetinmeyip, bildiğini en güzel şekliyle uygulamaya koymalıdır. Osman Karabulut, kemâle giden yolda amelin önemine değinmiştir. Ona göre: “*İnsanlar için kemâl mertebesine ulaşmakta üç yol vardır: ilim, amel, ihlâs. Söz ilimsiz, ilim amelsiz, amel ise ihlâssız olmaz.*” (Karabulut 1994: 277)

Bir başka teşbih, kâmil insanı aynaya benzetmektedir. Tasavvuf üzerine yazılmış olan birçok satır, insanı kâinatın aynası olarak tanımlar. İslam teozofisinde aynanın, görünmenin yeri olan insan olduğu belirten Corbin: “*Kâmil insan bir ayna gibi sadece doğanın güçlerini değil, ilâhî güçleri de yansıtır.*” (Corbin 2002:100) derken insanın yansıtıcı güç olduğunu vurgulamıştır. İnsan kâinatın aynası, cılasıdır. Sâmiha Ayverdi: “*Halis insan, bizim aynada gördüğümüz şeyi, kerpişte de bizim gördüğümüzden daha aşikâr olarak görür.*” (Y.N.G., s 55) derken, aynada görülen ile kerpişte görülenin aynı olduğuna işaret etmiştir. Kerpiçten kasıt, hamuru topraktan yoğrulmuş insandır. Ve o insan bir ayna berraklığında tüm gerçekliği yansıtır.

Yazar, İbrahim Efendi Konağı’nda: “*Ölümden hayata hayattan ölüme mekik dokurken, bu var olmanın insanoğluna yüklediği vazife ve mesuliyeti anlayıp ona göre ayarlanmak gerekmez miydi?*” (İ.E.K.,s.217) dediği satırlarında, insan olmanın yükümlülüğünü insanlara hatırlatmış; Yolcu Nereye Gidiyorsun’da ise “*Ey insan, kaybını ara, onu bul ve tekrar dağarcığına yerleştir. Mademki bir yük taşıyıcısının, taş ve toprağın yükünü çekme, o emaneti bul ve onu yüklen.*” (Y.N.G., s.113) diye seslenerek insan olmanın kutsallığını vurgulamıştır. İnsanlık, elest gününde Rabbine söz vererek emaneti omuzlamıştır. Kur’ân’ın: “***Pek az hatırlıyorsunuz***” (Mü’min-40/58) diyen ayeti, insanları elest andını hatırlamaya davet eder. İnsan yaratılmışların içinde en seçkin olanıdır. Zira Allah Kur’ân’da : “***Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de, onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi.***” (Ahzâb-33/72)

İslamiyet, tüm zamanların en son dini, Kur’ân ise kutsal kitapların en kâmilidir. Bu nedenle, kemâle ermek isteyen insan önce Kur’ân’a, sonra da âlemlere rahmet olarak

gönderilmiş olan kâmillik şahikası Muhammed'e tutunmalı, bu iki güzelliğe tâbi olmalıdır. Bir insan olarak, taş ve toprak yükünün hamalı olmamak için, yüklendiğimiz emanetin farkına varmak ve bu farkındalığın beraberinde getirdiği her ne varsa, kıyamete değin lâıykıyla göğüslenmek durumundayız. Aksi halde dağın taşın kaldıramadığı yükü, bir avuç toprağın kaldırıldığını nasıl söyleriz?

SONUÇ

Tam bir İstanbul hanımefendisi olan Sâmiha Ayverdi, millet aşkıyla dolup taşan gönlünde tasavvuf fırtınaları kopan bir şahsiyettir. Bu karşı koyulmaz ruh hali, onun eserlerine de yansımıştır.

Tasavvuf felsefesine vakıf olan birinin sevgi ve hoşgöründen uzak olduğunu düşünmek, yersiz bir vehme düşmekten başka bir şey olmasa gerek. Zaten kalemine ilham veren duygu ilahi aşk olan Sâmiha Hanım, zifiri karanlıklara parlayıvermiş bir aydınlık misali, birçok pervanenin umut ışığı olmuştur.

Üç bölümden mürekkep olan bu çalışmamızın ilk bölümünde tasavvuf kavramını çok boyutlu olarak ele almaya çalıştık. Bunu yaparken ünlü mutasavvıfların görüşlerinden yararlandık. Özellikle tanımlama kısmında sözü büyüklerimize bıraktık. Bu durum, tasavvufun bir hâl ilmi olmasından ve bu hâli ancak, yüreğinde tasavvuf yeşertip, büyüttükleri çınarın gölgesinde oturmanın zevkini yaşayanların söze dökebileceğine olan inancımızdan kaynaklanmaktadır. Tasavvuf gayetine derin bir konu olduğundan sadece tanımlamayıp geçmeyi kifayetsiz gördük ve tasavvufun gâyesine, tarihsel gelişim sürecine de değindik. Tasavvufun malzemesi insandır ve bu yolun sonunda insan-ı kâmil modeline ulaşılır. Bu nedenle âlemin gözbebeği olan eşref-i mahlûkatı, yaratılışından itibaren ele almayı uygun gördük. Bu bölümde yaratılışa dair görüşlere değinme ihtiyacı duyduk. Tabii gerek bu bölümde gerekse tezin tümünde yararlandığımız en temel kaynak, Allah kelâmı olan Kur’ân-ı Kerîm oldu.

İkinci bölümü Sâmiha Hanım’ın hayat hikâyesi, düşünce sistemi ve eserlerine ayırdık. Çünkü bir müellifin hayat tarzı ve düşünce sisteminin, yazdıklarına tesiri olduğu inancındayız. Sâmiha Hanım 1906 senesinde İstanbul’un Şehzadebaşı semtinde dünyaya gelmiştir. Hayatını okuma aşkını tatmin ederek geçirmiştir. Türklüğe ait her konuda hassasiyet sahibi olan Sâmiha Ayverdi, ulus adına düşünen, ulus adına sancı çeken bir şahsiyettir. Hayatı üzerinde en esaslı etkiyi yaratan hiç şüphesiz Kenan Rifai’dir. Dayısı Server Bey aracılığıyla tanışma fırsatı bulunduğu Rifai’yi, hayatın kendisine sunduğu en büyük şanslardan addeden Samiha Ayverdi’nin çizgisine bundan sonra bir de tasavvuf eklenmiştir. Kaleme aldığı ilk eserler tamamen tasavvuf

tesiri taşımaktadır. Sâmiha Hanım, çağılıtlarını yıllar sonra bile duyabilecekğimiz kadar coşkun akan bir ırmaktır. Bu ırmağı besleyen iki temel kaynak ise tarih ve tasavvuf sevgisidir. Zira eserlerinde ciddi bir tarih birikimi vardır. Yazarın üslubu da en az düşünceleri kadar sağlamdır. Cümleleri gramerce doğru ve mantıkidir. Her cümlemin manası açık ve nettir. Yazdıklarında ahenk unsurunu göz önünde bulundurduğundan, kullandığı her ibare musiki değeri ile birlikte çıkar karşımıza. Tarih ve tasavvuf sevgisiyle nefes alan bu nadide insan 1993 senesinde vazifesini ziyadesiyle tamamlayan her insan gibi gönül huzuruyla Tanrısına kavuşmuştur. Sâmiha Ayverdi'nin hayatı ve eserleri üzerine, saygıdeğer hocalarımız Kâzım Yetiş ve Banıççek Kırzioğlu'nun esaslı çalışmaları olduğuna da değinmek isteriz.

Bizim gayemiz daha ziyade, yazarın tasavvuf dünyasının kapılarını aralayabilmek ve bu kapının ardındaki güzelliklerden nasibimizi alabilmektir. Bu nedenle çalışmamızda tasavvuf üzerine eğildik.

Üçüncü bölüm ise çalışmamızın temel kısmını teşkil etmektedir. Birinci bölümde ana hatlarıyla ele aldığımız tasavvuf düşüncesini, bu bölümde Sâmiha Hanım'ın Mesihpaşa İmamı, Yolcu Nereye Gidiyorsun, İnsan ve Şeytan, İbrahim Efendi Konağı ve Mabette Bir Gece isimli eserlerinde aradık. Tasavvuf yolunun sonunda varılacak nokta, Tanrısına vâsıl olmuş insan-ı kâmile ulaşmak olduğundan, yaratılışından itibaren ele aldığımız insanı, insan-ı kâmil mertebesine kadar götürdük. Çalışmamızın sonunda yazarın, engin bir tasavvuf kültürüne ve meal bilgisine vakıf olduğunu gördük. O, dini ve milli değerlere sadakatle bağlı kalarak çağdaş düşünceye kapılarını açabilmeyi başarabilmiş bahtlılardanır. Taassuptan, nefes aldığı her saniye nefret etmiştir. Tasavvuf anlayışını sadece dini bilgilere vakıf olmakla sınırlandıramayacağımız bu güzel insanın, dine olan bakışı da en az kendi kadar istisnadır. O, özümsemiş, layıkıyla sindirilmiş din anlayışının her problemin çözüm formülü olduğuna inanmıştır. Zira din, sosyal nizamın en kuvvetli koruyucusudur. Yazara göre içtimai hayatta pürüz yaratanlar, erdem eksik bulunan insanlardır. Din, insanın eksik kalmış taraflarını tamamlayan, beşeriyeti kemale ulaştıran bir olgudur. Sâmiha Hanım'ın bakış açısından anlatmaya çalıştığımız tasavvuf düşüncesi, onun eserlerinin köşe taşı değeri olarak her zaman hak ettiği yeri almıştır.

Tasavvufu öğrenmek, daha da ötesi hâl ehli olup onu kalben yaşamak, zannımca bir ömre sığmayacak bir saadettir. Terazinin ağır basan kefesinde tasavvuf aşkına ömrünü adanmış

nice Mansur'lar varken; havada kalan diğ er kefed e bulunan bu bir yıllık  alışmanın, bizi tasavvufun T'sine âşına kılmış olmasını umut ediyoruz.

KAYNAKÇA

1. KİTAPLAR

- Akşar, Mustafa (2001), **Tasavvuf Tarihi Literatürü**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara
- Aydın, Hüseyin (1991), **İlim, Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelik**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara
- Ayverdi, Sâmîha (2006), **İbrahim Efendi Konağı**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul
- _____, (2004), **İnsan ve Şeytan**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul
- _____, (2005), **Mabede ve Bir Gece**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul
- _____, (2000), **Mesihâşpa İmamı**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul
- _____, (1997), **Yolcu Nereye Gidiyorsun**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul
- Banarlı, Nihad Sami (2002), **Tarih ve Tasavvuf Sohbetleri**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul
- Bardakçı, Mehmet, (2005), **Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf**, Rağbet Yay. İstanbul
- Bayrakdar, Mehmet (1989), **Tasavvuf ve Modern Bilim**, Saha Neşriyat, İstanbul
- _____, (1992), **İslam ve Ekoloji**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara
- Chittick, William (2006), **Tasavvuf**, Çev. Turan Koç, İz Yay., İstanbul
- Corbin, Henry (2002), **İslam Felsefesi Tarihi**, Çev. Prof. Dr. Ahmet Arslan, İletişim Yay., İstanbul
- Eraydın, Selçuk (2004), **Tasavvuf ve Tarikatlar**, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul
- Erdem, Hasan Hüsnü (1985), **İlâhî Hadisler**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara
- Ergin, Muharrem (2000), **Orhun Âbideleri**, Boğaziçi Yay., İstanbul
- Gamov, George (1952), **Bilimin Uzak Sınırlarında**, Çev. Sebahettin Ataman, Ankara
- Gazâlî, (1975), **İhyâu Ulûmi'd-Din**, Ter. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul
- _____, **Tasavvufun Prensipleri**, Çev. Remzi Barışık, Kılıç Kitabevi, Ankara
- Güngör, Erol (1991), **İslam Tasavvufunun Meseleleri**, Ötüken Yay., İstanbul

- Gölpınarlı, Abdülbâki (2004), **Tasavvuf**, Milenyum Yay., İstanbul
- İbn Arabî , (2006) **Hakikat ve Tefekkür**, Çev. Mahmut Kanık, Hece Yay., Ankara
- _____, (2006) **Tasavvuf Makamı**, Çev. İbrahim Aşkî Tanık, Kırkambar Kitabevi, İstanbul
- Kara Mustafa (2005), **Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları**, Dergah Yay., İstanbul
- _____ (2002), **Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri**, Dergah Yay. İstanbul
- Karabulut, Osman (1994) **İslamda Gerçek Tasavvuf ve Edepleri**, Şems Yay., Konya
- Kılıç, Mahmut Erol (2006) **Sufî ve Şiir/ Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası**, İnsan Yay., İstanbul
- Kur’ân-ı Kerîm Meâlî**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara
- Konevî, Sadreddin (2004), **Tasavvuf Metafizigi**, Çev. Ekrem Demirli, İz Yay.,İstanbul
- Litvak, Stuart, (2003), **Sufizm Bilgelik Arayışında Tasavvuf Yolu**, Çev. Nur Yener, Okyanus Yay. İstanbul
- Morrison, A.Cressy (1979), **İnsan, Kâinat ve Ötesi**, Çev. Bekir Topaloğlu, İstanbul
- Muslu, Ramazan, (2003), **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf**, İnsan Yay., İstanbul
- Nakşibendî, El-Hac Mehmed Nuri Şemsüddin,(1983) **Miftah-ül - Kulûb**, Salâh Bilici Kitabevi, İstanbul
- Schimmel, Annamarie (2004), **İslamın Mistik Boyutları**, Çev. Ergun Kocabıyık, Kabalıcı Yay., İstanbul
- _____, (2004), **Tanrı’nın Yeryüzündeki İşaretleri**, Çev. Ekrem Demirli, Kabalıcı Yay., İstanbul
- Selvi, Dilaver (2007), **Adab-Mürşit-Hizmet**, Semerkand Yay., İstanbul
- Seyhan, Ertuğrul (2007), **Türk Edebiyatında Mevlana ve Mevlevilik**, Sır Yay., Bursa
- Sunar, Cavit (2003), **Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe**, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yay., İstanbul
- Tümer, Günay (1991), **Birûni’ye Göre Dinler ve İslam Dini**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara

Uludağ, Süleyman (2001) **İnsan ve Tasavvuf**, Mavi Yay. İstanbul

Utku, Mustafa (2005), **Tasavvuf Ahlâkı ve Adabı**, Uludağ Yay. Bursa

Yazır, Elmalılı Hamdi (1936), **Hak Dini Kur'ân Dili**, İstanbul

Yılmaz, Hasan Kamil (2002), **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul

Wach, Joachim (2004), **Dinler Tarihi** Çev. Fuat Aydın, Ataç Yay., İstanbul

2. MAKALELER

Açıkgöz, Halil (1988), “Sâmiha Ayverdi’nin Dili ve Üslûbu”, **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, S.4.

Alibeyoğlu, Nusret (1984) “ Sâmiha Ayverdi’de Din Şuuru” **Türk Edebiyatı**, S.127.

Ayverdi, İlhan (1984), “ Ekrem Hakkı Ayverdi’nin Ardından”, **Türk Edebiyatı**, S.128.

Ayverdi, Sâmiha (1984)“ Kardeşim Ekrem Hakkı”, **Türk Edebiyatı**, S.128.

Bilecik, Hayri (1988),“ Sâmiha Ayverdi ve İman Hayatımız” **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, S.4.

Demirci, Mehmet (1988), “Ayverdi’nin Son Eserlerinde Bazı İnsan Tipleri, **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, S.4

Güner, Agâh Oktay (1984) “ Sâmiha Ayverdi ve Tarih Şuuru”, **Türk Edebiyatı**, S.127

Güner, İnci (1984), “ Vatan Annesi”, **Türk Edebiyatı**, S.127.

Göze, Ergun (1988), “O, Milli Vicdandır” **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, S.4

Hatiboğlu, Selçuk (1988) “Ayverdi’nin Delâletinde Eski İstanbul’da Bir Gezinti”, **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, S.4.

Işık, Emin (1994) “Sâmiha Ayverdi’nin Dindarlık Anlayışı”, **Kubbealtı Akademi Mecmuası**

Pekin, Nermin Suner (1984), “ Ayverdi Ekolü”, **Türk Edebiyatı**, S.128.

Yetiş, Kâzım (1988), “ Sâmiha Ayverdi’nin Hayatı ve Eserleri” **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, S.4.

3. SÖZLÜKLER

Budak, Selçuk (2003), **Psikoloji Sözlüğü**, Bilim ve Sanat, Ankara

Cebecioğlu, Ethem (2005), **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yay. İstanbul

Develioğlu Ferit (2000), **Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, Aydın Kitabevi, Ankara

Güçlü, Abdülbâki; Uzun, Erkan; Uzun, Serkan; Yolsal, Ümit Hüsrev (2003), **Felsefe Sözlüğü** Bilim ve Sanat, Ankara

Püsküllüoğlu, Ali (2004), **Türkçe Sözlük**, ArkadaşYay., Ankara

4. HAKKINDA YAZILANLAR

Alibeyoğlu, Nusret (Mayıs 1984), “Sâmiha Ayverdi’de Din şuuru” Türk Edebitatı.

Araz, Hekimoğlu (Mart 1954), “Kadın Romancılarımız Matbaamızda” Resimli Hayat Mec., c.2, nr.23

Araz, Nezihe (Mart 1944), “Genç Bir Kadın Romancımız Sâmiha Ayverdi” Türk Kadını, C.1,nr.1, s.12.

Aygen, Şehbal (Eylül 1949), “Maziye Eğilen Sanatkâr”, Her Hafta.

Ayvazoğlu, Beşir, Hey Gidi Günler Hey, Tercüman, 1 Nisan 1988.

Ayvazoğlu, Beşir, Sâmiha Ayverdi’nin Mensur Şiirleri Hancı, Tercüman, 15 Temmuz 1988.

Banarlı, Nihad Sami (1948), Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, s. 406–407.

Banarlı, Nihad Sami, İstanbul Geceleri, Hürriyet, 26 Mart 1952

Banarlı, Nihad Sami, Edebi ve Manevi Dünyası içinde Fatih, Hürriyet, 25 Temmuz 1953

Burün, Vecdi, İstanbul Fetih Derneğinin Basarîsi, Son Saat, 12 Temmuz 1953

Bozlak, Musa (Eylül 1977), “Kitaplar [Hatıralarla Başlasa]” Türk Edebiyatı, nr. 47

Bozlak, Musa (Temmuz 1977), “Abide Şahsiyetler” Türk Edebiyatı, nr. 45

- Devrim, İzzet Melih, Sâmiha Ayverdi, Yeni Sabah, 18 Mayıs 1952
- Erdem, Hayri, Sâmiha Ayverdi, Yeni Gaziantep, 17-23 Ağustos 1956,
- Erik, Nazik (Mayıs 1984), “Sâmiha Ayverdi ve İnsan” Türk Edebitatı.
- Ertuğrul, Semih (Nisan 1973), “İbrahim Efendi Konağı” Ankara Ticaret Odası Dergisi, nr.4, s. 93-98.
- Ertuğrul, Semih (Haziran 1973), “Edebi ve Manevi Dünyası İçinde Fatih” Ankara Ticaret Odası Dergisi, nr. 6, s. 44-49.
- Ertuğrul, Semih (Aralık 1974), “Kitaplar Arasında [Mesihpasa İmamı]” Ankara Ticaret Odası Dergisi, s. 41-43.
- Fayda, Mustafa (Mayıs 1984), “Sâmiha Ayverdi ve Sohbet” Türk Edebitatı.
- Fuad, Mehmed (Nisan 1954), “Kitaplar-Dergiler-Gazeteler” Yedi Tepe.
- Güner, Agâh Oktay (Mayıs 1984), “Sâmiha Ayverdi ve Tarih şuuru” Türk Edebitatı.
- Güner, Attila (1968), Sâmiha Ayverdi, Hayati-San'atı-Eserleri (Mezuniyet Tezi), Erzurum.
- Güner, İnci (Mayıs 1984), “Vatan Annesi” Türk Edebitatı.
- Güngör, Selahaddin, İstanbul Geceleri Müellifi Sâmiha Ayverdi ile Bir Konuşma, Ekspres, 5 Nisan 1952
- Göze, Ergun, Sâmiha Ayverdi'yi Dinleyiniz, Tercüman, 25 Kasım 1983
- Göze, Ergun, Kitaplardan Özür Dilerim, Tercüman, 20 Ocak 1976
- Göze, Ergun, Sâmiha Anne, Kafesoğlu ve Kabaklı'ya Şeref, Tercüman, 11 Nisan 1984.
- Kabaklı, Ahmet, Ulu Rüya, Tercüman, 8 Şubat 1988
- Kabaklı, Ahmet, İbrahim Efendi Konağı, Tercüman, 6 Temmuz 1964
- Kabaklı, Ahmet, Bir Sıcak Tören, Tercüman, 9 Mayıs 1984
- Kabaklı, Ahmet (1969), Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi, «Ayverdi Sâmiha» maddesi, c. II, İstanbul, s. 4.
- Kademoğlu, Mahmud Rifat, İbrahim Efendi Konağı, Bab-ı Ali'de Sabah, 29 Kasım 1965

Kandemir,(Temmuz 1949), “Kıymetli Romancımız Sâmiha Ayverdi Diyor ki” Edebiyat Âlemi, nr.13

Kanar, Yüksel, Kölelikten Efendiliğe, Yeni Devir, 21-23 Ağustos 1978

Kanar, Yüksel, Sâmiha Ayverdi ile Konuşma, Yeni Devir, 28-29 Ağustos 1978

Karadeniz, Zeria, Bir Fikir Etrafında Toplanan Dört Kadın, Son Saat, Kasım 1951

Karadeniz, Zeria, İstanbul Geceleri, Son Saat, 9 Nisan1952

Karahan, Abdülkadir (Mart 1954), “Edebi ve Manevi Dünyası içinde Fatih” Türk Düşüncesi.

Kesili, Suad, İbrahim Efendi Konağı, Kara Hisar Gazetesi, Afyon, 14-15 Mayıs 1973. (Aynı yazı 15-16 Mayıs 1973'de Afyon Kocatepe Gazetesi'nde neşredilmiştir).

Kısakürek, Necib Fazıl, Bir Kadın Muharrir, Son Telgraf, 21 Haziran 1942

Koçu, Reşad Ekrem (1960), İstanbul Ansiklopedisi, «Ayverdi, Sâmiha» maddesi, c. IV, s. 1664–1667, İstanbul

Malkoç, Neriman (Kasım 1954), Kadın Ediplerimizle Röportajlar, Yeni İstanbul, nr. 1779

Mutluay, Rauf (1973), 50 Yılın Türk Edebiyatı, T. İş Bankası Yayınları, İstanbul

Necatigil, Behçet (1970), Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü, İstanbul, 6. bas., s. 59.

Okutan, Ömer (Mayıs 1984), “Sâmiha Ayverdi ve Eğitim” Türk Edebiyatı.

Ulunay, Refi Cevad, Mistik Edebiyatta Bir şaheser, «Yolcu Nereye Gidiyorsun?», Yeni Sabah, 11 Ocak 1945

Onat, Muvaffak Sami(Haziran 1950), “Kadın Romancılarımız” San'at Mecmuası.

Orik, Nahid Sırrı, (Mayıs 1952), “Dünkü İstanbul Hakkında Bir Kitap”, Büyük Doğu

Önal, Zeki, Osmanlı Asırları, Sabah 30 Mayıs 1976,

Öztuna, Yılmaz, Hey Gidi Günler Hey!, Tercüman, 12 Nisan 1988.

Öztürkmen, Neriman (1960), “Tanınmış Kadınlarımız Arasında Bir Fikir Gezintisi” Türk Düşüncesi, c. XI, s. 37.

Pazarkaya, Yüksel (Mart 1971), “Türk Hikâyecileri Almanya’da, Türk Dili” (Eleştiri Özel sayısı), nr. 234, Ankara, s. 756-761.

Perin, Cevdet (Kasım 1951), “Ken'an Rifai”, Hafta.

Perin, Cevdet (Mart 1952), “İstanbul Geceleri”, Hafta.

Rado, Şevket, Fetih Derneğinin Neşrettiği Eserler, Akşam, 10 Temmuz 1953

Samuk, Fatma (1980), Sâmiha Ayverdi-İstanbul Geceleri İndeks, (s.1-92), (Mezuniyet Tezi), İstanbul, 419 s

Schimmel, Annameraie (Kasım 1974), (Ter. S. Zeki Önsöz), “İstanbul’lu Bir Abide Yazar Sâmiha Ayverdi”, Ankara Ticaret Odası Dergisi, s. 17-30.

Sevengil, Kadri Kemal (Eylül 1967), “Boğaziçi’nde Tarih”, Dünya

Talu, Ercümen B. (Mart 1952), İstanbul Geceleri, Son Posta.

Tahralı, Mustafa (Kasım 1979), “Bir Kitabın Akisleri” Türk Edebiyatı, nr. 73

Tahralı, M. (Haziran 1984), “Mabedde Bir Gece” Türk Edebiyatı.

Tanyol, Cahid, İstanbul Geceleri, Yeni Sabah, 9 Mayıs 1952

Tunalı, Yağmur (Mayıs 1984), “Mesihpaşa İmamı”, Türk Edebiyatı.

Varoğlu, Hamdi, İbrahim Efendi Konağı, Cumhuriyet. 12 Nisan 1964.

Yetiş, Kazım (1974), Sâmiha Ayverdi'nin Eserlerinde Milli Kültür Mes'eleleri ve Tasavvuf Düşüncesi (Mezuniyet Tezi), İstanbul

Yetiş, Kazım (Mayıs 1984), “Sâmiha Ayverdi'nin Hayati ve Eserleri” Türk Edebiyatı.

Yetiş, Kazım (1988), “Bir Ellinci Yıl” K.A.M., Yıl: 17, nr.1

Zaim, Sabahattin, [Sâmiha Ayverdi], Türk Edebiyatı, nr. 127, Mayıs (Türkiye Milli Kültür Vakfı'nın Sâmiha Ayverdi'ye verdiği Türk Kültürüne Hizmet şeref Armaganı merasiminde yapılan takdim konuşması).

5. SAMİHA AYVERDİ’NİN MENSUR ŞİİR ve MAKALELERİ

- Emanet (mensur şiir), Büyük Doğu, c.II, nr. 35, Haziran 1946
- Sual (mensur şiir), Büyük Doğu, c. II, nr. 36, Temmuz 1946
- Ebedî Meçhul (mensur şiir), Büyük Doğu, c. II, nr. 39, 26 Temmuz 1946
- Meydan ve Oyun (mensur şiir), Büyük Doğu, c. II, nr. 40, 2 Ağustos 1946
- Çocuklar (mensur şiir), Büyük Doğu, c. II, nr. 44, 30 Ağustos 1946
- Çocuklar (mensur şiir), Büyük Doğu, c. II, nr. 46, 13 Eylül 1946
- Mezarıcı (hikâye), Büyük Doğu, c. III, nr. 55, 22 Kasım 1946
- Şöhret Dadı (hikâye), Büyük Doğu, c. III, nr. 56, 29 Kasım 1946
- Dört Kapı (hikâye), Büyük Doğu, c. III, nr. 58, 13 Aralık 1946
- Düşünceler (mensur şiir), Büyük Doğu, c. III, nr. 60, 25 Nisan 1947
- Hasret (mensur şiir), Büyük Doğu, Resimli İstanbul Haftası, 9 Mayıs 1951
- Hasret, Türk Yurdu, c. II, nr. 275, 3 Mayıs 1957
- Hile - işret (mensur şiir), Resimli İstanbul Haftası, 30 Mayıs 1953, s. 11
- Prof. Dr. Ziya Cemal Büyükkaksoy, Fatih ve İstanbul, c. I, nr. 3–6, 29 Eylül 1953
- Salıncak (mensur şiir), Türk Yurdu, nr. 274, 4 Haziran 1954
- XIII. Asır Anadolu'sunda Tasavvuf ve Hz. Mevlana, Mevlana, (broşür), Konya, 17 Aralık 1955, 10 s.
- XIII. Asır Anadolu'sunda Tasavvuf ve Hz. Mevlana, Anıt, nr. 25, Haziran 1959
- XIII. Asır Anadolu'sunda Tasavvuf ve Hz. Mevlana, Türk Edebiyatı, nr. 12, Aralık 1972
- Geliyorum (mensur şiir), Türk Yurdu, nr. 274, Haziran 1959
- Bilir misin? (mensur şiir), Türk Yurdu, nr. 276, Ağustos 1959
- İçin... Dedim (mensur şiir), Türk Yurdu, nr. 277, Ekim 1959
- Seferim Var (mensur şiir), Türk Yurdu, nr. 279, Aralık 1959
- Senin için (mensur şiir), Türk Yurdu, nr. 282, Mart 1960
- Umurumda Değil (mensur şiir), Türk Yurdu, nr. 284, Mayıs 1960
- Çıkrıkçının Dedikleri (mensur şiir), Türk Yurdu, nr. 286, Temmuz 1960
- Eski Çizmeler, H., 20 Ekim 1956
- Nohut Oda, Bakla Sofa, H., 27 Ekim 1956
- Yirminci Asrın Yüzkarası, H., 3 Kasım 1956
- Uyanmalı ve Birleşmeli, H., 10 Kasım 1956
- Londra Caddesi'nin iftihar Durağı, H., 17 Kasım 1956
- Soruyorum, H., 24 Kasım 1956

- Suçumuzu Bilmemek Suçu, H., 1 Aralık 1956
- Beslenmemiş Çocuklar, H., 8 Aralık 1956
- Altı Yüz Seksen Üç Sene Evvel Mevlana, H., 15 Aralık 1956
- San'at ve Saltanat, H., 22 Aralık 1956
- İbretli Bir Hatıra, H., 29 Aralık 1956
- Muhtaç Olduğumuz Zevk, H. 5 Ocak 1957
- Tutulmamış Vasiyet, H. 12 Ocak 1957
- Boğuluyor Kurtaralım, H. 19 Ocak 1957
- Yanlışımız, H., 26 Ocak 1957
- Zincire Vurulmuş Aslan, 2 Şubat 1957
- Fık... Fık... Fık H. 9 Şubat 1957
- Biz ve Onlar, H. 16 Şubat 1957
- Glinkalara Yakışır, H. 23 Şubat 1957
- Yarınki Ben, H. 2 Mart 1957
- Rahmetli Ayasluğ, H., 9 Mart 1957; İzmir 1969, Endüstri Basım ve Yayım- evi (broşür)
- Cemiyetin En Gözde Adamı, H., 16 Mart 1957
- Bir Uyanış, H., 23 Mart 1957
- Maarif Şurasından İntibalar I, H., 29 Mart 1957
- Maarif Şurasından İntibalar II, H., 30 Mart 1957
- Dede Efendi, H. 30 Mart 1957
- İnkılâplarımız Hakkında Anket, Ölçü, 1 Nisan 1957; Hür adam, 24 Haziran 1957 (Ölçü'den iktibas)
- Bâkî, H. 6 Nisan 1957
- Aile ve Kadın, H., 13 Nisan 1957
- Cezayirli Hasan Pasa, H., 24 Nisan 1957
- Köy ve Köylü, H., 21 Nisan 1957
- Mahalleyi Canlandırmak, H., 4 Mayıs 1957
- Abide Adam, H., 11 Mayıs 1957
- Abide Adam, Yahya Kemal Enstitüsü Mecmuası, nr. 1, 1959, s. 149
- Abide Adam, Türk Edebiyatı, nr. 134, Aralık 1984
- Koca Yunus, H., 18 Mayıs 1957
- Mihver Adamın Mesuliyeti, H., 25 Mayıs 1957
- Meşhed, H., 1 Haziran 1957
- Kaybolan Anahtar, H., 8 Haziran 1957

- Var Yoksulları, H., 15 Haziran 1957
- Amca Hüseyin Pasa, H., 22 Haziran 1957
- Gerçek ve Sahte, H., 29 Haziran 1957
- Alp Erenler, H., 3 Temmuz 1957
- Bizim Atlılar, H., 6 Temmuz 1957
- Çalışma İnkılabı, H., 13 Temmuz 1957
- Aşı, H., 20 Temmuz 1957
- İnsan ve Makine, H., 27 Temmuz 1957
- Vahdet (mensur şiir), Türk Yurdu, c. II, nr. 273, 2 Nisan 1959
- Hancı (mensur şiir), Türk Yurdu, c. II, nr. 273, 2 Nisan 1959
- Yunus Emre ve Bugün, Türk Yurdu, c. II, nr. 285, 3 Haziran 1960
- Büyük Terbiyecisi Mevlana, Selamet Dergisi, c. I, nr. 9, Aralık 1962
- Büyük Terbiyecisi Mevlana, Mevlana Yıllığı, Konya, 1963
- Mesnevi Terbiyecisi ve İnsanlık Âlemi, Anıt, Mart 1964
- Mesnevi Terbiyecisi ve İnsanlık Âlemi, Türk Edebiyatı (Mevlana Özel Sayısı), nr. 26, 27 Şubat - Mart 1964
- Edirne'de Bir Şifahane, Haber, 22 Mart 1965
- İkbâl ve İman, Yeşilay, 27 Nisan 1965
- Büyük Kurtarıcı: Yunus, Türk Yurdu (Yunus Emre Özel Sayısı), c. V, nr. 319, Ocak 1966
- Dünkü ve Bugünkü Kadın, Türk Kadını, nr. 9; Şubat 1967
- Dünkü ve Bugünkü Kadın, Öğretmenler Gazetesi, nr. 227, Aralık 1967
- Biz Neyiz? Türk Kadını, nr. 10, Mart 1967 s. 6–7
- İnsanları Kusurları ile Sevelim., Türk Kadını, nr. 11–12, Nisan-Mayıs 1967, s. 67
- Kalkınan Türkiye'de Eğitim ve Gençlik (anket-röportaj), Haz. Neriman Öztürkmen, Ankara, 1968
- Derviş Yunus, 1 Haziran 1967'de hazırlanan bu yazı 2 Mart 1969'da Milliyetçiler Derneği'nde konferans olarak verilmiş ve aynı Yıl zikredilen dernek tarafından “Yunus Emre ve ilahiler” ismiyle basılan broşüre konulmuştur.
- İkinci Sultan Mehmed Hükümdarlık Yolunda, Tercüman, 21 Mayıs 1969
- Hükümdar ve Mutasavvıf Fatih, Tercüman, 22 Mayıs 1969
- Fatih ve Akşemseddin, Tercüman, 23 Mayıs 1969
- Fatih ve Akşemseddin İstanbul Yolunda, Tercüman, 24 Mayıs 1969
- Antalya'da iki Gün, Şelale, Antalya, 24 Mayıs 1969
- Fatih Cemiyet Fedâisi, Tercüman, 25 Mayıs 1969

- Çadır Gecesi, Tercüman, 26 Mayıs 1969
- Fatih ve Cihad, Tercüman, 27 Mayıs 1969
- Fatih Sultan Mehmed ve Gayesi, Tercüman, 28 – 31 Mayıs 1969
- Milli Kültürümüzün Gaflet Mührakları, İzmir, 1969 (broşür)
- Milli Kültürümüzün Gaflet Mührakları, Milli Işık, nr. 48–49–50, 1970
- Gençlik Mes'eleleri ve Mes'ulleri, Türk Ev Kadınları Derneği Seri Konferansları, XIII-XVI, Ankara, 1969
- Gençlik Mes'eleleri ve Mes'ulleri, Konya, 1969, 19 s.
- Ramazan'a Giriş, İslam Dini, Tercüman, İnci ilavesi, 1 Kasım 1970
- Oruç, Tercüman, İnci ilavesi, 6 Kasım 1970
- Ramazan Hazırlıkları ve Kilerler, Tercüman, İnci ilavesi, 9 Kasım 1970
- Ramazan'da Şehzadebası, Tercüman İnci ilavesi, 13 Kasım 1970
- İftarlar, Teravîh ve Mahyalar, Tercüman, İnci ilavesi, 16 Kasım 1970
- Ramazan Eğlenceleri, Meddahlar, Ortaoyunu, Tercüman, inci ilavesi, 20 Kasım 1970
- Ramazan Eğlencelerinden Karagöz, Tercüman, inci ilavesi, 21 Kasım 1970
- Ramazan ve Bayezid Sergisi, Tercüman, inci ilavesi, 27 Kasım 1970
- Maârif Dâvamız, Sobe Matbaası, İzmir, 1970, 40 s. (broşür)
- Maârif Dâvamız, Birinci kısmı 1970 de Konya'da da basılmıştır.
- Bayram, Tercüman, inci ilavesi, 30 Kasım 1970
- Bir Beyannamenin Düşündürdükleri, K.A.M. Yıl: 1, nr. 1, 1972
- İnsan, K.A.M. Yıl: 1, nr. 2, Nisan 1972
- Radoviçli Rüveyde Hanım, K.A.M. Yıl: 1, nr. 3, Temmuz 1972
- Çıksalın, K.A.M. Yıl: 1, nr. 4, 1972
- Lütüflü Valide Hanım, K.A.M., Yıl: 2, nr. 1, Ocak 1973
- Zehir Dede, K.A.M. Yıl: 2, nr. 2, Nisan 1973
- Ticaret ve Ahlâk, Ankara Ticaret Odası Dergisi, nr. 4, Nisan 1973

- Ticaret ve Ahlâk, Adalet Gazetesi, 5 Mayıs 1973
- Bergamalı Cevdet Efendi, K.A.M., Yıl: 2, nr. 3, Temmuz 1973
- Kalkınma ve İnsan, Ankara Ticaret Odası Dergisi, Eylül 1973
- Mihver İnsan İhtiyacı, K.A.M., Yıl: 2, nr. 4, Ekim 1973
- Maârifimiz, Ankara Ticaret Odası Dergisi, Aralık 1973
- Maârifimiz, Kocatepe, 28 Mayıs 1973, Afyon [iktibas]
- Mevlana Celâleddin-i Rûmî'den Bugüne Kalanlar, Bildiriler, T. İş Bankası Yayını, Ankara, tsz., s. 110-124
- Kütle Terbiyecisi Mevlana Celâleddin Rûmî, K.A.M., Yıl: 3, nr. 1, Ocak 1974
- On Üçüncü Asır Anadolu'sunda Tasavvuf ve Hazreti Mevlana, T.E., nr. 12, Aralık 1972
- Mesnevi Terbiyecisi ve İnsanlık Âlemi I, T.E., nr. 26, Şubat 1974
- Mesnevi Terbiyecisi ve insanlık Âlemi, II, T.E., nr. 27, Mart 1974
- Bir Vak'a, K.A.M., Yıl: 3, nr. 2, Nisan 1974
- Derviş Yûnus, K.A.M., Yıl: 3, nr. 3, Temmuz 1974
- Bir Atabek'in Ölümü, K.A.M., Yıl: 3, nr. 4, Ekim 1974
- Doğu ve Batı Sanatının Hareket Noktaları, K.A.M., Yıl: 4, nr. 1, Ocak 1975
- Sanat Geleneğimiz, K.A.M., Yıl: 4, nr. 2, Nisan 1975
- Çeşnicibaşı, K.A.M., Yıl: 4, nr. 3, Temmuz 1975
- Takiyef, K.A.M., Yıl: 4, nr. 4, Ekim 1975
- Aynalar, K.A.M., Yıl: 5, nr. 1, Ocak 1976
- Hazin Bir Gaflet Örneği, K.A.M., Yıl: 5, nr. 2, Nisan 1976
- Börek Ağacı, K.A.M., Yıl: 5, nr. 3, Temmuz 1976
- Doktor Hâlid Şâzi Bey, K.A.M., Yıl: 5, nr. 4, Ekim 1976
- Kahve mi? Çay mı? Hayran mı?, K.A.M., Yıl: 6, nr. 1, Ocak 1977
- Mustafa, K.A.M., Yıl: 6, nr. 2, Nisan 1977
- Doğduğum Ev, K.A.M., Yıl: 6, nr. 3, Temmuz 1977
- Garb'ın Şark'ın Elinde İnsan, K.A.M., Yıl: 6, nr. 4, Ekim 1977
- Zerdebıyık Hasan Bey, K.A.M., Yıl: 7, nr. 1, Ocak 1978
- Camekân, K.A.M., Yıl: 7, nr. 2, Nisan 1978
- Yemin, K.A.M., Yıl: 7, nr. 3, Temmuz 1978
- Havaya Uçurulan Köprü, K.A.M., Yıl: 7, nr. 4, Ekim 1978
- Efendiliğe Dönüş, K.A.M., Yıl: 8, nr. 1, Ocak 1979
- Öküz Mehmed Pasa, K.A.M., Yıl: 8, nr. 2, Nisan 1979
- Rahmet Kapısı, K.A.M., Yıl: 8, nr. 3, Temmuz 1979
- Dost, K.A.M., Yıl: 8, nr. 4, Ekim 1979

- Cihada Dâvet, Kölelikten Efendiliğe 1400. Yıl (Kütahya DumlupınarGazetesi'nin özel nüshası. Bu yazı, yazarın Kölelikten Efendiliğe isimli eserinin 76–80. sahifeleri arasındaki aynı başlıklı kısmından alınmıştır)
- Akbıyık Sultan, K.A.M., Yıl: 9, nr. 1, Ocak 1980
- Ne Oldu Bize?, K.A.M., Yıl: 9, nr. 2, Nisan 1980
- Beyaz At, K.A.M., Yıl: 9, nr. 3, Temmuz 1980
- Ödenecek Borç, K.A.M., Yıl: 9, nr. 4, Ekim 1980
- İnsansız Dünya, K.A.M., Yıl: 10, nr. 1, Ocak 1981
- İnsan, T.E., nr. 89, Mart 1981
- İslam'ım Dört Mevsimi, K.A.M., Yıl: 10, nr. 2, Nisan 1981
- Endülüs, Gurbette İslam, K.A.M., Yıl: 10, nr. 3, Temmuz 1981
- Mütâreke Felaketi ve Sultan Ahmet Mitingleri, T.E., nr. 95, Eylül 1981
- İki Buçuk Asır Evvelki Kazma, K.A.M., Yıl: 10, nr. 4, Ekim 1981
- Yarınki İstanbul, K.A.M., Yıl: 11, nr. 1, Ocak 1982
- Yıldız, K.A.M., Yıl: 11, nr. 2, Nisan 1982
- Feth-i Mübin, T.E., nr. 103, Mayıs 1982
- Yalan, İftira, İntikam, K.A.M., Yıl: 11, nr. 3, Temmuz 1982
- Barış ve Kavga, K.A.M., Yıl: 11, nr. 4, Ekim 1982
- Fakir Düşen Efendi, K.A.M., Yıl: 12, nr. 1, Ocak 1983
- Camlıca'daki Evimiz, K.A.M., Yıl: 12, nr. 2, Nisan 1983
- Fatih II. Sultan Mehmed ve..., T.E., nr. 115, Mayıs 1983
- Remziye Hanımefendi, K.A.M., Yıl: 12, nr. 3, Temmuz 1983
- Geçmişle Nikah Tazelemek, K.A.M., Yıl: 12, nr. 4, Ekim 1983
- Geçmişle Nikâh Tazelemek, Suffe Ku'ftur ve Sanat Yıllığı 1983, İstanbul, 1983, s. 304–306
- Kâmil Pasa Harmanı, K.A.M., Yıl: 13, nr. 1, Ocak 1984
- Hanımoglu Mehmed Aga'nın KIZI, K.A.M., Yıl: 13, nr. 2, Nisan 1984
- Sâmiha Ayverdi'nin Kendi Dilinden Hal Tercümesi, T.E., nr. 127, Mayıs 1984
- Kardeşim Ekrem Hakki, T.E., nr. 128, Haziran 1984
- Bir Faziletler Zinciri, K.A.M., Yıl: 13, nr. 3, Temmuz 1984
- O Eller, K.A.M., Yıl: 13, nr. 4, Ekim 1984
- O Eller, Suffe Kültür ve Sanat Yıllığı 1984, Necip Fazıl Armağanı, İstanbul, 1984, s. 259–260
- Van Valisi Haydar Bey, K.A.M., Yıl: 14, nr. 2, Nisan 1985
- Ramazan, T.E., nr. 139, Mayıs 1985

- Kavasın Ayşe Hanım, K.A.M., Yıl: 14, nr. 3, Temmuz 1985
- Bir Gaflet Örneği, K.A.M., Yıl: 14, nr. 4, Ekim 1985
- Sultan II. Abdulhamid Devrinden Birkaç Hatıra, K.A.M., Yıl: 15, nr. 1, Ocak 1986
- Doğum Kontrolü Mevzuunda, K.A.M., Yıl: 15, nr. 2, Nisan 1986
- Karadeniz Bizimken, K.A.M., Yıl: 15, nr. 3, Temmuz 1986
- Eğitim Üzerine Bir Sohbet, T.E., nr. 155, Eylül 1986
- Nereden Nereye, K.A.M., Yıl: 15, nr. 4, Ekim 1986
- Eğitim Meselemiz, T.E., nr. 157, Kasım 1986
- Bu Nasıl Kral T.D.T.D., nr. 1, Ocak 1987
- Dünyanın Görüp Göreceği Tek Efendi Millet, K.A.M., Yıl: 16, nr. 1, Ocak 1987
- Mühürücü Rauf Efendi, T.D.T.D., nr. 2, Şubat 1987
- Uç Beyleri, T.E., nr. 160, Şubat 1987
- Tarih ve Gerçekler, T.D.T.D., nr. 3, Mart 1987
- Bu Zırh Delinmez, K.A.M., Yıl: 16, nr. 2, Nisan 1987
- Taştan Bir Medeniyet Vesikası, T.D.T.D., nr. 4, Nisan 1987
- Bağ Bozumu, T.E., nr. 162, Nisan 1987
- V. Sultan Mehmed Reşad, T.D.T.D., nr. 5, Mayıs 1987
- Kirâmen Kâtibin, T.E., nr. 163, Mayıs 1987
- Hüseyin'in Anlattıkları, T.E., nr. 164, Haziran 1987
- Bey, K.A.M., Yıl: 16, nr. 3, Temmuz 1987
- Feth-i Mübine Doğru, T.E., nr. 165, Temmuz 1987
- Parçacı Mişon, T.D.T.D., nr. 8, Ağustos 1987
- Türkiye'de Azınlıklar, T.E., nr. 166, Ağustos 1987
- Doktor Ferdinand Pasa, T.E., nr. 167, Eylül 1987
- Dokuz Kürklü Aşir Efendi, K.A.M., Yıl: 16, nr. 4, Ekim 1987
- Ayasofya Efsaneleri, T.E., nr. 168, Ekim 1987
- Tuğla Harmanı, T.E., nr. 169, Kasım 1987
- Türkler Müstemlekeci Olmamıştır, T.D.T.D., nr. 11, Kasım 1987
- Türklerde ve Batılılarda Sanat, T.D.T.D., nr. 12, Aralık 1987
- Sefir ve At Cambazı, T.E., nr. 170, Aralık 1987
- Yahudi'nin Gözü Doymuyor, K.A.M., Yıl: 17, nr. 1, Ocak 1988
- İsrâf, T.E., nr. 171, Ocak 1988
- Batının Taassubu, T.D.T.D., nr. 13, Ocak 1988
- Zıyan Üstüne Zıyan, T.D.T.D., nr. 14, Şubat 1988
- O Türkçe Bilmez, T.E., nr. 172, Şubat 1988

- Fırsatı Kaçırın Bir Turani Kol, T.D.T.D., nr. 15, Mart 1988
- İstanbul Efendisi, T.E., nr. 173, Mart 1988
- Hasan Bilâlî, K.A.M., Yıl: 17, nr. 2, Nisan 1988
- Ümit Burnu, T.E., nr. 174, Nisan 1988
- Kavas İlyas Ağa, T.E., nr. 175, Mayıs 1988
- Hakkımız Kalan Ülkeler, T.E., nr. 17, Mayıs 1988
- İtaat, T.E., nr. 176, Haziran 1988
- Vatan Benim Cebimdir, T.E., nr. 177, Temmuz 1988
- Kible ve Kiblesizler, K.A.M., Yıl: 17, nr. 3, Temmuz 1988

EKLER

Samiha Ayverdi

Sâmiha Hanım'a miili kültüre hizmetlerinden dolayı Milli Kültür Vakfı tarafından 1984'te Türk Miili Kültürüne Hizmet Şeref Armağanı takdim merasiminden bir fotoğraf.

			
Doğduğu ev. Şehzâdebaşı, Kalenderhâne Sokağı	Annesi Meliha hanım	Babası, Miralay İsmail Hakkı Bey	Tahminen 1915
			
1918	Tahminen 1919	1920'li senelerde	Hocası Ken'an Rifai ile 1940
			
	Hocası Ken'an Rifâi ve kızı Nâdide Uluant ile 1943	1955 (Fotoğraf: Ara Güler)	1955 (Fotoğraf: Ara Güler)

1955 (Fotoğraf: Ara Güler)

1955 (Fotoğraf: Ara Güler)

1957

Fâtih'deki evinde 1959

Sabriye hanım ile 1959

Maarif Vekili Tevfik İleri ile

Nihad Sâmi Banarlı, Safiye Erol,
Nezihe Araz ve Sofi Huri ile
birlikte 1960'lar

İlhan Ayverdi ile 1966

Ekrem Hakkı Ayverdi ve İlhan
Ayverdi ile Roma'da

Kubbealtında yaptığı
konuşmalardan birinde

Verdiği Konferansların birinde

Kubbealtı'nda konuşma
yaparken

Paris'te 1969

1971

1971

Agabeyi Ekrem Hakkı
Ayverdi ile 1971

İlhan Ayverdi ile 1975

1975

1975

İlhan Ayverdi ile 1979

ÖZGEÇMİŞ

Tuba Özer, 1984’de İstanbul’da doğdu. İlk ve orta öğrenimini sırasıyla; Tosya, Amasya, Pasinler ve Erzincan’da tamamlayarak 2000 de Fırat Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesine girdi. 2004’te lisans öğrenimini tamamlayarak Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden mezun oldu. 2005 yılında Fırat Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde yüksek lisans programına katıldı.